శ్రీమతేరామానుజాయనమః

శ్రీ భాష్య[illegible]లు

బ్రహ్మసూత్రములనునట్టి వేదాన్తశాస్త్రమున[illegible]చేసిరి[illegible]

శ్రీభాష్యము-

పరమతఖణ్డనాద్యుపన్యాసములచేనతిగహనగమ్భీరంబై విపులతరధీకవిద్వదేక సమధిగమ్యంబై యుండుటవలన మన్దమతులకును నీ వేదాన్తశాస్త్రన్యాయము లధికరణార్థపఞ్చకముతోడ సుగ్రహంబగునట్లుగా బరమకృపచే నిర్మించిన

శ్రీ వేదాన్తదీపంబను మహాప్రబన్ధము

శ్రీభాష్యంబునకంటె నుపకారాధిక్యముగలదిగాన

దీనిని

చెన్నపట్టణములో నుండునట్టి

మహారాజరాజశ్రీ. షహండ్ హౌస్ దుబాసి

ఉర్వారిపుత్తేరి. చెఙ్గల్వరాయనాయకులవారు

శ్రీమదుభయవేదాన్తప్రవర్తకులైన

తిరుపతి - గోమఠం. శ్రీనివాసాచార్యులవారిచేత

లేఖకప్రమాదాదిదోషంబులులేకుండునట్లుగా - 3 - 4- ప్రతులసహాయముచేఁ

బరిష్కరింపించి

శ్రీభాష్యకారులతిరువవతారసంవత్సరమునకు-౯౧౩ వ సంవత్సరమున

స్వకీయమగు

వేదాన్తవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలయందచ్చుగూర్పించి

ప్రచురపరచి లోకోపకారముచేసిరిగాపున

నీనాయకులవారికి సకలశుభంబులు నుత్తరోత్తరాభివృద్ధంబులగునట్లుగా

నిఖిలభాగవతులు ననుగ్రహింపవలయును.

శాలివాహనశకం॥ ౧౮౫౧ సం॥ శుక్లసంవత్సరపుష్యబహుళ- 3 కు సరియైన

౧౯౩౦ సం॥ జనవరినెల ౨౦ తేదీ.

ప్రకటనపత్రిక.

ఇందువలన సకలమయినవారికిఁ దెలియఁజేయడమేమనిన- చెన్నపురిచూళవేపేరిలో మహారాజరాజశ్రీ॥ చెంగల్వరాయనాయకులవారిచే స్థాపింపఁబడియుండు - వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలలోముద్రించిన పుస్తకములవివరమును, వానిక్రయమును.

తెనుఁగక్షరములతోముద్రించిన పుస్తకములవెలలు.

	రూ	అ
శ్రీవేదాన్తదీపము-ప్రతి-౧కి, బయిండుతో	౧	౧౨
శ్రీమచ్ఛ్రుతప్రకాశికాయుక్త శ్రీరామానుజభాష్యము ప్రతి - ౧కి, బయిండుతో................	౧౧	౦
ఈశావాస్య, కేన, కఠవల్లి, ప్రశ్న, ముండక, మాండూక్య, తైత్తిరీయ, బృహదారణ్యక, ఛాందోగ్యోపనిషత్తులు- ౯-కిని-అద్వైత విశిష్టాద్వైత భాష్యములతోముద్రించిన దళసరపుకాగితముల ప్రతి-౧కి, బయిండుతో.	౨౧	౦
సదరహి-సుమారుగానుండుకా-ప్రతి-౧కి, బయిండుతో	౧౫	౦
యతీంద్రమతదీపికప్రతి-౧కి, బయిండుతో	౦	౮

గ్రంథాక్షరంబులతోముద్రించినపుస్తకపువెల.

ఈశావాస్యము మొదలు మాండూక్యమువరకు- ౬ ఉపనిషత్తులును-దళసరపుకా- ప్రతి- ౧కి, బైండుతో	౭	౦
సదరహి- సుమారుగానుండుకా-ప్రతి-౧కి, బైండుతో	౫	౦

తైత్తిరీయమును అచ్చువేయఁబడుచున్నది.

ద్రావిడలిపితోముద్రించినపుస్తకపువెల.

తిరువాయ్మొழி ప్రతిపదముతోదళసరపుకాగితముల ప్రతి-౧కి, బయిండుతో	౫	౪
సదరహి-సుమారైనకా-ప్రతి-౧కి, బయిండుతో ...	౪	౦

తిరుచ్ఛందవిరుత్తము- ప్రతిపదముతో- దళసరపుకాగి
దములప్రతి-౧కి, బయిండుతో............... ౦ ౧౨
సదరహీనుమాౖరైనకా-ప్రతి- ౧కి, బయిండుతో ౦ ౮

ఈపుస్తకములువలయువారలు పైజెప్పినముద్రాక్షరశాలకార్యదర్శియయిన- లా. మధురనాయకులవారివద్దవచ్చి క్రయమునకుతీసుకొనవచ్చును.

బైటిదేశస్థులు పైకనుపరచినపుస్తకములక్రయమును, బంగిసెలవులును బంపినయెడల, రెయిలులోనయినా- రెయిలులేనిచోటికి బంగిలోనయినా- పుస్తకములనుబంపఁబడును.

పుస్తకములయొక్క-క్రయమును- ఖజానా హుణియార్డరుగాఁ బంపవచ్చును. లేక స్టాంపులుపంపించేయెడల - అణాపాయి- ౧కి, అణా-౧-వంతున డిస్కౌంటుతోఁబంపవలెను.

ఈముద్రాక్షరశాలయందు - తెనుఁగు, గ్రంథము, ద్రావిడము, ఈయక్షరములతోఁ బుస్తకములుముద్రింపవలయునని యిచ్ఛగలవారలు- తగినచార్జియిచ్చి ముద్రించుకొనవచ్చును.

పైవిలాసముౖవ్రాసుకొను క్రమము.

చెన్నపట్టణము, చూళవేపేరిలో- రొాక్సైలగిడ్డంగి. తిరువేంగడముదలారీవీథి- ౨౩ వ నంబరుగలగృహమునందు- వేదాంతవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలకార్యదర్శియైన- లా. మధురనాయకులవారికి యిప్పించవలయునని వ్రాయవలెను.

వ్రాసుకొనుజాబుకు బదులుజాబువ్రాయవలయునని కోరువారు అరఅణాబిళ్లను పంపించేజాబులోనుంచిపంపవలయును.

౧౮౭౦ సంll
జనవరినెల ౨౦ తేది

ఈప్రకారము
లా, మధురనాయకులు.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః.

ప్రథమాధ్యాయే,— ప్రథమః పాదః

శ్రియః కాన్తోఽనన్తో వరగుణగణైకాస్పదవపుః హతాశేషావద్యః పరమకపదో వాఙ్మనసయోః। అభూమిర్భూమిర్యో నతజనదృశామాదిపురుషో మనస్తత్పాదాబ్జే పరిచరణసక్తం భవతు మే॥౧॥ ప్రణమ్య శిరసాచార్యాన్నాథాదిష్టేన వర్త్మనా। బ్రహ్మసూత్రపదాన్తస్థవేదాన్తార్థః ప్రకాశ్యతే॥౨॥

అత్రేయమేవ హి వేదవిదాం ప్రక్రియా. అచిద్వస్తునస్స్వరూపతస్స్వభావతశ్చాత్యన్త విలక్షణస్తదాత్మభూతశ్చేతనః ప్రత్యగాత్మా. తస్మాద్బద్ధాన్ముక్తాన్నిత్యాచ్చ నిఖిలహేయప్రత్యనీకతయా, కల్యాణగుణైకతానతయా చ, సర్వావస్థచిదచిద్వ్యాపకతయా, ధారకతయా, నియన్తృతయా, శేషితయా, చాత్యన్తవిలక్షణః పరమాత్మా. యథోక్తం భగవతా * ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ। క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే। ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః। యస్మాత్క్షరమతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః। అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమ ఇతి శ్రుతిశ్చ *ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత ఇత్యాదికా. కూటస్థః - ముక్తస్వరూపం. *యే త్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే। సర్వత్రగమచిన్త్యం చ కూటస్థమచలం ధ్రువమ్ ఇత్యాదివ్యపదేశాత్ సూత్రకారశ్చైవమేవ వదతి *నేతరోఽనుపపత్తేః *భేదవ్యపదేశాత్ *అనుపపత్తేస్తు న శారీరః *కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ *శబ్దవిశేషాత్ *సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ *న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ *ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే * విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ

*ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ * స్థిత్యదనాభ్యాంచ * ఇతరపరామ
ర్శాత్స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్ * ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు
*సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన *పత్యాదిశబ్దేభ్యః *అధికంతు భేదని
ర్దేశాత్ * అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్ *జగ
ద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగమాత్రసామ్య
లిఙ్గాచ్చేత్యాదిభిః. నచావిద్యాకృతముపాధికృతం వా భేదమాశ్రిత్యై
తే నిర్దేశాః- *ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గే
పి నోపజాయన్తే ప్రళయే న వ్యథన్తిచ * తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూ
య నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ
*ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు * సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేన శ
బ్దాత్ *జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ *భోగ
మాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి సర్వావిద్యోపాధివినిర్ముక్తమధికృత్యైవ భే
దోపపాదనాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రేషు సర్వత్ర భేదే నిర్దిష్టే చిదచిదీ
శ్వరస్వరూపభేదస్స్వాభావికోపి పక్షే ఇతి నిశ్చీయతే. *సర్వం ఖల్వి
దం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత * వాచారమ్భణం వికారో నామ
ధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వి
తీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజత *సన్మూలా
స్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ఐతదాత్మ్య
మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *క్షేత్రజ్ఞం చా
పి మాం విద్ధి * తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః
కారణత్వం, కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య కార్యత్వం, కారణా
త్కార్యస్యానన్యత్వం, వక్ష్యమాణమేవ హ్యుపపద్యతే. సర్వావస్థ
స్య చిదచిద్వస్తునః పరమాత్మశరీరత్వం, పరమాత్మనశ్చాత్మత్వం, *యః
పృథివ్యాం తిష్ఠన్యస్య పృథివీ శరీరం * య ఆత్మని తిష్ఠన్యస్యాత్మా శరీరం
య ఆత్మానమన్తరో యమయతి *యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం
శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమేష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా
దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః * అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వా

త్మేత్యాదిశ్రుత్యైవోపదిష్టమితి సూక్ష్మచిదచిద్వస్తువిశిష్టః పరమాత్మా కారణం, స ఏవ పరమాత్మా స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరః కార్య, మితి కారణావస్థాయాం కార్యావస్థాయాం చ చిదచిద్వస్తుశరీరకతయా తత్ప్రకారః పరమాత్మైవ సర్వశబ్దవాచ్య ఇతి పరమాత్మశబ్దేన సర్వశబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవోపపన్నతరం. * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి * తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాది శ్రుతిరేవ మమార్థముపపాదయతి. సర్వమాత్మతయాऽనుప్రవిశ్య తచ్ఛరీరత్వేన సర్వప్రకారతయా స ఏవ సర్వశబ్దవాచ్యో భవతీత్యర్థః. * బహు స్యామితి బహుభవనసఙ్కల్పోऽపి నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకతయైకధావస్థితస్య విభక్తనామరూపచిదచిచ్ఛరీరకతయా బహుప్రకారతావిషయ ఇతి వేదవిత్ప్రక్రియా.

యే పునర్నిర్విశేషకూటస్థస్వప్రకాశనిత్యచైతన్యమాత్రం బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యతయోక్తమితి వదన్తి- తేషాం * జన్మాద్యస్య యతః * శాస్త్రయోనిత్వాత్ * తత్తు సమన్వయాత్ * ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాది * జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ * భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ * అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదిత్యన్తస్య సూత్రగణస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వబహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణాద్యనన్తవిశేషప్రతిపాదనపరత్వాత్సర్వం సూత్రజాతం, సూత్రకారోదాహృతాః * యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీత్యాద్యాస్సర్వశ్రుతయశ్చ న సఙ్గచ్ఛన్తే. అథోచ్యేత- * యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యేకమృత్పిణ్డారబ్ధఘటశరావాదీనాం తన్మృత్పిణ్డాదనన్యద్రవ్యతయా తజ్జ్ఞానేన తేషాం జ్ఞాతతేవ బ్రహ్మజ్ఞానేన తదారబ్ధస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతస్తస్మాదనతిరిక్తవస్తుతయా జ్ఞాతతా సమ్భవతీత్యుపపాద్య * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితీదంశబ్దవాచ్యస్య చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చస్య సృష్టేః ప్రాగ్బ

లభేద ప్రవాహేణ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైకతాపత్తిం ఘటశరావాద్యుత్పత్తేః ప్రాగుత్పాదకమృత్పిండైకతాపత్తివదభిధాయ *తదైక్షత బహుస్యామితి తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ చిదచిదాత్మకప్రపఞ్చరూపేణాత్మనో బహుభవనమేకస్య మృత్పిండస్య ఘటశరావాదిరూపేణ బహుభవనవత్సఙ్కల్ప్యాత్మానమేవ తేజఃప్రభృతిజగదాకారేణాసృజతేతి చాభిధాయ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యభిధానాద్బ్రహ్మైకమేవావిద్యాకృతేన పారమార్థికేన వోపాధినా సమ్బద్ధం దేవాదిరూపేణ బహుభూతమితి వేదవిద్భిరభ్యుపగన్తవ్యమితి. తదయుక్తం- *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభిః జీవానామజత్వనిత్యత్వబహుత్వవచనాత్. యది ఘటశరావాదేరుత్పత్తేః ప్రాగేకీభూతస్య మృద్ద్రవ్యస్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిబహుత్వవత్సృష్టేః ప్రాగేకీభూతస్యైవ బ్రహ్మణస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనం నానావిధజీవరూపేణ బహుత్వముచ్యేత- తదా జీవానామజత్వనిత్యత్వబహుత్వాదివిరుధ్యేత. సూత్రవిరోధశ్చ- *ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరితి బ్రహ్మైవ దేవమనుష్యాదిజీవస్వరూపేణ బహుభూతం చేదాత్మనో హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్త్వా *అధికం తు భేదనిర్దేశాదితి జీవాద్బ్రహ్మణోఽర్థాన్తరత్వముక్తం. తథా చ *వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాదితి దేవాదివిషమసృష్టిప్రయుక్తపక్షపాతనైర్ఘృణ్యే జీవానాం పూర్వపూర్వకర్మాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టిరితి పరిహ్రియతే. తథా *న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి సృష్టేః ప్రాగవిభాగవచనాత్ సృష్టేః ప్రాగ్జీవానామభావాత్తత్కర్మ న సమ్భవతీతి పరిచోద్య- జీవానాం తత్కర్మప్రవాహాణాం చానాదిత్వాదితి పరిహృతం. *నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్య ఇత్యాత్మన ఉత్పత్త్యభావః, శ్రుతేర్నిత్యత్వం, చ. స్వాభ్యుపగః. విరోధశ్చ- ఆమోక్షాజ్జీవభేదస్యానాదిత్వం సర్వైరేవ హి వేదాన్తిభి

రభ్యుపగమ్యతే. అతశ్శ్రుతివిరోధాత్సూత్రవిరోధాత్స్వాభ్యుపగమ
విరోధాచ్చ సృష్టేః ప్రాగేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభా
వాభిప్రాయం, నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశక్తిభే
దసహం, చేతి సద్భిరభ్యుపగమ్యతే. ఇయాంస్తు విశేషః- అవిద్యాప
రికల్పనేప్యుపాధిపరికల్పనేపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యావిద్యాసమ్బన్ధిన
శ్చోపాధిసమ్బన్ధినశ్చేతనస్యాభావాదవిద్యోపాధిసమ్బన్ధౌ, తత్కృ
తాశ్చ దోషాః, బ్రహ్మణ ఏవ భవేయురితి.—— సన్మాత్రబ్రహ్మవా
దేపి ప్రాక్సృష్టేస్సన్మాత్రం బ్రహ్మైకమేవ సృష్ట్యుత్తరకాలం భోక్తృ
భోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాభూతం చేత్ - ఘటశరావమణికవజ్జీవే
శ్వరయోరుత్పత్తిమత్త్వమనిత్యత్వం చ స్యాత్. అథైకత్వాపత్తివే
లాయామపి భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తిత్రయమవస్థితమితి చేత్ -కిమి
దం శక్తిత్రయశబ్దవాచ్యమితి వివేచనీయం. యది సన్మాత్రస్యైకస్యై
వ భోక్తృభోగ్య నియన్తృరూపేణ పరిణామసామర్థ్యం శక్తిశబ్దవా
చ్యం- ఏవం తర్హి మృత్పిణ్డస్య ఘటశరావాదిపరిణామసామర్థ్యస్య తదు
త్పాదకత్వమివ బ్రహ్మణ ఈశ్వరాదీనాముత్పాదకత్వమితి తేషామని
త్యత్వమేవ. అథేశ్వరాదీనాం సూక్ష్మరూపేణావస్థితిరేవ శక్తిరిత్యు
చ్యేత - తర్హి తదతిరిక్తస్య సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణాభావా,
త్తదభ్యుపగమే చ తదుత్పాద్యతయేశ్వరాదీనామనిత్యత్వప్రసఙ్గా,
చ్చ త్రయాణాం నామరూప విభాగానర్హసూక్ష్మదశాపత్తిరేవ ప్రా
క్సృష్టేరేకత్వావధారణావసేయేతి వక్తవ్యం. న తదా తేషాం బ్రహ్మా
త్మకత్వాదేకత్వావధారణం విరుధ్యేత. అతస్సర్వావస్థావస్థితస్య చిద
చిద్వస్తునః బ్రహ్మశరీరత్వశ్రుతేః సర్వదా సర్వశబ్దైర్బ్రహ్మైవ తత్త
చ్ఛరీరకతయా తత్తద్విశిష్టమేవాభిధీయత ఇతి స్థూల చిదచిద్వస్తువిశి
ష్టం బ్రహ్మైవ కార్యభూతం జగత్ - నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మచిద
చిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మ కారణమితి తదేవ మృత్పిణ్డస్థానీయం * సదేవసో
మ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యుచ్యతే తదేవ విభక్తనామ
రూపచిదచిద్వస్తు విశిష్టం బ్రహ్మ కార్యమితి సర్వం సమఞ్జసం. శ్రుతి

న్యాయవిరోధస్తు తేషాం భాష్యే ప్రపఞ్చిత ఇతి నేహ ప్రతన్యతే. భాష్యోదితోఽధికరణార్థః సూత్రార్థవివరణముఖేనాయం సఙ్క్షేపేణోపన్యస్యతే.

తత్ర ప్రథమే పాదే ప్రధానపురుషావేవ జగత్కారణతయా వేదాన్తాః ప్రతిపాదయన్తీత్యాశఙ్క్య సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిరవద్యం సమస్తకల్యాణగుణాకరం బ్రహ్మైవ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదయన్తీత్యుక్తం. ద్వితీయతృతీయచతుర్థపాదేషు కానిచిద్వేదాన్తవాక్యాని ప్రధానాదిప్రతిపాదనపరాణీతి తన్ముఖేన సర్వాక్షేపచూశఙ్కితాన్యపి బ్రహ్మపరాణీత్యుక్తం. తత్రాస్పష్టజీవాదిలిఙ్గకాని వాక్యాని ద్వితీయే నిరూపితాని - స్పష్టలిఙ్గకాని తృతీయే - చతుర్థేషు ప్రధానాది ప్రతిపాదనచ్ఛాయానుసారీణీతి విశేషః. అతః ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వం వేదాన్తవాక్యజాతం సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తం బ్రహ్మైవ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదయతీతి స్థాపితం. ద్వితీయేఽధ్యాయే తస్యార్థస్య దుర్ధర్షణత్వప్రతిపాదనేన ప్రతిష్ఠోచ్యతే. తత్ర ప్రథమే పాదే సాఙ్ఖ్యాదిస్మృతివిరోధాన్న్యాయవిరోధాచ్చ ప్రసక్తో దోషః పరిహృతః. ద్వితీయే తు సాఙ్ఖ్యాదివేదబాహ్యపక్షప్రతిక్షేపముఖేన తస్యైవాదరణీయతా స్థిరీకృతా. తృతీయచతుర్థయోర్వేదాన్తవాక్యానామన్యోన్యవిప్రతిషేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ వియదాదీనాం బ్రహ్మకార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర తృతీయే పాదే చిదచిత్ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మకార్యత్వే సత్యప్యచిదంశస్య స్వరూపాన్యథాభావేన కార్యత్వం, చిదంశస్య స్వభావాన్యథాభావేన జ్ఞానసఙ్కోచవికాసరూపేణ కార్యత్వం, ఇతి. చతుర్థే తు జీవోపకరణానామిన్ద్రియాదీనాముత్పత్తిప్రకార ఇతి ప్రథమేనాధ్యాయద్వయేన ముముక్షుభిరుపాస్యం నిరస్తదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితం. ఉత్తరేణ ద్వయేన బ్రహ్మోపాసనప్రకారస్తత్ఫలభూతమోక్షస్వరూపం చ చిన్త్యతే. తత్ర తృతీయస్య ప్రథమే పాదే బ్రహ్మో

పాసిసిషోత్పత్తయే జీవస్య సంసరతో దోషాః కీర్తితాః. ద్వితీయే చోపా
సిసిషోత్పత్తయ ఏవ బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషతా, కల్యాణగుణాకర
తా, రూపోభయలిఙ్గతా ప్రతిపాద్యతే. తృతీయే తు బ్రహ్మోపాస
నైకత్వ నానాత్వవిచారపూర్వక ముపాసనేష్వుపసంహార్యానుప
సంహార్య గుణవిశేషాః ప్రపఞ్చితాః. చతుర్థే తూపాసనస్య వర్ణా
శ్రమధర్మాణి కర్తవ్యతాకత్వముక్తం. చతుర్థాధ్యాయే బ్రహ్మో
పాసనఫల చిన్తా క్రియతే. తత్ర ప్రథమే పాదే బ్రహ్మోపాస
నఫలం వక్తుం ఉపాసనస్వరూపపూర్వకోపాసనానుష్ఠానప్రకారో
విద్యామాహాత్మ్యం చోచ్యతే. ద్వితీయే తు బ్రహ్మోపాసీనానాం
బ్రహ్మప్రాప్తిగత్యుపక్రమప్రకారశ్చిన్త్యతే. తృతీయే త్వర్చిరాదిగతి
స్వరూపం, అర్చిరాదినైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి, చ ప్రతిపాద్యతే. చతు
ర్థే తు ముక్తస్య బ్రహ్మానుభవప్రకారశ్చిన్త్యతే. అతో ముముక్షుభిర్జ్ఞా
తవ్యం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధమనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగ
ణాకరం నిఖిలజగదేక కారణం పరం బ్రహ్మ, తజ్జ్ఞానం చ మోక్షసాధన
మసకృదావృత్తస్మృతిసన్తానరూపముపాసనాత్మకం, ముపాసనఫలం
చార్చిరాదినా పరం బ్రహ్మోపసమ్పన్నస్య స్వస్వరూపభూతజ్ఞానాది
గుణావిర్భావపూర్వకానన్తమహావిభూత్యనవధికాతిశయానన్ద బ్ర
హ్మానుభవోఽపునరావృత్తిరూప ఇతి శారీరకశాస్త్రేణోక్తం భవతి॥

హరిః ఓం॥

౧-సూత్రమ్. [illegible] అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥ [illegible]-

బ్రహ్మమీమాంసావిషయః. సా కిమారమ్భణీయా - ఉత నార
మ్భణీయేతి సంశయః. తదర్థం పరీక్ష్యతే - వేదాన్తాః కిం బ్రహ్మణి ప్రమా
ణం - ఉత నేతి. తదర్థం పరినిష్పన్నేఽర్థే శబ్దస్య బోధనసామర్థ్యావధార
ణం సమ్భవతి - నేతి. న సమ్భవతీతి పూర్వపక్షః. 'సమ్భవతీ'తి రాద్ధా
న్తః. యదా న సమ్భవతి - తదా పరినిష్పన్నేఽర్థే శబ్దస్య బోధనసామర్థ్యా
భావాత్సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి న వేదాన్తాః ప్రమాణమితి తద్విచారానారా

బ్రహ్మమీమాంసా నారమ్భణీయా. యదా సమ్భవతి - తదాసిద్ధవ్య
ర్థబోధనసామర్థ్యసమ్భవాద్వేదాన్తాః బ్రహ్మణి ప్రమాణమితి సా చా
రమ్భణీయా స్యాత్. అత్ర పూర్వపక్షవాదీ మన్యతే - వృద్ధవ్యవహా
రాదన్యత్ర వ్యుత్పత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారస్య చ కార్యబుద్ధిపూర్వ
కత్వేన కార్య ఏవార్థే శబ్దస్యావధారణాత్, పరినిష్పన్నార్థే బ్రహ్మణి న
వేదాన్తాః ప్రమాణమితి తద్విచారరూపా బ్రహ్మమీమాంసా నారమ్భణీ
యేతి. సిద్ధాన్తస్తు - బాలానాం మాతాపితృప్రభృతిభిరమ్బాతాతమాతు
లశిశుపశుపక్షిమృగాదిషు అఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య తత్తదభిధాయినశ్శబ్దాన్ప్ర
యుఞ్జానైః క్రమేణ బహుశశ్శిక్షితానాం తత్తచ్ఛబ్దశ్రవణసమనన్తరం
స్వాత్మనామేవ తదర్థబుద్ధ్యుత్పత్తిదర్శనాత్, శబ్దార్థయోస్సమ్బన్ధా
న్తరాదర్శనాత్, తజ్జ్ఞానాయత్తపురుషాజ్ఞానాచ్చ బోధ్యబోధకభావ
ఏవ శబ్దార్థయోస్సమ్బన్ధ ఇతి నిశ్చిన్వానానాం పరినిష్పన్నార్థే శబ్దస్య బో
ధకత్వావధారణం సమ్భవతీతి బ్రహ్మణి వేదాన్తవాక్యానాం ప్రామా
ణ్యాత్తదర్థవిచారాత్మికా బ్రహ్మమీమాంసా ఆరమ్భణీయేతి. సూత్రా
ర్థస్తు (అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా) అథేత్యానన్తర్యే. అత ఇతి చ
వృత్తస్య హేతుభావే. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా- జ్ఞాతుమిచ్ఛా. ఇచ్ఛా
యా ఇష్యమాణప్రధానత్వాదిష్యమాణం జ్ఞానమిహాభిప్రేతం. పూ
ర్వవృత్తాదల్పాస్థిర ఫలకేవలకర్మాధిగమాదనన్తరం తత ఏవ హేతోర
నన్తస్థిరఫలబ్రహ్మాధిగమః కర్తవ్యః

౨-సూ. జన్మాద్యస్య యతః॥

తైత్తిరీయకే యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతా
ని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేత్యేత
ద్వాక్యం విషయః. కిమేతజ్జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతం బ్రహ్మ జగజ్జన్మా
దికారణతయా లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి న వేతి సంశయః
న శక్నోతీతి పూర్వః పక్షః కుతః. జగజ్జన్మాదీనాముపలక్షణతయా వి
శేషణతయా వా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్. ఉపలక్షణత్వే హ్యు
పలక్ష్యస్యాకారాన్తరయోగోఽపేక్షితః. న చేహ తదస్తి. అత ఉపల

లక్షణత్వం న సమ్భవతి. విశేషణత్వే హ్యనేకవిశేషణవిశిష్టతయాఽపూ
ర్వస్యైకస్య ప్రతిపాదకత్వం న సమ్భవతి - విశేషణానాం వ్యావర్తక
త్వేన విశేషణబహుత్వే బ్రహ్మబహుత్వప్రసక్తిః. రాద్ధాన్తస్తు-ఏకస్మి
న్నవిరుద్ధానాం విశేషణానాం అనేకత్వేపి శ్యామత్వయువత్వాదివిశిష్ట
దేవదత్తవజ్జగజ్జన్మాదివిశిష్టం బ్రహ్మైకమేవ విశేష్యం భవతి. ఉపలక్షణ
త్వే జన్మాదిభిరుపలక్ష్యస్య బ్రహ్మశబ్దావగతబృహత్త్వాద్యాకారస్య
సన్తీతి జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి లక్షణతః ప్రతిపాదయితుం శక్య
తేతి. సూత్రార్థః-అస్య-వివిధవిచిత్రభోక్తృభోగ్యపూర్ణస్య జగతః య
తో జన్మాది- తద్బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదయితుం శక్యత ఇత్యేతద్వాక్యమితి.

అధికరణమ్-౩ —— ౩. సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

*యతో వా ఇమానీత్యాదివాక్యమేవ విషయః. కిం జగత్కా
రణే బ్రహ్మణి ప్రమాణం- ఉత నేతి సంశయః. నైతత్ప్రమాణమితి పూ
ర్వః పక్షః- అనుమానసిద్ధబ్రహ్మవిషయత్వాత్. ప్రమాణాన్తరావిష
యే హి శాస్త్రం ప్రమాణం. జగతస్సావయవత్వేన కార్యత్వాత్, కా
ర్యస్య సోపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాద్యభిజ్ఞకర్తృక
త్వాత్, జగన్నిర్మాణకార్యచతురః కర్మపరవశపరిమితశక్త్యాదిక్షేత్రజ్ఞ
విలక్షణస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సర్వేశ్వరోఽనుమానసిద్ధ ఇతి న తస్మిన్
*యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యం ప్రమాణమితి. రాద్ధాన్త
స్తు- జగతః కార్యత్వేప్యేకదైవైకేనైవ కృత్స్నం జగన్నిర్మితమిత్యత్ర
ప్రమాణాభావాత్, క్షేత్రజ్ఞానామేవ విలక్షణపుణ్యానాం జ్ఞానశక్తివై
చిత్ర్యసమ్భావనయా కదాచిత్కస్యచిజ్జగదేకదేశనిర్మాణసామర్థ్య
సమ్భవాత్, తదతిరిక్తపురుషానుమానం న సమ్భవతీతి శాస్త్రైకప్రమా
ణకత్వాద్బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిపాదకత్వేన తస్మిన్ * యతో వా ఇమాని
భూతానీత్యాదివాక్యం ప్రమాణమితి. శాస్త్రం యోనిః- యస్య కార
ణం. ప్రమాణం. తద్బ్రహ్మ శాస్త్రయోని. ప్రమాణాన్తరావిషయ
త్వేన శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః తస్మిన్ *యతో వా ఇమానీ
త్యాదివాక్యం ప్రమాణమితి సూత్రార్థః. ....

అ-౪— ౪. సూ॥ తత్తుసమన్వయాత్ ॥

బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతి- నేతి విచార్యతే. న సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః. కుతః. ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణో బ్రహ్మణః స్వరూపేణాపురుషార్థత్వాత్, పురుషార్థావబోధకత్వేన చ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యాత్, మోక్షసాధనబ్రహ్మధ్యానవిధిపరత్వే వ్యసత్యపి బ్రహ్మణి తద్ధ్యానవిధానసమ్భవాత్, న బ్రహ్మసద్భావే తాత్పర్యమితి బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీతి. రాద్ధాన్తస్తు- అతిశయితసుఖపితృపుత్రాదిజీవనజ్ఞానవదనవధికాతిశయానన్దస్వరూపబ్రహ్మజ్ఞానస్య నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్తస్య శాస్త్రప్రమాణకత్వం సమ్భవతి. *ఆనన్దో బ్రహ్మ *యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ *యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ । ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ ఇత్యాదిభిరనవధికాతిశయానన్దస్వరూపం బ్రహ్మేతి హి ప్రతిపాద్యతే. అతో బ్రహ్మ స్వేన పరేణ వాప్యనుభూయమానం నిరతిశయానన్దస్వరూపమేవేతి తత్ప్రతిపాదనపరస్యైవ శాస్త్రస్య పురుషార్థాన్వయః. ప్రవృత్తినివృత్తిపరస్యాపి తత్సాధ్యఫలసమ్బన్ధాత్పురుషార్థాన్వయ ఇతి. సూత్రార్థః- తుశబ్దః ప్రసక్తశఙ్కానివృత్త్యర్థః. తత్- పూర్వసూత్రోదితం బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వం సమన్వయాత్సిధ్యతి. సమ్యక్- పురుషార్థతయాన్వయః- సమన్వయః. వేదితుర్నిరతిశయానన్దస్వరూపత్వేన పరమపురుషార్థరూపే పరే బ్రహ్మణి వేదకతయా శాస్త్రస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిధ్యత్యేవేతి. ....

అ-౫— ౫. సూ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం॥

* యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యాదిజగత్కారణవాది వేదాన్తవేద్యం విషయః. తత్కిం సాఙ్ఖ్యోక్తం ప్రధానం- ఉతానవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః. కుతః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోరనుమానాకారవాక్యవేద్యత్వాత్. * యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ *యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేతి దృష్టాన్తేనోపపాద్యతే. ఏవమా

నుమానికమేవైతద్వాక్యవేద్యమిత్యాశఙ్కితేసతి *సదేవసోమ్యేదమితి సచ్ఛబ్దః ప్రధానవిషయః. *తదైక్షతబహుస్యామితిచగౌణమీక్షణం భవితుమర్హతి- *తత్తేజఐక్షతేత్యాదిగౌణేక్షణసాహచర్యాచ్చ. సి ద్ధాన్తస్తు*తదైక్షతబహుస్యామితిబహుభవనసఙ్కల్పరూపేక్షణా న్వయాత్ *సదేవసోమ్యేతికారణవాచిసచ్ఛబ్ద విషయో నాచేతనం ప్రధానం - అపితుసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదియుక్తంపరంబ్ర హ్మైవేతినిశ్చీయతే. నచానుమానాకారమేతద్వాక్యం- హేత్వనుపా దానాత్. అన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానాసమ్భవపరిజిహీర్షయాతుదృష్టాన్తో పాదానం నచముఖ్యేక్షణసమ్భవేగౌణపరిగ్రహసమ్భవః. తేజఃప్ర భృతిష్వపినగౌణమీక్షణం- తేజఆదిశబ్దానాం తేజఃప్రభృతిశరీరకస్యా న్తర్యామిణోవాచకత్వాదితిపరమేవబ్రహ్మజగత్కారణవాదివేదా న్తవేద్యమితి. సూత్రార్థః- ఈక్షతేః- ఈక్షతిధాత్వర్థః. ఈక్షణం. శబ్దః ప్రమాణంయస్యనభవతితదశబ్దం- పరోక్తమానుమానికంప్రధా నం. *సదేవసోమ్యేదమితిజగత్కారణతయాప్రతిపాదితాన్వయినః ఈక్షణవ్యాపారాన్నాచేతనమశబ్దంతత్ - అపితుసర్వజ్ఞంబ్రహ్మై వజగత్కారణమితినిశ్చీయతఇతి.

౬. సూ॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥ *తత్తే జఐక్షతేత్యచేతనగతగౌణేక్షణసాహచర్యాత్ *తదైక్షతేత్య త్రఈక్షతిర్గౌణఇతిచేన్న- ఆత్మశబ్దాత్ సచ్ఛబ్దాభిహితేఈక్షితరి *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం సఆత్మేతిశ్రూయమాణాచ్చేతన వాచినఃఆత్మశబ్దాదయమీక్షతిర్ముఖ్యఏవేతిప్రతీయతే.*ఐతదాత్మ్యమి దంసర్వమితి తేజఃప్రభృతీనామపితదాత్మకత్వావగమాత్ తేజఃప్ర భృతీక్షణమపిముఖ్యమేవేత్యభిప్రాయః.

౭. సూ॥ తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్॥ ఇత శ్చసచ్ఛబ్దాభిహితంనప్రధానం - అపితుపరమేవబ్రహ్మ-*తత్త్వమ సీతిసదాత్మకతయాప్రత్యగాత్మానుసన్ధాననిష్ఠస్య *తస్యతావదేవ

చిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇతి మోక్షోపదేశాత్తత్కారణంపరమేవబ్రహ్మ.

౮. సూ॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥ యదిప్రధానమిహకారణతయావివక్షితం - తదాతస్య మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వముచ్యేత. నచోచ్యతే- అతశ్చనప్రధానం.

౯. సూ॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్॥ ప్రధానవాదేప్రతిజ్ఞాచవిరుధ్యతే. *యేనాశ్రుతంశ్రుతమితివక్ష్యమాణ కారణవిజ్ఞానేన చేతనాచేతనమిశ్రకృత్స్నప్రపఞ్చజ్ఞానంహిప్రతిజ్ఞాతం- చేతనాంశంప్రతిప్రధానస్యాకారణత్వాత్ తద్జ్ఞానేన చేతనాంశోన జ్ఞాయతఇతినప్రధానంకారణం.

౧౦. సూ॥ స్వాప్యయాత్॥ *స్వమపీతో భవతి *సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతీతి జీవస్యసుషుప్తస్యాప్యయశ్శ్రూయతే. స్వకారణేహ్యప్యయః- స్వాప్యయః. జీవంప్రతి ప్రధానస్యాకారణత్వాత్స్వాప్యయశ్రుతిర్విరుధ్యతే- అతశ్చనప్రధానం- అపితుబ్రహ్మైవ.

౧౧. సూ॥ గతిసామాన్యాత్॥ ఇతరోపనిషద్గతిసామాన్యాదస్యాంచోపనిషదినప్రధానంకారణంవివక్షితం. ఇతరాసుచోపనిషత్సు *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ -తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ * సకారణంకరణాధిపాధిపః *ఆత్మనిఖల్వరే విదితేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతి * తస్యహవాఏతస్యమహతోభూతస్యనిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః * పురుషఏవేదంసర్వంయద్భూతంయచ్చభవ్యం *తస్మాద్విరాడజాయత *ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ సఇమాన్లోకానసృజత *తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతః *ఏకోహవైనారాయణఆసీత్ - సఏకాకీనరమేతేతిసర్వజ్ఞఃపురుషోత్తమఏవకారణతయాప్రతిపాద్యతే. అస్యాశ్చతద్గతి సామాన్యాదస్యామపిసఏవకారణతయాప్రతిపాదనమర్హతి-నప్రధానం.

౧౨. సూ. శ్రుతత్వాచ్చ ॥ 'శ్రుతమేవాస్యాముపనిషది * ఆత్మన ఏవేదం సర్వమితి. అతశ్చ *సదేవసోమ్యేత్యాదిజగత్కారణవాదివేదాన్తవేద్యం న ప్రధానం- సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం పరమేవ బ్రహ్మేతి స్థితం. ....

అ-౬— ౧౩-సూ. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥

తైత్తిరీయకే *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి ప్రకృత్య * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యత్ర జగత్కారణతయోపగత ఆనన్దమయః కిం ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః. కుతః. * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వ శ్రవణాత్. శారీరో హి - శరీరసమ్బన్ధీ. సచ ప్రత్యగాత్మైవ. తస్య చేతనత్వే నేక్షాపూర్వికా సృష్టిరుపపద్యత ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు *సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య * యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి నిరతిశయదశాశిరస్కోఽభ్యస్యమాన ఆనన్దః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఇతి నిశ్చీయతే. శారీరాత్మత్వం చ పరమాత్మన ఏవ- *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది జగత్కారణతయావగత ఏవాన్నమయాది శారీర ఆత్మేతి ప్రతీతేః. ఆత్మాన్తరానిర్దేశాత్ శ్రుత్యన్తరేషు పృథివ్యక్షరాదీనాం శరీరత్వం, పరమాత్మన ఆత్మత్వం, చ శ్రూయతే *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి. అన్నమయస్యాత్మైవ ప్రాణమయాదిషు * తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేత్యనుకృష్యత ఇతి ప్రత్యగాత్మనో విజ్ఞానమయస్య చ స ఏవ శారీర ఆత్మా. ఆనన్దమయే తు *తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి నిర్దేశః ఆనన్దమయస్యానన్యాత్మత్వ ప్రదర్శనార్థః. అతో జగత్కారణతయా నిర్దిష్ట ఆనన్దమయః పరమాత్మైవేతి. సూత్రార్థస్తు- ఆనన్దమయశ్శబ్దనిర్దిష్ట ఆకాశాదిజగత్కారణభూతః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః ప

రమాత్మా. కుతః తస్యానన్దస్యానవధికాతిశయస్య ప్రతీతిబలాత్. *సఏకో మానుష ఆనన్దః తేయేశతమిత్యాద్యభ్యాసాత్, తస్య చ ప్రత్యగాత్మన్యసమ్భావితస్యైతదాదిరివ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవాత్.

౧౪. సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్॥ ఆనన్దమయ ఇతి వికారార్థమయట్ఛ్రవణాన్నాయమవికృతః పరమాత్మా. అస్య చ వికారార్థత్వమేవ యుక్తం- *అన్నమయ ఇతి వికారోపక్రమాదితి చేన్న- ప్రత్యగాత్మనోఽపి * నజాయతే మ్రియతే వేత్యాదివికారప్రతిషేధాత్ప్రాచుర్యార్థ ఏవాయం మయడితి నిశ్చయాత్. అస్మింశ్చానన్దే * యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యాదివక్ష్యమాణాత్ప్రాచుర్యాదయమానన్దప్రచురః పరమాత్మైవ. నహ్యనవధికాతిశయరూపః ప్రభూతానన్దః ప్రత్యగాత్మని సమ్భవతి.

౧౫. సూ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥ * ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి జీవాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వవ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మైవ.

౧౬. సూ॥ మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే॥ * సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవ * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యారభ్య * ఆనన్దమయ ఇతి చ గీయతే- తతశ్చానన్దమయో బ్రహ్మ.

ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధం స్వరూపం మన్త్రవర్ణోదితమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౧౭. సూ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః॥ పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతరః ప్రత్యగాత్మా న మన్త్రవర్ణోదితః - తస్య * విపశ్చితా బ్రహ్మణేతి విపశ్చిత్త్వానుపపత్తేః. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి - విపశ్చిత్త్వం. తచ్చ - * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యోదితనిరుపాధికబహుభవనసఙ్కల్పరూపం సర్వజ్ఞత్వం. తన్న ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధస్వరూపస్యాపి న సమ్భవతి- * జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చేతి వక్ష్యమాణత్వాత్. అతః పరం బ్రహ్మైవ మాన్త్రవర్ణికం.

౧౮. సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ * భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇత్యాదినా అగ్నివాయుసూర్యాదిజీవవర్గస్య ఆనన్దమయాత్ప్రశాసితుః ప్రశాసితవ్యత్వేన భేదో వ్యపదిశ్యతే- అతశ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి యోజనా. * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదానన్దమయస్య భేదో వ్యపదిశ్యతే. విజ్ఞానమయో జీవ ఏవ - న బుద్ధిమాత్రం-మయట్ఛ్రుతేః. అతశ్చానన్దమయః పరమాత్మా.

౧౯. సూ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥ * సోకామయత ఇత్యారభ్య * ఇదం సర్వమసృజత ఇతి కామాదేవ జగత్సర్గశ్రవణాత్ అస్యానన్దమయస్య జగత్సర్గే నానుమానగమ్యప్రకృత్యపేక్షాపి ప్రతీయతే. ప్రత్యగాత్మనో యస్య కస్యచిదపి సర్గే ప్రకృత్యపేక్షాస్తి- అతశ్చాయం ప్రత్యగాత్మనోన్యః పరమాత్మా.

౨౦. సూ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥ * రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీత్యస్మిన్- ఆనన్దమయే రసశబ్దనిర్దిష్టే అస్య- అయంశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య తల్లాభాదానన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రం. ప్రత్యగాత్మనో యల్లాభాదానన్దయోగః - స తస్మాదన్యః పరమాత్మైవేత్యానన్దమయః పరంబ్రహ్మ. ....

అ-౭ — ౨౧. సూ॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥

ఛాన్దోగ్యే * య ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే * య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఇత్యక్ష్యాదిత్యాధారతయా శ్రూయమాణః పురుషః కిం జీవవిశేషః- ఉత పరమపురుష ఇతి సంశయః. జీవవిశేష ఇతి పూర్వః పక్షః. కుతః. శరీరిత్వాత్. శరీరసంయోగో హి కర్మవశ్యస్య జీవస్య స్వకర్మఫలభోగాయేతి. రాద్ధాన్తస్తు * స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినా అపహతపాప్మత్వపూర్వకసర్వలోకకామేశత్వోపదేశాత్, తేషాం చ జీవేష్వసమ్భవాత్, అయమక్ష్యాదిత్యాధారః పురుషోత్తమ ఏవ. స్వాసాధారణవిలక్షణరూపవత్త్వం చ జ్ఞానబలైశ్వర్యాది కల్యాణగుణవత్త్వస్య సమ్భవేః. శ్రూయతే చ త

రూపస్యాప్రాకృతత్వం * ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే ఇత్యాదౌ. సూత్రార్థస్తు- ఆదిత్యాద్యన్తశ్శ్రూయమాణః పురుషః పరం బ్రహ్మ- తదసాధారణాపహతపాప్మత్వాదిధర్మోపదేశాత్.

౨౨. సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ *య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరః *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తర ఇత్యాది జీవాద్భేదవ్యపదేశాచ్చాయం జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. ....

అ-౮ — ౨౩. సూ॥ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్॥

*అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తీత్యత్ర ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టం జగత్కారణం కిం ప్రసిద్ధాకాశః- ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణం బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి పూర్వః పక్షః. కుతః. ఆకాశశబ్దస్య లోకే తత్రైవ వ్యుత్పత్తేః, *యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాది సామాన్యలక్షణస్య సదాదిశబ్దానామపి సాధారణత్వేన * ఆకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి విశేషపర్యవసానాత్,. ఈదృశో హ్యాకాశ ఏవ జగత్కారణమితి నిశ్చితే సతి గౌణా వర్ణనీయా ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు * సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధేశ్చ తత్పూర్వకత్వాత్, చిదచిద్వస్తువిలక్షణం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మాకాశశబ్దనిర్దిష్టమితి. సూత్రార్థస్తు- ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టం పరమేవ బ్రహ్మ- ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యమానాజ్జగత్కారణత్వాదిలిఙ్గాత్. ....

అ-౯ — ౨౪. సూ॥ అత ఏవ ప్రాణః॥

ఛాన్దోగ్యే * ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య * కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తేత్యత్ర నిఖిలజగత్కారణతయా ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః కిం ప్రసిద్ధః ప్రాణః- ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రసిద్ధప్రాణ ఇతి పూర్వః పక్షః. కుతః. సర్వస్య జగతః ప్రాణాయ

త్తస్థితిదర్శనాత్ సపవననిఖిలజగదేకకారణతయానిర్దేశమర్హతీతి. రాద్ధాన్తస్తు-శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనేషు చ ప్రాణాయత్తస్థిత్యభావాత్ *సర్వాణిహ వా ఇమాని భూతానీతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాదేవ హేతోః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టం పరమేవ బ్రహ్మ. సూత్రం వ్యాఖ్యాతం................

అ-౧౦ — ౨౫. సూ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥

ఛాన్దోగ్యే * అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరిత్యత్ర జగత్కారణత్వావ్యాప్తనిరతిశయదీప్తియుక్తతయా జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టం కిం ప్రసిద్ధాదిత్యాదిజ్యోతిః- ఉత పరమేవ బ్రహ్మేతి సంశయః. ప్రసిద్ధజ్యోతిరితి పూర్వః పక్షః. కుతః. * ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి కౌక్షేయజ్యోతిషా ప్రసిద్ధేనైక్యావగమాత్, స్వవాక్యే తదతిరిక్తపరబ్రహ్మాసాధారణలిఙ్గాదర్శనాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- ప్రసిద్ధజ్యోతిషోఽన్యదేవ పరం బ్రహ్మ హానిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టం. కుతః. * పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టస్యైవ చతుష్పదో బ్రహ్మణః *అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తచ్చ పర[illegible]వ బ్రహ్మేతి విజ్ఞాతం- సర్వేషాం భూతానాం తస్య పాదత్వేన వ్యపదేశాత్. ఏవం పరబ్రహ్మత్వే నిశ్చితే కౌక్షేయజ్యోతిషః తదాత్మకత్వానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇతి జ్ఞాయతే. సూత్రార్థస్తు- జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టం పరం బ్రహ్మ- అస్య జ్యోతిషః పూర్వవాక్యే సర్వభూతచరణత్వాభిధానాత్. సర్వభూతపాదత్వం చ పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే.

౨౬. సూ॥ ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోఽర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనం॥ * గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యచ్ఛన్దసః ప్రకృతత్వాత్ సర్వభూతపాదత్వేన గాయత్ర్యా ఏవాభిధానాన్న బ్రహ్మేతి చేత్. నైతత్ (తథా చేతోఽర్పణనిగమాత్) గాయత్రీ యథా భవతి - తథా బ్రహ్మణి చేతోఽర్పణో

పదేశాత్. గాయత్రీసాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వం బ్రహ్మణ్యనుసన్ధేయమిత్యుపదిశ్యతే - గాయత్ర్యాస్సర్వాత్మత్వానుపపత్తేరిత్యర్థః. తథాహి దర్శనం - తథాహ్యన్యత్రాపి ఛన్దస్సపదసాదృశ్యాచ్ఛన్దశ్శబ్దేనాభిధానం దృశ్యతే * తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సన్తస్తత్కృత ఇత్యారభ్య * సైషా విరాడన్నాదీతి.

౨౭. సూ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ భూతపృథివీశరీరహృదయాని నిర్దిశ్య * సైషా చతుష్పదేతి భూతాదీనాం పాదత్వవ్యపదేశశ్చ బ్రహ్మణ్యేవోపపద్యత ఇతి బ్రహ్మైవ గాయత్రీశబ్దనిర్దిష్టమితి గృహ్యతే.

౨౮. సూ॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. * పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి పూర్వవాక్యోదితం పరం బ్రహ్మాస్తు - తథాపి * అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరితి మ్యన్తశబ్దమాత్రేణ నేహ తత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతే- తత్ర చాత్ర చ వ్యపదేశప్రకారభేదాత్. తత్ర * దివీతి సప్తమ్యా నిర్దిశ్యతే. ఇహ చ * దివః పరో జ్యోతిరితి పఞ్చమ్యా. తతో న ప్రతిసన్ధానమితి చేన్న- ఉభయస్మిన్నపి వ్యపదేశే ఉపరిస్థితి రూపార్థైక్యేన ప్రతిసన్ధానావిరోధాత్. యథా - వృక్షాగ్రే శ్యేనః వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేన ఇతి. ....

అ ౧౧. ౨౯. సూ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం * త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్త ఇన్ద్రః * ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేత్యాహ. అత్ర హితతమోపాసనకర్మతయా నిర్దిష్ట ఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయః కిం జీవః-ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేషే ప్రసిద్ధేః, ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్సమానాధికరణస్య సపవార్థ ఇతి * తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి తస్యైవోపాస్యత్వోపదేశాత్,. రాద్ధాన్తస్తు- ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టం జీవాద

ర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ - * స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇతీన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యైవ జీవేష్వసమ్భావితానన్దత్వాజరత్వామృతత్వాదిశ్రవణాత్. సూత్రార్థస్తు - ఉపాస్యతయోపదిష్టం ఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ. తథేతి - ప్రకారవచనః. పరబ్రహ్మప్రకారభూతేష్వానన్దాదిష్వస్యానుగమాత్

౩౦. సూ॥ న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్॥ నాయముపాస్యః పరమాత్మా- * మామేవ విజానీహి * తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యేన్ద్రస్య వక్తుస్స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశాత్, ఉపక్రమే జీవభావనిశ్చయే సత్యుపసంహారస్య తదనుగుణతయా నేయత్వా, దితి చేన్న (అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్) ఆత్మని సమ్బన్ధః- అధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్య భూమా - బహుత్వం. జీవాదర్థాన్తరభూతాత్మసాధారణధర్మసమ్బన్ధబహుత్వమస్మిన్ ప్రకరణే ఉపక్రమప్రభృత్యుపసంహారాదుపలభ్యతే. ఉపక్రమే తావత్ *యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి హ్యనేనోచ్యమానముపాసనం పరమాత్మోపాసనమేవ- తస్యైవ హితతమత్వాత్. తథా * ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతీత్యాదిసాధ్వసాధుకర్మణోః కారయితృత్వం పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తథా * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. ఆనన్దాదయశ్చ. * ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ. హీతి - హేతౌ అతః పరం బ్రహ్మైవాయమిత్యర్థః.

పరమాత్మైవోపాస్యశ్చేత్ కథమిన్ద్రః *మాముపాస్స్వేత్యుపదిదేశేత్యత ఆహ.

౩౧. సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥ ఇన్ద్రస్య జీవస్యైవ సతః స్వాత్మత్వేనోపాస్యభూతపరమాత్మోపదేశోఽయం శాస్త్రదృష్ట్యా. *అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా *త

త్త్వమసి *య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః *ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః ఇత్యాదీని హి శాస్త్రాణి పరమాత్మానం జీవాత్మన ఆత్మతయోపదిదిశుః- అతో జీవాత్మవాచినశ్శబ్దాః జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవ వదన్తీతి శాస్త్రదృష్టార్థస్యైతస్య *మామేవ విజానీహి*మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మోపదేశో న విరుధ్యతే. యథా వామదేవశ్శాస్త్రదృష్ట్యా స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానం పశ్యన్నహమితి పరమాత్మానమువోచత్ * తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇతి.

౩౧. సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్.॥ *త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛం*యావద్ధ్యస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయురితి జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాత్ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నా పరమాత్మత్వనిశ్చయ ఇతి చేన్న - పరమాత్మన ఏవ స్వాకారేణ, జీవశరీరకత్వేన, ప్రాణశరీరకత్వేన, చోపాసాత్రైవిధ్యాద్ధేతోః తత్తచ్ఛబ్దైరభిధానమితి నిశ్చీయతే. అన్యత్రాపి బ్రహ్మోపాసనాత్రైవిధ్యస్యాశ్రితత్వాత్. *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో బ్రహ్మేతి స్వాకారేణోపాస్యత్వం *సచ్చ త్యచ్చాభవదిత్యాదినా భోక్తృశరీరకత్వేన, భోగ్యశరీరకత్వేన, చ. ఇహ - ప్రతర్దనవిద్యాయామపి తస్య- త్రైవిధ్యస్య సమ్భవాత్. అత ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తదీపే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

అ-౧-౨-౩౩. సూ॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శా
న్త ఉపాసీత అథ ఖలు క్రతుమయోఽయం పురుషః యథా క్రతురస్మిం ల్లో
కే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః
ప్రాణశరీర ఇతి. అత్ర * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మకత్వేన ని
ర్దిష్టం బ్రహ్మ కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగా
త్మేతి పూర్వః పక్షః- సర్వత్ర తాదాత్మ్యోపదేశో హి తస్యైవోపపద్య
తే. పరస్య తు బ్రహ్మణస్సకలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానస్య సమ
స్తహేయాకర సర్వతాదాత్మ్యం విరోధాదేవ న సమ్భవతి. ప్రత్యగాత్మ
నో హి కర్మనిమిత్తో బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్త సర్వభావ ఉపపద్యతే. సృ
ష్ట్యాదిహేతుత్వం చ తత్తత్కర్మనిమిత్తత్వేన సృష్ట్యాదేరుపపద్యతే. బ్ర
హ్మశబ్దో బృహత్త్వగుణయోగేన * తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమ
న్నం చ జాయత ఇతివత్ తస్మిన్ వర్తతే. రాద్ధాన్తస్తు - తజ్జలానితి సర్వం
ఖల్విదం బ్రహ్మేతి తజ్జన్మస్థితిలయహేతుకం తదాత్మకత్వం ప్రసిద్ధవన్ని
ర్దిశ్యమానం పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ హి
జగజ్జన్మస్థితిలయాః ప్రసిద్ధాః * సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయే
యేతి- ఇదం సర్వమసృజతేత్యాదిషు. తథా సర్వాత్మకత్వం చ జన్మా
దిహేతుకం పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధం * సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్స
ర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి.
హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానాత్మనశ్చ పరస్య హేయాకర సర్వ
భూతాత్మత్వమవిరుద్ధం- * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్-యస్య పృథివీ శరీరం
* య ఆత్మని తిష్ఠన్ - యస్యాత్మా శరీరం స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇ
త్యాదినా శరీరాత్మభావేన సర్వాత్మత్వోపపాదనాత్, శరీరాత్మనో
శ్చ స్వభావవ్యవస్థానాత్,. సర్వం బ్రహ్మేతి సామానాధికరణ్యనిర్దే
శశ్చ సర్వశబ్దస్య సర్వశరీరకే బ్రహ్మణ్యేవ ప్రవృత్తేరుపపద్యతే- శరీర
వాచీ హి శబ్దః శరీరిణ్యాత్మన్యేవ పర్యవస్యతి- దేవమనుష్యాదిశబ్దవత్
సూత్రార్థస్తు- సర్వత్ర- * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి నిర్దిష్టే వస్తుని

సర్వశబ్దవాచ్యే సామానాధికరణ్యేనత దాత్మ్యతయానిర్దిష్టం పరం బ్రహ్మైవ. కుతః (ప్రసిద్ధోపదేశాత్) తజ్జలానితి సర్వమిదం బ్రహ్మఖల్వితి ప్రసిద్ధవత్తస్యోపదేశాత్, సర్వాత్మకత్వస్యోపదేశా,చ్చ తదేవహిజగజ్జన్మస్థితిలయహేతుత్వేన వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధం.

౩౪. సూ॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥ మనోమయత్వాదికాస్సత్యసఙ్కల్పత్వాన్తా వివక్షితాగుణాః పరస్మిన్నేవోపపద్యన్తే.

౩౫. సూ॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః. ఏతేషాంగుణానాంఅనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని అజ్ఞైకర్మపరవశేశారీరే ప్రత్యగాత్మన్యనుపపత్తేశ్చాయంనశారీరః - అపితుపరమేవబ్రహ్మ.

౩౬. సూ॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥ * ఏతమితః ప్రేత్యాభి సమ్భవితాస్మీతి ప్రాప్యతయోపాస్యో నిర్దిశ్యతే, ప్రాప్తృతయాచజీవః,- అతశ్చజీవాదన్యదేవపరంబ్రహ్మ.

౩౭. సూ॥ శబ్దవిశేషాత్॥ *ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఇతిశారీరష్షష్ఠ్యానిర్దిష్టః, ఉపాస్యఃప్రథమయా,- అతశ్చజీవాదన్యః.

౩౮. సూ॥ స్మృతేశ్చ॥ *సర్వస్యచాహం హృదిసన్నివిష్టోమత్తస్స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనంచేతిస్మృతేశ్చ అతశ్చజీవాదన్యఉపాస్యఃపరమాత్మా.

౩౯. సూ॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ॥ *ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఇతిఅల్పస్థానత్వాత్, *అణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వేత్యల్పత్వవ్యపదేశా,చ్చనపరంబ్రహ్మేతిచేన్న (నిచాయ్యత్వాదేవం) ఏవముపాస్యత్వాద్ధేతో రల్పాయతనత్వాల్పత్వవ్యపదేశః. నస్వరూపాల్పత్వేన- *జ్యాయాన్పృథివ్యాఇత్యాదినాసర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వవ్యపదేశాత్. జ్యాయసోప్యస్యహృదయాయతనావచ్ఛేదేనాల్పత్వాను

సన్ధానముపపద్యతే. (వ్యోమవత్) యథామహతో౽పి వ్యోమ్నస్సూచీపథాదిష్వల్పత్వానుసన్ధానం. చశబ్దో౽వధారణే. తద్వదేవేత్యర్థః. స్వాభావికం చాస్య మహత్త్వమత్రాభిధీయత ఇత్యర్థః. * జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఇతి హ్యానన్తరమేవోపదిశ్యతే.

౪౦. సూ॥ సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్॥ యద్యుపాసకశరీరే హృదయే౽యమవర్తతే - తతస్తద్వదేవాస్యాపి శరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖసమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న - హేతువైశేష్యాత్ నహి శరీరాన్తర్వర్తిత్వమేవ సుఖదుఃఖోపభోగహేతుః - అపితు కర్మపరవశత్వం. తత్త్వపహతపాప్మనః పరమాత్మనో న సమ్భవతి.

అ-౧౩ — ౪౧. సూ॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥

కఠవల్ల్యామామ్నాయతే * యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర స ఇతి. అత్రౌదనోపసేచనసూచితో౽త్తా కిం జీవః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. జీవ ఇతి పూర్వపక్షః. కుతః. భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్, జీవస్యైవ తత్సమ్భవాత్. రాద్ధాన్తస్తు - సర్వోపసంహారే మృత్యూపసేచనమదనీయం చరాచరాత్మకం కృత్స్నం జగదత్తీతస్యాత్తా పరమాత్మైవ. న చేదం కర్మనిమిత్తం భోక్తృత్వం - అపితు జగత్సృష్టిస్థితిలయలీలస్య పరమాత్మనో జగదుపసంహారిత్వరూపం భోక్తృత్వం. సూత్రార్థః - బ్రహ్మక్షత్రౌదనస్యాత్తా పరమాత్మా - బ్రహ్మక్షత్రశబ్దేన చరాచరస్య కృత్స్నస్య జగతో గ్రహణాత్. మృత్యూపసేచనో హ్యోదనో న బ్రహ్మక్షత్రమాత్రం - అపితు తదుపలక్షితం చరాచరాత్మకం కృత్స్నం జగదేవ.

౪౨. సూ॥ ప్రకరణాచ్చ॥ * మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి * నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయేతి పరస్యైవ హీదం ప్రకరణం - అతశ్చాయం పరమాత్మా.

నన్వనన్తరం * ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఇతి ద్వయోః కర్మఫలాదనశ్రవణాత్, పరమాత్మన

శ్చకర్మఫలాభావేనాన్వయాత్, అన్తఃకరణద్వితీయో జీవ ఏవ తత్రాస్తే తి ప్రతీయతే - అతో౽త్రాపి స ఏవ జీవాత్మా భవితుమర్హతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౩. సూ॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్॥ గుహాం ప్రవిష్టౌ జీవాత్మపరమాత్మానౌ. జీవద్వితీయః పరమాత్మైవ తత్ర ప్రతీయత ఇత్యర్థః. స్వయమనశ్నతో౽పి పరమాత్మనః ప్రయోజకతయా పానే౽న్వయో విద్యతే. జీవద్వితీయః పరమాత్మేతి కథమవగమ్యతే (తద్దర్శనాత్) తయోరేవ హ్యస్మిన్ప్రకరణే గుహాప్రవేశవ్యపదేశో దృశ్యతే. * తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి పరమాత్మనః, * యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ। గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయతేతి జీవస్య. కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిః - జీవః.

౪౪. సూ॥ విశేషణాచ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే హ్యుపక్రమప్రభృత్యుపసంహారాజ్జీవపరమాత్మానావేవోపాస్యత్వోపాసకత్వ ప్రాప్యత్వ ప్రాప్తృత్వాదిభిర్విశేష్యేతే * మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్నరః। సో౽ధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యాదిషు - అతశ్చాత్తా పరమాత్మా.

అ-౧౪—— ౪౫. సూ॥ అన్తర ఉపపత్తేః॥

ఛాన్దోగ్యే * య ఏషో౽క్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేత్యత్రాక్ష్యాధారః పురుషః కిం ప్రతిబిమ్బాత్మ జీవ దేవతావిశేషాన్యతమః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ఏష్వన్యతమ ఇతి పూర్వపక్షః. కుతః. * య ఏష దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధవత్సాక్షా॥ తాదరనిర్దేశాత్ రాద్ధాన్తస్తు - పరమాత్మైవాయమక్ష్యాధారః పురుషః - అక్షిపురుషసమ్బద్ధితయా శ్రూయమాణా హి నిరుపాధికాత్మత్వామృతత్వాభయత్వబ్రహ్మత్వ సంయద్వామత్వాదయః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశశ్చ * యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నె

త్యాదిశ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధేరుపపద్యతే. సాక్షాత్కృతశ్చతదుపాసననిష్ఠానాంయోగినాం. సూత్రార్థస్తు- అక్ష్యన్తరః పరమాత్మా- సంయద్వామత్వాదీనాంగుణానాంతత్రైవోపపత్తేః.

౪౬. సూ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥ స్థానం-స్థితిః. పరమాత్మనఏవ *యశ్చక్షుషితిష్ఠన్నిత్యాదౌ చక్షుషిస్థితినియమనాదీనాంవ్యపదేశాచ్చాయంపరమాత్మా.

౪౭. సూ॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ॥ *ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతిసుఖవిశిష్టతయాప్రకృతస్య పరస్యైవబ్రహ్మణోఽక్ష్యాధారతయోపాస్యత్వాభిధానాచ్చాయం పరమాత్మా. ఏవకారోఽస్యైవహేతోర్నిరపేక్ష్యావగమాయ.

* ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేత్యత్రసుఖవిశిష్టంపరమేవబ్రహ్మాభిహితమితికథమిదమవగమ్యతే- యావతానామాదివత్ప్రతీకోపాసనమేవేత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౮. సూ॥ అతఏవచసబ్రహ్మ॥ యతస్తత్ర భవభయభీతాయోపకోసలాయబ్రహ్మస్వరూపజిజ్ఞాసవే *కంచతుఖంచనవిజానామీతిపృచ్ఛతే *యద్వావకంతదేవఖంయదేవఖంతదేవకమిత్యన్యోన్యవ్యవచ్ఛేదకతయాఅపరిచ్ఛిన్నసుఖస్వరూపంబ్రహ్మేత్యభిధాయ *ప్రాణంచహాస్మైతదాకాశంచోచురిత్యుక్తం-అతఏవఖశబ్దాభిధేయస్సఆకాశోఽపరిచ్ఛిన్నసుఖవిశిష్టంపరంబ్రహ్మైవ.

౪౯. సూ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥ శ్రుతోపనిషత్కైః- అధిగతబ్రహ్మయాథాత్మ్యైఃబ్రహ్మప్రాప్తయేయాగతిరర్చిరాదికాఽధిగన్తవ్యతయాఽవగతాశ్రుత్యన్తరే- తస్యాశ్చేహాక్షిపురుషంశ్రుతవతోఽధిగన్తవ్యతయా *తేఽర్చిషమేవాభిసమ్భవన్తీత్యాదినాభిధానాదక్షిపురుషఃపరమాత్మా.

౫౦. సూ॥ అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చనేతరః. పరమాత్మనఇతరః- జీవాదికః. తస్యాక్షిణినియమేనానవస్థితేః, అమృతత్వసంయద్వామత్వాదీనాంచాసమ్భవాత్, నాసోఽక్ష్యాధారః. ...

అ-౧౫—— ౫౧. సూ॥ { అన్తర్యామ్యధిదైవాదిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్॥ }

బృహదారణ్యకే * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాదిషు సర్వేషు పర్యాయేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామీ కిం ప్రత్యగాత్మా - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః - వాక్యశేషే * ద్రష్టా శ్రోతా మన్తేతి ద్రష్టృత్వాదిశ్రుతేః, * నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - పృథివ్యాద్యాత్మపర్యన్తసర్వతత్త్వానాం సర్వైస్తైరదృష్టేనైకేన నియమనం నిరుపాధికామృతత్వాదికం చ పరమాత్మన ఏవ ధర్మ ఇత్యన్తర్యామీ పరమాత్మా. ద్రష్టృత్వాదిశ్చ - రూపాదిసాక్షాత్కారః. స చ * పశ్యత్యచక్షురిత్యాదినా పరమాత్మనోఽప్యస్తి. * నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేతి చ జీవేనాదృష్టోఽన్తర్యామి ద్రష్టృవదన్తర్యామిణోఽప్యదృష్టద్రష్ట్రన్తరనిషేధపరః. సూత్రార్థః - అధిదైవాధిలోకాదిపదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామీ పరమాత్మా-సర్వాన్తరత్వసర్వావిదితత్వసర్వశరీరకత్వసర్వనియమనసర్వాత్మకత్వామృతత్వాదిపరమాత్మధర్మాణాం వ్యపదేశాత్

౫౨. సూ॥ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ॥ స్మార్తం- ప్రధానం. శారీరః - ప్రత్యగాత్మా. స్మార్తం చ శారీరశ్చ నాన్తర్యామీ- తయోరసమ్భావితోక్త ధర్మాభిలాపాత్. యథా స్మార్తస్యాచేతనస్యాసమ్భావనయా నాన్తర్యామిత్వప్రసక్తిః- తథా ప్రత్యగాత్మనోఽపీత్యర్థః.

౫౩. సూ॥ ఉభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే॥ ఉభయే- కాణ్వా మాధ్యన్దినా అపి * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ * య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి యతః ప్రత్యగాత్మనో భేదేనైనం-అన్తర్యామిణమధీయతే - అతోఽయం తదతిరిక్తః పరమాత్మా.

అ-౧౬—— ౫౪. సూ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః॥

ఆథర్వణే * అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్య

మిత్యారభ్య *యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః *అక్షరాత్పరతఃపరఇత్యాదౌకింప్రధానపురుషౌప్రతిపాద్యేతే- ఉతపరమాత్మైవేతిసంశయః. ప్రధానపురుషావితిపూర్వఃపక్షః. పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదీనాంప్రతిషేధాత్ ప్రాజ్ఞాతీయాచేతనంప్రధానమేవ భూతయోన్యక్షరమితిప్రతీయతే. తథా *అక్షరాత్పరతఃపరఇతిచైతస్యాధిష్ఠాతాపురుషఏవేతి. రాద్ధాన్తస్తు - ఉత్తరత్ర *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితిప్రధానపురుషయోరసమ్భావితంసార్వజ్ఞ్యమభిధాయ *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతఇతిసర్వజ్ఞాత్సత్యసఙ్కల్పాజ్జగదుత్పత్తిశ్రవణాత్పూర్వోక్తమదృశ్యత్వాదిగుణకంభూతయోన్యక్షరం, *అక్షరాత్పరతఃపరఇతిచనిర్దిష్టంతదక్షరం, పరంబ్రహ్మైవేతివిజ్ఞాయతే. సూత్రార్థః- అదృశ్యత్వాదిగుణకఃపరమాత్మా- సర్వజ్ఞత్వాదితద్ధర్మోక్తేః.

౨౨. సూ॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥ విశినష్టిహిప్రకరణంప్రధానాద్భూతయోన్యక్షరం ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానాదినా. తథా *అక్షరాత్పరతఃపరఇతి - అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్ పరతోఽవస్థితాత్పురుషాత్ పరఇతిపురుషాచ్చాస్యభూతయోన్యక్షరస్య భేదోవ్యపదిశ్యతే. అతశ్చనప్రధానపురుషౌ- అపితుపరమాత్మైవాత్రనిర్దిష్టః.

౨౩. సూ॥ రూపోపన్యాసాచ్చ॥ * అగ్నిర్మూర్ధేత్యాదినాసమస్తస్యచిదచిదాత్మకస్యప్రపఞ్చస్యభూతయోన్యక్షరరూపత్వోపన్యాసాచ్చాయమదృశ్యత్వాదిగుణకఃపరమాత్మా

అ- ౧౭.—

౨౪. సూ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥

ఛాన్దోగ్యే * ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషితమేవనోబ్రూహీత్యారభ్య * యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తఇత్యత్రకిమయం వైశ్వానరఃపరమాత్మేతిశక్యోనిర్ణయః - ఉతనేతిసంశయః. అశక్యోనిర్ణయఇ

తిపూర్వః పక్షః- వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరాగ్నౌ మహాభూతతృతీయే దేవతావిశేషే పరమాత్మని చ వైదికప్రయోగదర్శనాత్, అస్మిన్ ప్రకరణే సర్వేషాం లిఙ్గోపలబ్ధేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- * కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి సర్వేషాం జీవానామాత్మభూతం బ్రహ్మ కిమితి ప్రక్రమాత్, ఉత్తరత్ర * ఆత్మానం వైశ్వానరమితి బ్రహ్మశబ్దస్థానే సర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దప్రయోగాచ్చ వైశ్వానరాత్మా సర్వేషాం జీవానామాత్మభూతం పరం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయతే. సూత్రార్థః- వైశ్వానరశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా- వైశ్వానరశబ్దస్యానేకార్థసాధారణస్యాప్యస్మిన్ప్రకరణే పరమాత్మాసాధారణవిశేషణైస్సర్వాత్మత్వాదిభిః విశేష్యమాణత్వాత్ విశేష్యత ఇతి విశేషః.

౨౫. సూ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥ స్మర్యమాణం- ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం. అనుమీయతేఽనేనేత్యనుమానం. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఇత్థం స్మర్యమాణం రూపం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వేఽనుమానం స్యాత్ ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్య రూపమిహోపదిష్టం * అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ * ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదన్తీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం పరమపురుషరూపమిహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరమాత్మత్వే లిఙ్గం స్యాదిత్యర్థః.

అనిర్ణయమాశఙ్క్య పరిహరతి.

౨౬. సూ॥ శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే॥ (శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చేతి) శబ్దస్తావత్-వాజినాం వైశ్వానరవిద్యాప్రకరణే * స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణోఽగ్నిశబ్దః. అస్మిన్ప్రకరణే చ * హృదయం గార్హపత్యమిత్యారభ్య వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థానస్థస్యాగ్నిత్రయపరికల్పనం ప్రాణాహుత్యాధారత్వం చేత్యాది ప్రతీయతే. వాజినామపి * స యో హైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠి

తం వేదేతి వైశ్వానరస్య శరీరాన్తః ప్రతిష్ఠితత్వం ప్రతీయతే. అతఏతైర్లిఙ్గై ర్వైశ్వానరస్య జాఠరాగ్నిత్వప్రతీతేర్నాయం పరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయ ఇతి చేత్ తన్న. (తథాదృష్ట్యుపదేశాత్) దృష్టిః- ఉపాసనం. తథోపాసనోపదేశాదిత్యర్థః. జాఠరాగ్నిశరీరతయా వైశ్వానరస్య పరమాత్మన ఉపాసనం హ్యత్రోపదిశ్యతే * అయమగ్నిర్వైశ్వానరః పురుషేన్తః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదౌ. కథమవగమ్యత ఇతి చేత్ (అసమ్భవాత్) కేవలజాఠరాగ్నేస్త్రైలోక్యశరీరత్వాద్యసమ్భవాత్ (పురుషమపి చైనమధీయతే) చ శబ్దః ప్రసిద్ధౌ. వాజినస్తత్రైవ * స ఏషోగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుష ఇత్యేనం- వైశ్వానరం పురుషమపి హ్యధీయతే. పురుషశ్చ పరమాత్మైవ- * పురుష ఏవేదం సర్వం * పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదిత్యాదిషు ప్రసిద్ధేః.

౨౦. సూ॥ అతఏవ న దేవతా భూతం చ॥ యతస్త్రైలోక్యశరీరోసౌ వైశ్వానరః, యతశ్చ నిరుపాధికపురుషశబ్దనిర్దిష్టః,- అతఏవ నాగ్న్యాఖ్యా దేవతా మహాభూతతృతీయశ్చ వైశ్వానరశ్శబ్దనీయః.

౨౧. సూ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥ అగ్నిశరీరతయా వైశ్వానరస్యోపాసనార్థమగ్నిశబ్దసామానాధికరణ్యనిర్దేశ ఇత్యుక్తం. విశ్వేషాం నరాణాం నేతృత్వాదినా సమ్బన్ధేన యథా వైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మని వర్తతే- తథైవాగ్నిశబ్దస్యాప్యగ్రనయనాదినా యోగేన సాక్షాత్పరమాత్మని వృత్తౌ న కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే.

* యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభి విమానమాత్మానం వైశ్వానరమితి ద్యుప్రభృతిపృథివ్యన్తప్రదేశ సమ్బన్ధిన్యా మాత్రయా పరిచ్ఛిన్నత్వమనవచ్ఛిన్నస్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

౨౨. సూ॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ అనవచ్ఛిన్నస్యైవ పరమాత్మన ఉపాసనాభివ్యక్త్యర్థం ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తప్రదేశపరిచ్ఛిన్నత్వమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే.

ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛేదేనాభివ్యక్తస్య పరమాత్మనో ద్యుభ్వాదిత్యాదీనాం మూర్ధాద్యవయవకల్పనం కిమర్థమితి చేత్. తత్రాహ.

౩౦. సూ॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ అనుస్మృతిః- ఉపాసనం. బ్రహ్మప్రాప్తయే తథోపాసనార్థం మూర్ధప్రభృతిపాదాన్తదేహపరికల్పనమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే.

అయం వైశ్వానరః పరమాత్మా త్రైలోక్యశరీర ఉపాస్య ఉపదిశ్యతే చేత్ - *ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినా ఉపాసకశరీరావయవానాం గార్హపత్యాది పరికల్పనం కిమర్థమిత్యత్రాహ.

౩౧. సూ॥ సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥ వైశ్వానరవిద్యాఙ్గభూతాయా ఉపాసకైరహరహః క్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసమ్పాదనాయ గార్హపత్యాదిపరికల్పనమితి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తథా హ్యగ్నిహోత్రసమ్పత్తిమేవ దర్శయతి శ్రుతిః ప్రాణాహుతిం విధాయ *అథ య ఏవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి. ఉక్తానామర్థానాం పూజితత్వఖ్యాపనాయాచార్యగ్రహణం.

౩౨. సూ॥ ఆమనన్తి చైనమస్మిన్॥ ఏనం- పరమపురుషం వైశ్వానరం ద్యుభ్వాదిదేహమస్మిన్ - ఉపాసకదేహే ప్రాణాగ్నిహోత్రేణారాధ్యత్వేనామనన్తి హి *తస్య హ వా ఏతస్య వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా. ఉపాసకమూర్ధాదిపాదాన్తా ఏవ ద్యుప్రభృతయః పరమపురుషస్య మూర్ధాదయ ఇతి ప్రాణాగ్నిహోత్రవేలాయామనుసన్ధేయా ఇత్యర్థః. ....*

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

అ-౧౮ — ౬౬. సూ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్.

ఆథర్వణే * యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః తమేవైకం జానథాత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథామృతస్యైష సేతు రిత్యత్ర ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం కిం జీవః- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః- మనః ప్రభృతీన్ద్రియాధారత్వశ్రుతేః, ఉత్తరత్ర నాడీసమ్బన్ధ, జాయమానత్వశ్రుతేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- నిరుపాధికాత్మత్వామృతసేతుత్వయోః పరమాత్మధర్మయోః శ్రవణాత్ పరమాత్మైవాయం. సర్వం నియన్తృతయాఽఽప్నోతీత్యాత్మా. అమృతస్య ప్రాపకతయా సేతుశ్చ స ఏవ. నాడీసమ్బన్ధః, బహుధా జాయమానత్వం, చ *సన్తతం సిరాభిస్తు లమ్బత్యాకోశసన్నిభం *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇత్యాదిషు సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయాజహత్స్వభావస్యైవ పరమాత్మనోపిపృశ్యత ఇతి. సూత్రార్థస్తు- ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనం పరమాత్మా (స్వశబ్దాత్) స్వాసాధారణాత్మాదిశబ్దాత్

౬౭. సూ॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥ *తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి * తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం. పుణ్యపాపే విధూయ, నామరూపాద్విముక్త, ఇతి చ బన్ధాన్ముక్తస్య ప్రాప్యతయా వ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మా.

౬౮. సూ॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ప్రాణభృచ్చ॥ అనుమానం- అనుమానగమ్యం ప్రధానం. యథా తద్వాచిశబ్దాభావాత్తదిహ న గృహ్యతే -- తథా ప్రాణభృదపీత్యర్థః. అతశ్చాయం పరమాత్మా.

౬౯. సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥ *అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమిత్యాదిజీవాద్భేదేన వ్యపదేశాచ్చాయం పరమాత్మా.

౭౦. సూ॥ ప్రకరణాత్. * అథపరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యాదినా పరమాత్మన ఏవ ప్రకృతత్వాత్

౭౧. సూ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥ * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి కర్మఫలమనశ్నతః పరమాత్మనో దీప్యమానతయా స్థితేః, జీవస్య కర్మపరవశతయా తత్ఫలాదనాచ్చ పరమాత్మనో జీవాద్భేదావగమాచ్చ అమృతసేతుర్ద్యుభ్వాద్యాయతనం న జీవః. * అదృశ్యత్వాదిగుణక ఇత్యనేన పరమాత్మత్వే స్థాపితేపి నాడీసమ్బన్ధబహుధాజాయమానత్వలిఙ్గాద్యాఽవాన్తరప్రకరణవిచ్ఛేదశఙ్కా- సా నిరాకృతా ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి. వైశ్వానరస్య త్రైలోక్యశరీరత్వాదినా పరమాత్మత్వనిర్ణయ ఇతి మధ్యే వైశ్వానరవిద్యా నిరూపితా... ....*

అ-౧౯——

౭౨. సూ॥ {భూమా సమ్ప్రసా- దాదధ్యుపదేశాత్.}

ఛాన్దోగ్యే * యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమేత్యత్ర భూమశబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయవైపుల్యవిశిష్టసుఖరూపః కిం ప్రత్యగాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రత్యగాత్మేతి పూర్వః పక్షః- * తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రక్రమ్య నామాది పరమ్పరయోత్తరోత్తరభూయస్త్వేన ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ప్రవృత్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టే ప్రత్యగాత్మని సమాప్తిదర్శనాత్ ప్రత్యగాత్మన ఏవ భూమసంశబ్దనమితి నిశ్చీయతే. రాద్ధాన్తస్తు- యద్యపి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాముత్తరోత్తరభూయస్త్వవచనం ప్రాణే పర్యవసితం- తథాపి ప్రాణవేదినోఽతివాదిత్వముక్త్వా * ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీతి తు శబ్దేనోపాసకభేదం ప్రతిపాద్య తస్య సత్యోపాసకస్య పూర్వస్మాదాధిక్యోపదేశాత్ సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మైవ భూమవిశిష్టమితి. సూత్రార్థస్తు - భూమగుణవిశిష్టం పరం బ్రహ్మైవ (సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్) సమ్ప్రసాదః - ప్రత్యగాత్మా. * ఏష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యో

తిరుపసమ్పద్యేత్యాద్యుపనిషత్ప్రసిద్ధేః * ఏషతువా అతివదతీతిప్రత్యగాత్మనో౽ధికతయోపదేశాత్. అతివాదిత్వంహి - స్వోపాస్యాధిక్యవాదిత్వం.

౭౩. సూ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ॥ స్వాభావికామృతత్వస్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వసర్వాత్మత్వసర్వోత్పత్తిహేతుత్వాదీనాం భూమ్ని శ్రూయమాణానాంధర్మాణాం పరస్మిన్నేవబ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ భూమాపరంబ్రహ్మైవ. ....*

అ-౨౦.— ౭౪. సూ॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః॥

వాజినాంగార్గీప్రశ్నే * సహోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణాఅభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితం తమస్నేహమచ్ఛాయమిత్యత్ర అక్షరశబ్దనిర్దిష్టంప్రధానం-జీవో వా- ఉతపరమాత్మేతిసంశయః. ప్రధానం- జీవో వా- నపరమాత్మేతిపూర్వఃపక్షః. *కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యుక్తేఆకాశాధారతయోచ్యమానమక్షరం ప్రధానం. జీవో వా- ప్రధానస్యవికారాధారత్వ, జీవస్యాచిద్వస్త్వాధారత్వాత్,. నపరమాత్మేతి. రాద్ధాన్తస్తు- *యదూర్ధ్వంగార్గి దివఇత్యారభ్యకాలత్రయవర్తినఃకృత్స్నస్యాధారతయానిర్దిష్టఆకాశో౽వ్యాకృతమేవ - నవాయుమానాకాశః. తతఃపశ్చాత్ * కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేతిపృష్టే తదాధారతయోచ్యమానమేతదక్షరంనప్రధానం భవితుమర్హతి. నాపిజీవః- * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యారభ్యప్రశాసనాత్సర్వాధారత్వశ్రుతేః. సూత్రార్థస్తు- * ఏతద్వైతదక్షరంగార్గీతినిర్దిష్టంపథమాత్మా (అమ్బరాన్తధృతేః) అమ్బరం- వాయుమానాకాశః. అమ్బరాన్తః- అమ్బరపారభూతం. అమ్బరకారణమితియావత్ - కారణాపత్తిరేవహి కార్యస్యాన్తః సచామ్బరాన్తః- అవ్యాకృతంప్రధానం. తస్యధృతేః- ధారణాత్. అవ్యాకృతస్యాపిధృతేరక్షరంపరమాత్మైవేత్యర్థః.

ఏవంతర్హిజీవోభవితుమర్హతి - తస్యాప్రధానధృత్యుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్యాహ.

౭౫. సూ॥ సాచ ప్రశాసనాత్॥ సాచ-అమ్బరాన్తధృతిః * ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసావితి ప్రశాసనాచ్ఛ్రూయతే. ప్రశాసనం - ప్రకృష్టంశాసనం. అప్రతిహతాజ్ఞా. నచాప్రతిహతాజ్ఞయాకృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్యజగతోధృతిర్జీవేఉపపద్యతే-అతోనజీవః.

౭౬. సూ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥ అన్యభావః- అన్యత్వం. అస్యాక్షరస్యపరమపురుషాదన్యత్వం వ్యావర్తయతివాక్యశేషః- *అదృష్టంద్రష్ట్రిత్యాదినాసర్వై రదృష్టమేతదక్షరంసర్వస్యద్రష్ట్రిత్యాదిప్రధానజీవాసమ్భావనీయార్థప్రతిపాదనాత్.

అ- ౨౧. — ౭౭.సూ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః॥

ఆథర్వణికానాంసత్యకామప్రశ్నే * యఃపునరేతంత్రిమాత్రేణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేత్యారభ్య * ససామభిరున్నీయతేబ్రహ్మలోకంస ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరంపురిశయంపురుషమీక్షతఇత్యత్రధ్యాయతీక్షతి కర్మతయావ్యపదిష్టఃపరమపురుషఃకింహిరణ్యగర్భః- ఉతపరబ్రహ్మభూతఃపురుషోత్తమఇతిసంశయః. హిరణ్యగర్భఇతిపూర్వఃపక్షః. పూర్వత్రైకమాత్రంప్రణవముపాసీనస్యమనుష్యలోకప్రాప్తింఫలం, ద్విమాత్రముపాసీనస్యాన్తరిక్షలోకప్రాప్తించఫల, మభిధాయానన్తరం *యఃపునరేతంత్రిమాత్రేణేతి త్రిమాత్రంప్రణవముపాసీనస్యఫలత్వేనోచ్యమానబ్రహ్మలోకస్థపురుషేక్షణకర్మభూతశ్చతుర్ముఖ ఏవేతివిజ్ఞాయతే- మనుష్యలోకాన్తరిక్షలోకసాహచర్యాద్బ్రహ్మలోకోపిక్షేత్రజ్ఞలోకఇతినిశ్చయాత్. రాద్ధాన్తస్తు-*పరాత్పరంపురిశయంపురుషమీక్షతఇతీక్షతికర్మతయానిర్దిష్టపురుషవిషయేశ్లోకే *తమోఙ్కారేణైవాయతనేనాన్వేతివిద్వాన్యత్తచ్ఛాన్తమజరమమృతమభయంపరం చేతినిరుపాధికశాన్తత్వామృతత్వాదివ్యపదేశాత్పరమాత్మైవాయమితినిశ్చీయతే. ఏవంపరమాత్మత్వేనిశ్చితేబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చతత్స్థానమే

వాభిదధాతీత్యవగమ్యతే. తద్విషయతయోదాహృతే చ శ్లోకే *యత్తత్కవయో వేదయన్తే ఇతి సూరిభిర్దృశ్యత్వవచనం తదేవ దృఢయతి. సూత్రార్థస్తు - ఈక్షతికర్మ సః- పరమాత్మా. ధ్యాయతీక్షత్యోరేకవిషయత్వేన ధ్యాయతి కర్మాపి స ఏవేత్యర్థః. (వ్యపదేశాత్) తద్విషయకతయా * శాన్తమజరమమృతమభయం పరం చేతి పరమాత్మధర్మాణాం వ్యపదేశాత్. ....*

అ-౧.౩.— ౧౪. సూ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః

ఛాన్దోగ్యే * అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యత్ర హృదయపుణ్డరీకమధ్యవర్తీ దహరాకాశశ్శ్రూయమాణః కిం భూతాకాశః- ఉత జీవః- అథ పరమాత్మేతి సంశయః. ప్రథమం తావద్భూతాకాశ ఇతి యుక్తమాశ్రయితుమితి పూర్వః పక్షః- ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్, దాకాశాన్తర్వర్తినోన్యస్యాన్వేష్టవ్యతా ప్రతీతేః, శ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- *కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యమితి చోదితే *యావాన్వా అయమాకాశ ఇత్యారభ్య *ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమిత్యన్తేన దహరాకాశస్యాతిమహత్త్వసర్వాశ్రయత్వాజత్వసత్యత్వాద్యభిధాయ *అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఇత్యాకాశాన్తర్వర్తినోఽన్వేష్టవ్యాః కామా ఇతి ప్రతిపాద్య- కోఽయం దహరాకాశశబ్దనిర్దిష్టః, కే తదాశ్రయాః కామాః, ఇత్యపేక్షాయాం * ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యారభ్య సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన ఆకాశశబ్దనిర్దిష్ట ఆత్మా, కామాశ్చాపహతపాప్మత్వాదయస్తద్విశేషణభూతాః, ఇతి ప్రతిపాదయద్వాక్యమపహతపాప్మత్వాది విశిష్టమాత్మానమాహ. ఉపక్రమే చాన్వేష్టవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాత ఆకాశ ఆత్మా, ఏతద్విశేషణభూతా అపహతపాప్మత్వాదయః కామాః, ఇతి జ్ఞాపయత్ * అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యుపసంహరతి. అతోఽయం దహరాకాశోఽపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టః పరమాత్మేతి నిశ్చీయతే- నభూ

తాకాశాదిరితి. ఏవంతర్హ్యస్మిన్వాక్యే * అథయఏష సమ్ప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయేతి ప్రత్యగాత్మప్రతీతేః, తస్యచోత్తరత్ర ప్రజాపతివాక్యేఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వావగమా, త్ప్రత్యగాత్మైవదహరాకాశ ఇతిపూర్వపక్షీమన్యతే. రాద్ధాన్తీతు- ప్రత్యగాత్మాకర్మపరవశతయాజాగరితస్వప్నసుషుప్త్యాద్యవస్థాభిఃతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదికఃపరమాత్మానముపసమ్పన్నః తత్ప్రసాదాదావిర్భూతగుణకఃప్రజాపతివాక్యే ప్రతిపాదితః. దహరాకాశస్త్వతిరోహితనిరుపాధికాపహతపాప్మత్వాదికఃప్రత్యగాత్మన్యసమ్భావనీయజగద్విధరణసమస్తచిదచిద్వస్తునియమనాద్యనన్తగుణకః ప్రతిపన్న ఇతి నాయంప్రత్యగాత్మాదహరాకాశః-అపితుపరమాత్మైవేతిమన్యతే.సూత్రార్థస్తు-దహరాకాశఃపరంబ్రహ్మ (ఉత్తరేభ్యః) ఉత్తరవాక్యగతేభ్యోఽపహతపాప్మత్వాదిపరమాత్మాసాధారణధర్మేభ్యోహేతుభ్యః.

౧౫ సూ॥ ❀ గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లిఙ్గం చ॥ ❀ అస్మిన్దహరాకాశే సర్వాసాం ప్రజానామజానతీనామహరహర్గతిశ్శ్రూయతే, యశ్చదహరాకాశావమర్శరూపైతచ్ఛబ్దసమానాధికరణతయా ప్రయుక్తో బ్రహ్మలోకశబ్దః,- తాభ్యాందహరాకాశఃపరంబ్రహ్మేత్యవగమ్యతే. *తద్యథాహిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరిసఞ్చరన్తోనవిన్దేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజాఅహరహర్గచ్ఛన్త్యఏతం బ్రహ్మలోకంనవిన్దన్త్యనృతేనహి ప్రత్యూఢాఇతి. (తథాహిదృష్టం) తథాహ్యన్యత్రపరస్మిన్బ్రహ్మణ్యేవంరూపంగమనందృష్టం *ఏవమేవఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సతిసమ్పద్యనవిదుస్సతిసమ్పద్యామహఇతి * సతఆగమ్యనవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతి. తథాబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యేవదృష్టః *ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడితిహోవాచేతి. (లిఙ్గంచ) మాభూదన్యత్రదర్శనం- అస్మిన్ప్రకరణే సర్వాసాంప్రజానాంశ్రూయమాణమహరహర్గమనంబ్రహ్మలోకశబ్దశ్చదహరాకాశస్య పరమాత్మత్వేపర్యాప్తంలిఙ్గం. చశబ్దోఽవధారణే. ఏతదేవపర్యాప్తమిత్యర్థః.

౧౬. సూ॥ ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ అస్య- పరమాత్మనోధృత్యాఖ్యస్య మహిమ్నోఽస్మిన్- దహరాకాశఉపలబ్ధేరయంపరమాత్మా. ధృతిః-జగద్విధరణం పరమాత్మనోమహిమేత్యన్యత్రావగమ్యతే * ఏషసర్వేశ్వరఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాల ఏషసేతుర్విధరణఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి. సాచాస్మిన్దహరాకాశఉపలభ్యతే * అథయఆత్మాససేతుర్విధృతిరేషాంలోకానామసమ్భేదాయేతి.

౧౭. సూ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥ * కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ *సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్తేఇత్యాదిష్వాకాశశబ్దస్య పరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రసిద్ధేఃఆకాశశబ్దఏవపరమాత్మధర్మవిశేషితో భూతాకాశశఙ్కాంనివర్తయతీత్యర్థః.

౧౮. సూ॥ ఇతర పరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసమ్భవాత్॥ పరమాత్మనఇతరః- జీవః. *అథయఏషసమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతిజీవస్యపరామర్శాత్స ఏవదహరాకాశ ఇతిచేత్. తన్న- పూర్వోక్తానాంగుణానాంతస్మిన్నసమ్భవాత్.

౧౯. సూ॥ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥ ఉత్తరాత్- ప్రజాపతివాక్యాత్ అపహతపాప్మత్వాదిగుణకోజీవోఽవగమ్యతఇతిచేత్. తన్న- జాగరితాద్యవస్థాభిరనాదికాల ప్రవృత్తాభిః పుణ్యపాపరూపకర్మమూలాభిఃతిరోహితగుణకః పరబ్రహ్మోపాసనజనితతదుపసమ్పత్త్యావిర్భూతస్వరూపోఽసౌజీవస్తత్రప్రజాపతివాక్యేఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకఃకీర్తితః. దహరాకాశస్త్వతిరోహితస్వరూపోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకఇత్యస్మిన్దహరాకాశేనజీవశఙ్కా.

దహరవాక్యేజీవపరామర్శఃకిమర్థఇతిచేత్. తత్రాహ.

౨౦. సూ॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః. * అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతఇతిపరజ్యోతిస్స్వరూపదహరాకాశోపసమ్పత్త్యాస్యజీవస్యా.

న్వృతతిరోహితస్వరూపస్య స్వరూపావిర్భావో భవతీతి దహరాకాశస్యజగద్విధరణాదివజ్జీవస్వరూపావిర్భావాపాదనరూపసమ్పద్విశేషప్రతిపాదనాద్ధా జీవపరామర్శః.

౧౫. సూ॥ అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తం॥ * దహరో౽స్మిన్నిత్యల్పపరిమాణశ్రుతిరారాగ్రప్రమితస్య జీవస్యైవోపపద్యతే- నతుసర్వస్మాజ్జ్యాయసో బ్రహ్మణ ఇతిచేత్. తత్రయదుత్తరం వక్తవ్యం- తత్పూర్వమేవోక్తం *నిచాయ్యత్వాదిత్యనేన.

౧౬. సూ॥ అనుకృతేస్తస్యచ॥ అనుకృతిః-అనుకారః. తస్య- పరమాత్మనో౽నుకారాద్ధి జీవస్యావిర్భూతస్వరూపస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వం- అతో౽నుకర్తుః జీవాదనుకార్యః పరబ్రహ్మభూతో దహరాకాశో౽ర్థాన్తరభూత ఏవ. తదనుకారశ్చ- తత్సామ్యాపత్తిశ్శ్రూయతే *యదాపశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం। తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి.

౧౭. సూ॥ అపిస్మర్యతే॥ స్మర్యతేచ తదుపాసనాత్తత్సామ్యాపత్తిరూపానుకృతిర్జీవస్య * ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గే౽పినోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తిచేతి.

అ-౧౩.— ౧౮. సూ॥ శబ్దాదేవప్రమితః॥

కఠవల్లీష్వామ్నాయతే * అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి। ఈశానో భూతభవ్యస్య నతతో విజుప్సతే ఏతద్వైతత్. ఉత్తరత్ర చ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః. తథోపరిష్టాత్ *అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో౽న్తరాత్మా సదాజనానాం హృదయే సన్నివిష్ట ఇతి. అత్రాఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవాత్మా - ఉతపరమాత్మేతి సంశయః. జీవాత్మేతి పూర్వః పక్షః- అన్యత్ర స్వీకృతస్పష్టజీవభావే పురుషే అఙ్గుష్ఠప్రమితత్వశ్రుతేః *ప్రాణాధిపస్సఞ్చరతి స్వకర్మభిరఙ్గుష్ఠమాత్రో౽రవితుల్యరూప ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు- తత్ర * స్వకర్మభిరితి జీవభావనిశ్చయవదత్రాపి- *ఈశానో భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశితృత్వదర్శ

నాత్ పరమాత్మైవేతి. సూత్రార్థస్తు (శబ్దాదేవప్రమితః) అఙ్గు ష్ఠప్రమితఃపరమాత్మైవ- * ఈశానో భూతభవ్యస్యేతిపరమాత్మవా చిశబ్దాత్.

కథమనవచ్ఛిన్నస్య పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వ మిత్యా శఙ్క్యాహ.

౮౯. సూ॥ హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికార త్వాత్॥ ఉపాసనార్థ ముపాసకహృదయే వర్తమాన త్వాత్, ఉపాసకహృదయస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వాత్, తదపేక్షయేద మఙ్గుష్ఠప్రమితత్వం. మనుష్యాణామేవోపాసకత్వ సమ్భావనయా మనుష్యానధికృత్యప్రవృత్తత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయాపె క్షయేదముక్తం.

స్థితంతావదుత్తరత్ర సమాపయిష్యతే.............. *

అ- ౨౮.—
౯౦. సూ॥ { తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవాత్॥ }

మనుష్యాధికారంబ్రహ్మోపాసనశాస్త్రమిత్యుక్తే తత్ప్ర సఙ్గేనదేవాదీనామపిబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి - నవేతిచిన్త్య తే. నదేవాదీనామధికారోఽస్తీతిపూర్వఃపక్షః - పరినిష్పన్నేబ్రహ్మ ణిశబ్దస్యప్రామాణ్యసమ్భవేపిదేవాదీనాం విగ్రహాదిమత్త్వే ప్ర మాణాభావాత్, మన్త్రార్థవాదానాంవిధిశేషతయా విగ్రహాదిస ద్భావపరత్వాభావాత్, విగ్రహవన్నిర్వర్త్యాహారహారనుష్ఠీయమా న వివేకాదిసాధనసప్తకసంస్కృతమనోనిష్పాద్యోపాసన నిర్వృ త్తౌతేషాంసామర్థ్యాభావాత్,. రాద్ధాన్తస్తు- జగత్సృష్టిప్రకరణేషు నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యైవదేవాదీనాంవిగ్రహాదిమత్త్వం సిధ్య తి- దేవాదీనాందేహేన్ద్రియాదికరణమేవహి నామరూపవ్యాకర ణం. మన్త్రార్థవాదయోశ్చతదుపలబ్ధేః. తయోరనుష్ఠేయప్రకాశ నస్తుతి పరత్వేపితదుపపత్తయేతత్సద్భావేప్రమాణత్వా ద్దేవాదీ నాంవిగ్రహాదిమత్త్వసిద్ధిః. నహివిగ్రహాదిమత్తయాస్తుతిః ప్రకా

శసనంచ తదభావే సమ్భవతి. అతస్సామర్థ్యసమ్భవాదస్త్యేవాధికారః. సూత్రార్థస్తు (తదుపర్యపి) తేభ్యః- మనుష్యేభ్య ఉపరివర్తమానానాం దేవానామప్యధికారోఽస్తి- తేషామపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారజ్ఞానతదర్థిత్వ తదుపాసనసామర్థ్యసమ్భవాత్. పూర్వోపార్జితజ్ఞానావిస్మరణాత్ జ్ఞానసమ్భవః, తాపత్రయాభిహతిపూర్వకబ్రహ్మగుణజ్ఞానాచ్చార్థిత్వసమ్భవః, సృష్టివాక్యమన్త్రార్థవాదేషు విగ్రహవత్త్వాదిదర్శనాత్ సామర్థ్యసమ్భవ, శ్చేతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే.

౨౭. సూ॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేక ప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్॥ కర్మణి- యాగాదౌ విగ్రహవత్త్వే సతి ఏకస్య యుగపదనేకయాగేషు సన్నిధానానుపపత్తేర్విరోధః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్. తన్న- శక్తిమతాం సౌభరిప్రభృతీనాం యుగపదనేకశరీరప్రతిపత్తిదర్శనాత్.

౨౮. సూ॥ శబ్దఇతిచేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ విరోధ ఇతి వర్తతే. మా భూత్కర్మణి విరోధః- శబ్దే తు వైదికే విరోధః ప్రసజ్యతే- విగ్రహవత్త్వే హి తేషాం సావయవత్వేనోత్పత్తివినాశయోగాదుత్పత్తేః ప్రా, గ్వినాశాదూర్ధ్వం, చ వైదికానామిన్ద్రాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వమనిత్యత్వం వా స్యాదితి చేత్. తన్న (అతః ప్రభవాత్) అతః- వైదికాదేవ శబ్దాత్ ఇన్ద్రాదేః ప్రభవాత్. పూర్వపూర్వేన్ద్రాదౌ వినష్టే వైదికాదిన్ద్రాద్యాకృతివిశేషవాచినశ్శబ్దాదిన్ద్రాద్యాకృతివిశేషం స్మృత్వా తదాకారమపరమిన్ద్రాదికం సృజతి ప్రజాపతిరితి వైదికస్య శబ్దస్య న కశ్చిద్విరోధః. న హి దేవదత్తాదిశబ్దవదిన్ద్రాదిశబ్దా వ్యక్తివిశేషసఙ్కేతపూర్వకాః ప్రవృత్తాః- అపి తు గవాదిశబ్దవదాకృతివిశేషవాచిన ఇతి తేషామపి నిత్య ఏవ వాచ్యవాచకభావః. వైదికాదిన్ద్రాదిశబ్దాత్తదర్థవిశేషం స్మృత్వా కులాలాదిరివ ఘటాదికం ప్రజాపతిస్సృజతీతి కుతోఽవగమ్యతే (ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం) శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ *వే

దేననామరూపే వ్యాకరోత్సతాసతీప్రజాపతిః, తథా * సభూరితి వ్యాహరత్ సభూమిమసృజతే, త్యాదిః. స్మృతిరపి *నామరూపం చభూతానాంకృత్యానాంచప్రపఞ్చనం। వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ దేవాదీనాంచకారసఞ్జత్యాదికా.

౯౩. సూ॥ అతఏవచనిత్యత్వం. యతఃప్రజాపతిఃవైదికాచ్ఛబ్దాదర్థాకారంస్మృత్వాతదాకారంసర్వంసృజతి- అతశ్చ వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదీనాం మన్త్రసూక్తాదికృత్త్వేపి మన్త్రాదిమయస్యవేదస్యనిత్యత్వంతిష్ఠత్యేవ. ప్రజాపతిర్హినైమిత్తిక ప్రళయానన్తరం *మన్త్రకృతోవృణీతే *విశ్వామిత్రస్యసూక్తంభవతీత్యాదివేదశబ్దేభ్యో ఽనధీతమన్త్రాదిదర్శనశక్తవసిష్ఠాద్యాకృతివిశేషం స్మృత్వావసిష్ఠత్వాదిపదప్రాప్తయే ఽనుష్ఠితకర్మవిశేషాంశ్చానుస్మృత్యతదాకార విశేషాంస్తాన్వసిష్ఠాదీన్సృజతి. తేచానధీత్యైవ వేదైకదేశభూతమన్త్రాదీన్స్వరతోవర్ణతశ్చా స్ఖలితాన్పఠన్తి. తదేషాంమన్త్రాదికృత్త్వేపి వేదనిత్యత్వముపపద్యతే.

ప్రజాపతిప్రభృతిషుసర్వేషుతత్త్వేష్వవ్యాకృత పర్యన్తేషు, అవ్యాకృతపరిణామరూపేషుశబ్దమయేషువేదేషు, చ వినష్టేష్వవ్యాకృతసృష్ట్యావృత్తౌ కథంవేదస్యనిత్యత్వమిత్యతఆహ.

౯౪. సూ॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ అవ్యాకృతసృష్ట్యా వృత్తావపి సృజ్యానాంసమాననామరూపత్వాదేవ నకశ్చిద్విరోధః. ఆదిసర్గేపి హిపరమపురుషఃపూర్వసంస్థానంజగత్స్మరన్తదైవసృజతి, వేదాంశ్చపూర్వానుపూర్వీవిశిష్టానావిష్కృత్య హిరణ్యగర్భాయప్రదాతీ, తి. పూర్వసంస్థానమేవజగత్సృజతీతికథమవగమ్యతే (దర్శనాత్స్మృతేశ్చ) దర్శనం- శ్రుతిః. అహోరాత్రాణివిదధద్విశ్వస్యమిషతోవశీ। సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతాయథాపూర్వమకల్పయత్। ఏవంచపృథివీంచాన్తరిక్షమథోసువరితి, *యోబ్రహ్మాణం విదధాతిపూర్వంయోవై వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మైఇతి, చ. స్మృతిరపి *యథ

ర్తుష్వృతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు. ఏతదేవ వేదస్యనిత్యత్వం - యత్పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమవిశేషం స్మృత్వా తేనైవ క్రమేణోచ్చార్యత్వం. పరమపురుషోపిస్వస్వరూపస్వారాధన తత్ఫలయాథాత్మ్యావబోధి వేదం పూర్వానుపూర్వీవిశిష్టం స్మృత్వా విదధాతి- అతో దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే న కశ్చిద్విరోధః. .... *

అ- ౧౫.—— {మధ్వాదిష్వసమ్భవా}
౯౫. సూ॥ {దనధికారం జైమినిః॥}

ఛాన్దోగ్యే *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్విత్యుపక్రమ్య *తద్యత్ప్రథమమమృతం తద్వసవ ఉపజీవన్తీత్యుక్త్వా *సయ ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వాగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీత్యాదినా ఋగ్యజుస్సామాదివేదోదిత కర్మసమ్పాద్యరసాధారతయా మధుషుయస్యాదిత్యస్య పూర్వదక్షిణపశ్చిమోత్తరోర్ధ్వాంశాన్వసురుద్రాదిత్యమరుత్సాధ్యనామ్నాం దేవగణానాం భోగ్యత్వేనాభిధాయ తైర్భుజ్యమానాకారేణాదిత్యాంశానుపాస్యానుపదిశ్య తానేవాదిత్యాంశాంస్తథాభూతాన్ప్రాప్యానుపదిశతి. ఏవమాదిషూపాసనేషు వస్వాదిత్యాదీనామధికారోస్తి- నేతి సంశయః. నాస్త్యధికార ఇతి పూర్వః పక్షః - వస్వాదీనాముపాస్యాన్తర్గతత్వేన కర్మకర్తృభావవిరోధాత్, ప్రాప్యస్య వసుత్వాదేః ప్రాప్తత్వాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- బ్రహ్మణ ఏవ తదవస్థస్యోపాస్యత్వాద్వస్వాదీనాం సతాం స్వావస్థబ్రహ్మానుసన్ధానావిరోధాత్, కల్పాన్తరే వసుత్వాదేః ప్రాప్యత్వావిరోధాచ్చ వస్వాదీనామధికారస్సమ్భవతీతి. సూత్రార్థస్తు - మధువిద్యాదిషు వస్వాదీనామనధికారం జైమినిర్మన్యతే (అసమ్భవాత్) వస్వాదీనామేవోపాస్యానాముపాసకత్వాసమ్భవాత్, వసుత్వాదేః ప్రాప్తత్వాదేవ ప్రాప్యత్వాసమ్భవాచ్చ.

౯౬. సూ॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ॥ * తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృతమితి జ్యోతిషి - పరస్మిన్ బ్రహ్మణి దేవమనుష్యయోరధికారసాధారణ్యే సత్యపి జ్యోతిషాం జ్యోతిః- పరం బ్రహ్మ దేవా ఉపాసత ఇతి విశేషవచనం వస్వాదీనాం కర్మకర్తృభావవిరోధాత్తేషు తేషామనధికారం ద్యోతయతి. * దేవా ఇతి సామాన్యవచనంచ వస్వాదివిశేషవిషయమిత్యవగమ్యతే - అన్యేషామవిరోధాత్.

౯౭. సూ॥ భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. వస్వాదీనాం మధువిద్యాదిష్వధికారసద్భావం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. అస్తిహి వస్వాదీనామేవోపాస్యత్వం ప్రాప్యత్వంచ- ఇదానీం వసూనామేవ సతాం కల్పాన్తరే వసుత్వస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాత్ప్రాప్యత్వం సమ్భవతి. స్వాత్మనాం బ్రహ్మభావానుసన్ధానసమ్భవాదుపాస్యత్వంచ సమ్భవతి. * యపతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదేతి హి కృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యాత్వమవగమ్యతే. .... *

అ- ౨౬.——
౯౮- సూ॥ {శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి॥}

బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి నేతి సంశయః. అస్తీతి పూర్వః పక్షః - అర్థిత్వసామర్థ్యసమ్భవాత్. శూద్రస్యానగ్నివిద్యత్వేఽపి మనోవృత్తిమాత్రత్వాదుపాసనస్య సమ్భవతి హి సామర్థ్యం. బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనప్రకారజ్ఞానం చేతిహాసపురాణశ్రవణాదేవ నిష్పద్యతే. అస్తిహి శూద్రస్యాపీతిహాసపురాణశ్రవణానుజ్ఞా * శ్రావయేచ్చతురో వర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రత ఇతి. తథాత్రైవ విదురాదీనాం బ్రహ్మనిష్ఠత్వం దృశ్యతే. ఉపనిషత్స్వపి * ఆజహారేమాః శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతి శూద్రశబ్దేనామన్త్ర్య బ్రహ్మవిద్యోపదేశదర్శనాచ్ఛూద్రస్యాప్యధికార సూచ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు- ఉపాసనస్య మనోవృత్తిమాత్రత్వేఽప్యనధీతవే

దస్య శూద్రస్య ఉపాసనోపాయభూతజ్ఞానాసమ్భవాత్ న సామర్థ్యసమ్భవః. కర్మవిధివదుపాసనావిధయోపి త్రైవర్ణికవిషయాః అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయోత్పన్నజ్ఞానమేవోపాసనోపాయతయాపేక్ష్యతే. ఇతిహాసాదయోపి స్వాధ్యాయసిద్ధమేవ జ్ఞానముపబృంహయన్తీతి తతోపి నాస్య జ్ఞానలాభః. శ్రవణానుజ్ఞా తు పాపక్షయాదిఫలా. విదురాదీనాం తు భవాన్తరవాసనయా జ్ఞానలాభాద్బ్రహ్మనిష్ఠత్వం. శూద్రేత్యామన్త్రణమపి న చతుర్థవర్ణత్వేన- అపి తు బ్రహ్మవిద్యావైకల్యాచ్ఛుగస్య సంజాతేతి. అతో న శూద్రస్యాధికారః. సూత్రార్థస్తు- బ్రహ్మవిద్యావైకల్యేన హంసోక్తానాదరవాక్యశ్రవణాత్, తదైవాచార్యం ప్రత్యాద్రవణాచ్చాచార్యేణ తస్య శుశ్రూషోర్విద్యాఽలాభకృతా శుక్సూచ్యతే. హిశబ్దో హేతౌ. యస్మాదస్య శుక్సూచ్యతే- అతశ్శోచనాచ్ఛూద్ర ఇతి కృత్వా ఆచార్యో రైక్వః జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్రయతే-న జాతియోగేనేత్యర్థః.

౯౯. సూ॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చ॥ అస్య శుశ్రూషోః క్షత్రియత్వావగతేశ్చ న జాతియోగేన శూద్రేత్యామన్త్రణం. ప్రకరణప్రక్రమే హి *బహుదాయీత్యాదినా దానపతిత్వబహుతరపక్వాన్నదాయిత్వక్షత్తృప్రేషణబహుగ్రామాదిప్రదానైరస్య జానశ్రుతేశ్శుశ్రూషోః క్షత్రియత్వం ప్రతీతం.

౧౦౦. సూ॥ ఉత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్॥ ఉపరిష్టాచ్చాస్యాం విద్యాయాం బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరేవాన్వయో దృశ్యతే *అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చేత్యాదినా. అభిప్రతారీ హి చైత్రరథః క్షత్రియః. అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చ కాపేయసాహచర్యాల్లిఙ్గాదవగమ్యతే- ప్రకరణాన్తరే హి కాపేయసహచారిణః చైత్రరథత్వం క్షత్రియత్వం చావగతం *ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్నితి, *తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిరజాయతేతి, చ. అతోఽస్యాం విద్యాయామన్వితో బ్రాహ్మణాదితరో జానశ్రుతిరపి క్షత్రియో భవితుమర్హతి.

౧౦౧. సూ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలా
పాచ్చ॥ విద్యోపదేశె *ఉపత్వానేష్యఇత్యుపనయన సం
స్కారపరామర్శా, చ్ఛూద్రస్యతదభావవచనా, చ్చానధికారః. *న
శూద్రెపాతకంకిఞ్చిన్నచసంస్కారమర్హతీతిహినిషిధ్యతె.

౧౦౨.సూ॥ తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః॥ *నై
తదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతిసమిధంసౌమ్యాహరెతి శుశ్రూషోర్జా
బాలెశూద్రత్వాభావనిశ్చయపవౌపదేశెప్రవృత్తేఃనాధికారః.

౧౦౩.సూ॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్॥ శూ
ద్రస్యశ్రవణాధ్యయనాదీనిహిప్రతిషిధ్యన్తె *తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే
నాధ్యేతవ్యమితి. అనుపశృణ్వతోఽధ్యయనాదిర్నసమ్భవతి.

౧౦౪. సూ॥ స్మృతెశ్చ॥ స్మర్యతేచశూ
ద్రస్యవెదశ్రవణాదౌదణ్డః * అథహాస్యవెదముపశృణ్వతః త్రపుజ
తుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణముదాహరణేజిహ్వాచ్ఛేదోధారణే శరీ
రభేదఇతి

ప్రాసఙ్గికంపరిసమాప్యప్రకృతంపరిసమాపయతి.

౧౦౫. సూ॥ కమ్పనాత్॥ అఙ్గుష్ఠప్రమిత
ప్రకరణమధ్యే *యదిదంకిఞ్చజగత్సర్వంప్రాణఏజతినిస్సృతం। మ
హద్భయంవజ్రముద్యతం * భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యాదౌప్రాణ
శబ్దనిర్దిష్టాఙ్గుష్ఠప్రమితజనితభయనిమిత్తాదగ్నివాయు సూర్యప్రభృతి
కృత్స్నజగత్కమ్పనా చ్ఛ్రూయమాణాదఙ్గుష్ఠప్రమితః పరమాత్మై
వెతినిశ్చీయతే.

౧౦౬. సూ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్॥ అస్మిన్నే
వప్రకరణేతత్సమ్బన్ధితయా *నతత్రసూర్యోభాతీత్యారభ్య *తస్య
భాసాసర్వమిదంవిభాతీతిసర్వేషాంఛాదకస్యానవధికాతిశయస్యభా
శ్శబ్దాభిహితస్యబ్రహ్మభూతస్యపరస్యజ్యోతిషో దర్శనాచ్చాఙ్గుష్ఠప్ర
మితః పరమాత్మా. .. ..*

అ- ౨౭.——
౧౦౭. సూ॥ { ఆకాశో ఽర్థాన్తర త్వాదివ్యపదేశాత్ }

ఛాన్దోగ్యే *ఆకాశో హ వై నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేత్యత్రా కాశశబ్దనిర్దిష్టః కిం ముక్తాత్మా- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. ముక్త ఇతి పూర్వః పక్షః- *ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామీతి ముక్తస్యానన్తర ప్రకృతత్వాత్ రాద్ధాన్తస్తు- * నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదన్తరేతి స్వయమస్పృష్టనామరూపతయా నామరూపయో ర్నిర్వోఢృత్వేన శ్రూయమాణోఽయమాకాశో బద్ధముక్తోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరత్వాత్పరమాత్మైవ. సూత్రార్థస్తు-ఆకాశః పరమాత్మా- తస్య నామరూపయో ర్నిర్వోఢృత్వతదస్పర్శలక్షణార్థాన్తరత్వవ్యపదేశాత్ ప్రత్యగాత్మనో హ్యర్థాన్తర భూత ఏవ నామరూపయో ర్నిర్వోఢా- బద్ధావస్థస్తావన్నామరూపాభ్యాం స్పృష్టస్తత్పరవశశ్చేతి న నిర్వోఢా, ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారరహితత్వాన్న నిర్వోఢృత్వం,. ఆదిశబ్దేన నిరుపాధిక బ్రహ్మత్వా మృతత్వాత్మత్వాదీని గృహ్యన్తే. తాని నిరుపాధికాని ముక్తస్యాపి న సమ్భవన్తి.

* తత్త్వమస్యాదినైక్యవ్యపదేశాత్, * నేహ నానాస్తీతి భేదప్రతిషేధాచ్చ న ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మేత్యాశఙ్క్యాహ.

౧౦౮. సూ॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ వ్యపదేశాదితి వర్తతే. *ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తః * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఇతి సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్జ్ఞస్త సకల విశేషవిజ్ఞానాత్ప్రత్యగాత్మనస్తదానీమేవ సర్వజ్ఞతయా భేదవ్యపదేశాత్ప్రత్యగాత్మనో ఽర్థాన్తరభూత ఏవ పరమాత్మా.

౧౦౯. సూ॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥ . పరిష్వఙ్క్తే ప్రాజ్ఞే శ్రూయమాణేభ్యః పత్యాదిశబ్దేభ్యశ్చాయం ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతః పరమాత్మా * సర్వస్యాధిపతి స్సర్వస్య వశీ స

ర్వస్యేశాన ఇత్యాదౌ. ఐక్యోపదేశ భేదప్రతిషేధౌ తు బ్రహ్మకార్యత్వనిబన్ధనావితి తజ్జలానితి సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతిభిరేవ వ్యక్తౌ.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

అ-౨౮.— ౧౧౮.సూ॥ {ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ॥}

కఠవల్లీషు * ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః। మనసశ్చ పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కిఞ్చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరిత్యత్ర సాఙ్ఖ్యోక్తం ప్రధానమవ్యక్తశబ్దాభిధేయం-ఉత నేతి సంశయః. ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః - * మహతః పరమిత్యాది తన్త్రప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదితి పఞ్చవింశకపురుషాతిరిక్తతత్త్వనిషేధా, చ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధానమిహ గృహ్యతే. పూర్వత్ర *ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చేత్యాదినా ఉపాసనానిర్వృత్తయే వశ్యేన్ద్రియత్వాపాదనాయ యే ఆత్మశరీరబుద్ధిమనఇన్ద్రియవిషయా రథిరథసారథిప్రగ్రహహయ గోచరత్వేన రూపితాః- తేషు వశీకార్యత్వే పరాః * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదినోచ్యన్తే. తత్ర చేన్ద్రియాదయః స్వశబ్దైరేవ గృహ్యన్తే. రథత్వేన రూపితం శరీరమిహావ్యక్తపరిణామత్వేనావ్యక్తశబ్దేన గృహ్యత ఇతి నేహ తన్త్రప్రక్రియా ప్రత్యభిజ్ఞానగన్ధః. *అవ్యక్తాత్పురుషః పర ఇతి చ న పఞ్చవింశకః - అపి తు ప్రాప్యః పరమాత్మైవ. అన్తర్యామితయోపాసనస్యాప్యుపాయభూత ఇతి స ఇహ వశీకార్యకాష్ఠాత్వేన * పురుషాన్న పరం కిఞ్చిదిత్యుక్తః. సూత్రార్థస్తు - ఏకేషాం - కఠానాం శాఖాయామానుమానికం- ప్రధానం జగత్కారణత్వేన * మహ

తఃపరమవ్యక్తమిత్యామ్నాయతఇతిచేత్. తన్న- అవ్యక్తశబ్దేన శరీ
రాఖ్యరూపకవిన్యస్తస్యగృహీతేః. పూర్వత్రాత్మాదిషు రథిరథాది
రూపకవిన్యస్తేషురథత్వేనరూపితస్యశరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేనగృహీ
తేరిత్యర్థః. అతోవశీకార్యత్వేపదార్థా ఇహోచ్యన్తే. దర్శయతిచైన
మర్థంవాక్యశేషఃఇన్ద్రియాదీనాంనియమనప్రకారం ప్రతిపాదయన్
* యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీత్యాదిః.

కథమవ్యక్తశబ్దస్యశరీరంవాచ్యంభవతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౧౧౧. సూ॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్॥ తుశ
బ్దోఽవధారణే. సూక్ష్మం- అవ్యక్తమేవావస్థాన్తరాపన్నంశరీరంభవ
తి- తదవస్థస్యైవకార్యార్హత్వాత్.

యదిరూపకవిన్యస్తాఆత్మాదయ ఏవవశీకార్యత్వేపరాః * ఇ
న్ద్రియేభ్యఃపరాఇత్యాదినాగృహ్యన్తే-తర్హి *అవ్యక్తాత్పురుషఃపరః।
పురుషాన్నపరంకిఞ్చిదితిపురుషగ్రహణం కిమర్థమిత్యతఆహ.

౧౧౨. సూ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్॥ అన్త
ర్యామిరూపేణావస్థిత పురుషాధీనత్వాదాత్మాదికం సర్వంరథిత్వా
దినారూపితమర్థవత్ - ప్రయోజనవద్భవతి. అతఉపాసననిర్వృత్తౌ
వశీకార్యకాష్ఠాపరమపురుషఇతితదర్థమిహరూపకవిన్యస్తేషు పరిగృ
హ్యమాణేషు పరస్యాపిపురుషస్యగ్రహణం. భాష్యప్రక్రియయా
వానేయమిదంసూత్రం- పరమపురుషశరీరతయాతదధీనత్వాద్భూ
తసూక్ష్మమవ్యాకృతమర్థవదితితదిహావ్యక్తశబ్దేనగృహ్యతే - నాబ్ర
హ్మాత్మకంస్వనిష్ఠంతన్త్రసిద్ధమితి.

౧౧౩. సూ॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥ యది త
న్త్రసిద్ధప్రక్రియేహాభిప్రేతా - తదాఽవ్యక్తస్యాపిజ్ఞేయత్వం వక్త
వ్యం- * వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాదితిహితత్ప్రక్రియా. నహ్యవ్యక్తమి
హజ్ఞేయత్వేనోక్తం- అతశ్చాత్రనతన్త్రప్రక్రియాగన్ధః.

౧౧౪. సూ॥ వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకర
ణాత్॥ *అశబ్దమస్పర్శమిత్యుపక్రమ్య * మహతః పరం

ధ్రువంనిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే ఇతిప్రధానస్యజ్ఞే యత్వమనన్తరమేవవదతీయంశ్రుతిరితిచేత్. తన్న- * అశబ్దమస్పర్శమిత్యాదినాప్రాజ్ఞఃపరమపురుషఏవహ్యత్రోచ్యతే- * సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదం *ఏషసర్వేషుభూతేషుగూఢోత్మానప్రకాశతఇతి ప్రాజ్ఞస్యైవప్రకృతత్వాత్.

౧౧౫. సూ॥ త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥ అస్మిన్ప్రకరణే * యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యే ఇత్యారభ్యాసమాప్తేః పరమపురుషతదుపాసనోపాసకానాం త్రయాణామేవైవం-జ్ఞేయత్వేనోపన్యాసఃప్రశ్నశ్చదృశ్యతే-నప్రధానాదేస్తాన్త్రికస్యాపి. అతశ్చనప్రధానమిహజ్ఞేయత్వేనోక్తం.

౧౧౬. సూ॥ మహద్వచ్చ॥ * యథాబుద్ధేరాత్మామహాన్పరఇత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాన్మహచ్ఛబ్దేననతాన్త్రికంమహత్తత్త్వంగృహ్యతే - ఏవమవ్యక్తశబ్దేనాపి నతాన్త్రికంప్రధానం. .... *

అ-౨౯. ౧౧౭- సూ॥ చమసవదవిశేషాత్॥

శ్వేతాశ్వతరే *అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాః । అజోహ్యేకోజుషమాణోనుశేతే జహాత్యేనాంభుక్తభోగామజోన్య ఇత్యత్రకిమజాశబ్దేన తన్త్రసిద్ధాప్రకృతిరభిధీయతే - ఉతబ్రహ్మాత్మికేతిసంశయః. తన్త్రసిద్ధేతిపూర్వఃపక్షః - * అజామేకామిత్యస్యా అకార్యత్వప్రతీతేః, బహ్వీనాంప్రజానాంస్వాతన్త్ర్యేణకారణత్వశ్రవణాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- నతన్త్రసిద్ధాయాః ప్రకృతేరత్రగ్రహణం- జననవిరహశ్రవణమాత్రేణతన్త్రసిద్ధాయాః ప్రతీతినియమాభావాత్. నహియౌగికానాం శబ్దానామర్థప్రకరణాదిభిర్విశేష్యవ్యవస్థాపకైర్వినా విశేషవృత్తినియమస్సమ్భవః. నచాస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ సృష్టిహేతుత్వమిహప్రతీతం- అపితుసృష్టిహేతుత్వమాత్రం. తచ్చబ్రహ్మాత్మికాయాశ్చనవిరుద్ధం. అత్రతుబ్రహ్మాత్మికాయాఏవశాఖాన్తరసిద్ధాయా ఏతత్సరూప

మన్త్రోదితాయాః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సైవేతి నిశ్చీయతే. సూత్రార్థస్తు-
నాయమజాశబ్దస్తన్త్రసిద్ధప్రధానవిషయః. కుతః. (చమసవదవిశే
షాత్) యథా * అర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతి మన్త్రే చమనసాధనత్వ
యోగేన ప్రవృత్తస్య చమసశబ్దస్య శిరసి ప్రవృత్తౌ *యథేదం తచ్ఛిర
ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఇతి వాక్యశేషే విశేషో దృశ్యతే- తథా *అ
జామేకామిత్యజాశబ్దస్య తన్త్రసిద్ధ ప్రధానే వృత్తౌ విశేషాభావాన్న
తద్గ్రహణం న్యాయ్యం.

అస్తి తు బ్రహ్మాత్మికాయా ఏవ గ్రహణే విశేష ఇత్యాహ.

౧౧౮. సూ॥ జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత
ఏకే॥ జ్యోతిః-బ్రహ్మ యస్యాః ఉపక్రమః కారణం. సా జ్యో
తిరుపక్రమా. తుశబ్దోఽవధారణే. బ్రహ్మకారణికైవైషాఽజా (త
థా హ్యధీయత ఏకే) యథా రూపోఽయమజాయాః ప్రతిపాదకో మ
న్త్రః- తథారూపమేవ మన్త్రం బ్రహ్మాత్మికాయాః తస్యాః ప్రతిపా
దకమధీయత ఏకే శాఖినః * అణోరణీయాన్మహతో మహీయానిత్యా
దినా బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య * సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్సప్తార్చి
షస్సమిధస్సప్త జిహ్వాః। సప్తేమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహా
శయా నిహితాస్సప్త సప్త। అతస్సముద్రా గిరయశ్చ సర్వ ఇత్యాదినా
బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వేన బ్రహ్మాత్మకతయా సర్వానుసన్ధాన విధాన
సమయే * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయ
న్తీం సరూపామితి ప్రతిపాద్యమానా బ్రహ్మాత్మికైవేతి తత్ప్రత్యభి
జ్ఞానాదిహాప్యజా బ్రహ్మాత్మికైవేతి నిశ్చీయతే.

అజాత్వం జ్యోతిరుపక్రమాత్వం చ కథముపపద్యత ఇత్యత ఆహ.

౧౧౯. సూ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరో
ధః॥ కల్పనా- సృష్టిః. *సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథా
పూర్వమకల్పయదిత్యాదిదర్శనాత్. *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వ
మేతదితి హి సృష్టిరిహోపదిశ్యతే. ప్రళయవేళాయామేషా ప్రకృ
తిః పరమపురుషాశ్రయా కారణావస్థా ఽతిసూక్ష్మశక్తిరూపేణావ

తిష్ఠతే- తదవస్థాభిప్రాయేణాస్యాత్రిజ్ఞాత[illegible]సృష్టివేళాయాంప్ర
నష్టచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణః స్థూలావస్థా[illegible]
మేతినకశ్చిద్విరోధః. (మధ్వాదివత్) [illegible]స్యైవకా
ర్యావస్థాయాం *అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వితి వస్వాదిభోగ్యరసాధా
రతయా మధుత్వం, తస్యైవ * అథతత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నా
స్తమేతైకల ఏవమధ్యే స్థాతేత్యాదినా నామరూపప్రహాణేన కారణా
వస్థాయాం సూక్ష్మస్యైకస్యైవావస్థానం, నవిరుధ్యతే- తద్వత్

అ- ౩౦.—— { నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినా
౧.౨౦. సూ॥ నాభావాదతిరేకాచ్చ॥ }

వాజసనేయకే * యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠి
తః। తమేవంమన్య ఆత్మానంవిద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృతమిత్యత్రకిం
సాఙ్ఖ్యోక్తానిపఞ్చవింశతితత్త్వానిప్రతిపాద్యన్తే - ఉత నేతి సంశయః.
తాన్యేవేతిపూర్వఃపక్షః- *పఞ్చపఞ్చజనా ఇతిహి పఞ్చసఙ్ఖ్యావిశి
ష్టాః పఞ్చజనాః పఞ్చవింశతిస్సమ్పద్యన్తే. కథం. పఞ్చజనా ఇతి సమా
హారవిషయో యం సమాసః- పఞ్చపూల్య ఇతివత్ పఞ్చభిర్జనైరా
రబ్ధస్సమూహః పఞ్చజనః- పఞ్చజనీత్యర్థః. లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. ప
ఞ్చజనా ఇతి బహువచనాత్సమూహబహుత్వం చావగమ్యతే. తే చక
తీత్యపేక్షాయాం పఞ్చపఞ్చజనా ఇతి పఞ్చశబ్దవిశేషితాః పఞ్చజనస
మూహా ఇతి పఞ్చవింశతిస్తత్త్వాని భవన్తి. మోక్షాధికారాత్తాన్త్రికా
ణ్యేవేతి నిశ్చీయన్తే. ఏవం నిశ్చితే సతి *తమేవం మన్య ఆత్మానంవిద్వా
న్బ్రహ్మామృతోఽమృతమితి పఞ్చవింశకమాత్మానం బ్రహ్మభూతం వి
ద్వానమృతో భవతి. రాద్ధాన్తస్తు- *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశ
శ్చ ప్రతిష్ఠిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట బ్రహ్మాధారత్వాత్తదాధేయానాం
తత్త్వానాం బ్రహ్మాత్మకత్వమవగమ్యతే. యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టం చ *తమేవం
మన్య ఆత్మానమితి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య * బ్రహ్మామృతమితి నిర్దే
శ్య బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే - అతో న తాన్త్రికప్రసఙ్గః. సూత్రార్థస్తు-
* పఞ్చపఞ్చజనా ఇత్యత్ర పఞ్చవింశతి సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నాతాన్త్రి

కాశీమానితత్త్వాని- యస్మిన్నితి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్ట బ్రహ్మాధారకతయా తాన్త్రికేభ్యో నానాభావాత్ - ఏషాంతత్త్వానాంపృథగ్భావాదిత్యర్థః. (అతిరేకాచ్చ) తాన్త్రికేభ్యస్తత్త్వాతిరేకప్రతీతేశ్చ. యస్మిన్నితినిర్దిష్ట మతిరిక్తమాకాశశ్చ. నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యపిశబ్ద నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహేణాన సమ్భవతీత్యాహ - ఆకాశస్య పృథఙ్నిర్దేశాత్ అతఃపఞ్చజనాఇతినసమాహారవిషయః- అపితు * దిక్సఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞావిషయః. పఞ్చజనసంజ్ఞితాః కేచిత్ - తేచపఞ్చైవేతి. సప్తసప్తర్షయఇతివత్

౧.౪.౧౧. సూ॥ ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. పఞ్చజనసంజ్ఞితాఃపఞ్చపదార్థాః ప్రాణాదయఇతి వాక్యశేషాదవగమ్యతే * ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుఃశ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసోయేమనోవిదురితి. బ్రహ్మాత్మకానీన్ద్రియాణిపఞ్చపఞ్చజనాఇతినిర్దిష్టాని. జననాచ్చజనాః.

కాణ్వపాఠేఽన్నవర్జితానాం చతుర్ణాం నిర్దేశాత్ పఞ్చజనసంజ్ఞితానీన్ద్రియాణీతికథంజ్ఞాయతఇత్యత్రాహ.

౧.౪.౧౨ సూ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥ ఏకేషాం- కాణ్వానాంవాక్యశేషేఽసత్యన్నశబ్దే వాక్యోపక్రమగతేన * తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరితి జ్యోతిశ్శబ్దేనపఞ్చజనా ఇన్ద్రియాణీతివిజ్ఞాయన్తే. కథం. జ్యోతిషాంజ్యోతిషి బ్రహ్మణినిర్దిష్టేప్రకాశకానాం ప్రకాశకంబ్రహ్మేతిప్రతీయతే. కేతేప్రకాశకా ఇత్యపేక్షాయాం *పఞ్చపఞ్చజనాఇత్యనిర్జ్ఞాతవిశేషాః పఞ్చసఙ్ఖ్యాసఙ్ఖ్యాతాః ప్రకాశకానిపఞ్చేన్ద్రియాణీత్యవగమ్యన్తే. అతః *యస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠిత ఇతీన్ద్రియాణి భూతానిచ బ్రహ్మణిప్రతిష్ఠితానీతినతాన్త్రికతత్త్వగన్ధః. .... *

అ- ౩౧.——

౧.౪.౧౩- సూ॥ { కారణత్వేనచాకాశాది షుయథావ్యపదిష్టోక్తేః॥ }

జగత్కారణవాదీనివేదాన్తవాక్యాని కింప్రధానకారణతావా

దైకాన్తాని- ఉత బ్రహ్మకారణతావాదైకాన్తానీతి సంశయః. ప్రధానకారణతావాదైకాన్తానీతి పూర్వః పక్షః-*సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి క్వచిత్సతః పూర్వికా సృష్టిరామ్నాయతే, అన్యత్ర*అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్,. తథా*తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి. అవ్యాకృతం హి-ప్రధానం. అతః ప్రధానకారణతావాదనిశ్చయాత్తదేకాన్తాన్యేవ. రాద్ధాన్తస్తు- *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః, *తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత, ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కారణత్వప్రతిపాదనాత్తస్యైవ బ్రహ్మణః కారణావస్థాయాం నామరూపవిభాగసమ్బన్ధితయా సద్భావాభావాదసదవ్యాకృతాదిశబ్దైర్వ్యపదేశ ఇతి బ్రహ్మకారణతావాదైకాన్తాన్యేవ. సూత్రార్థస్తు-ఆకాశాదిపదచిహ్నితేషు *తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు సర్వజ్ఞస్య పరస్య బ్రహ్మణః కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సర్వేషు సృష్టివాక్యేషు యథావ్యపదిష్టస్యైవ కారణత్వేనోక్తేః బ్రహ్మకారణతావాదైకాన్తాని. యథావ్యపదిష్టం- సార్వజ్ఞ్యాదియుక్తతయాఽస్మాభిర్వ్యపదిష్టం.

తథా సతి *అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి కిం బ్రవీతీత్యత ఆహ.

౧౨౪. సూ॥ సమాకర్షాత్ ॥ *సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీతి బహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకం జగత్సృజతో బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య * అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదిత్యత్ర సమాకర్షాత్ కారణావస్థాయాం నామరూపసమ్బన్ధిత్వాభావేనాసదితి బ్రవీతి. ఏవం *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీదిత్యాదిషు *స ఏష ఇహ అనుప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః *పశ్యత్యచక్షురిత్యాది పూర్వాపరపర్యాలోచనయా తత్ర తత్ర సర్వజ్ఞస్య సమాకర్షో ద్రష్టవ్యః. ....*

అ-౩. ౨- ౧౨౫. సూ॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥

కౌషీతకీనాం *బ్రహ్మ తే బ్రవాణీత్యుపక్రమ్య *యో వై బాలాకే ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య చైతత్కర్మ స వై వేదితవ్య ఇత్య

త్ర వేదితవ్యతయోపదిష్టః సాఙ్ఖ్యతన్త్రప్రసిద్ధః పురుషః- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. పురుష ఏవ ప్రకృతివియుక్త ఇతి పూర్వః పక్షః- * యస్య చైతత్కర్మేతి పుణ్యపాపరూపకర్మసమ్బన్ధితయోపలక్షితత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు- * యస్య చైతత్కర్మేతి కర్మశబ్దస్య క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా జగద్వాచిత్వాత్ కృత్స్నం జగద్యస్య కార్యం - స పరమపురుష ఏవ వేదితవ్యతయోపదిష్టో భవతీతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం.

౧.౨౬. సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతం॥ *ఏవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఇత్యాది భోక్తృత్వరూపజీవలిఙ్గాత్, *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాయం పరమాత్మేతి చేత్ తస్య పరిహారః ప్రతర్దనవిద్యాయామేవ వ్యాఖ్యాతః. పూర్వాపరప్రకరణపర్యాలోచనయా పరమాత్మపరమిదం వాక్యమితి నిశ్చితే సత్యన్యలిఙ్గాని తదనుగుణతయా నేతవ్యానీత్యర్థః.

నను *తౌ హ సుప్తం పురుషమాజగ్మతురితి ప్రాణనామభిరామన్త్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాదినా శరీరేన్ద్రియప్రాణాద్వ్యతిరిక్తజీవాత్మసద్భావప్రతిపాదనపరమిదం వాక్యమిత్యవగమ్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

౧.౨౭. సూ॥ అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. జీవసఙ్కీర్తనమన్యార్థం- జీవాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావప్రతిబోధనార్థమితి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామవగమ్యతే. ప్రశ్నస్తావజ్జీవప్రతిపాదనానన్తరం *క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్టేత్యాదికః సుషుప్తజీవాశ్రయవిషయతయా పరమాత్మపర ఇతి నిశ్చితః, ప్రతివచనమపి *అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యాదికం పరమాత్మవిషయమేవ. సుప్తపురుషాశ్రయతయా హి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మైవ-* సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతీత్యాదిభ్యః. జైమినిగ్రహణముక్తస్యార్థస్య పూజ్యత్వాయ. (అపి చైవమేకే) ఏకే - వాజసనేయినః ఇదమేవ బాలాకిజాతశత్రుసంవాదగతం ప్రశ్నప్రతివచనరూపం వాక్యం పర

మాత్మవిషయం స్పష్టమధీయతే * క్వైష ఏతదిత్యాది * య ఏషో౽న్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేత ఇత్యేతదన్తం. .... *

అ- ౩౩.—— ౧-౪-౧౯- సూ॥ వాక్యాన్వయాత్॥

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే *న వా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవత్యాత్మనస్తు కామాయేత్యారభ్య *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యతయా నిర్దిష్టః పురుషః తన్త్రసిద్ధః - ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. తన్త్రసిద్ధః పఞ్చవింశక ఏవేతి పూర్వః పక్షః. పతిజాయాపుత్రవిత్తమిత్రపశ్వాదిప్రియసమ్బన్ధ్యాత్మా న పరమాత్మా భవితుమర్హతి. స ఏవ హి *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ప్రతిపాద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు - న పత్యాదీనాం కామాయ పత్యాదయః ప్రియా భవన్తి - ఆత్మనస్తు కామాయేత్యుక్త్వా *ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి నిర్దిష్ట ఆత్మా జీవాతిరిక్తస్సత్యసఙ్కల్పస్సర్వజ్ఞః పరమాత్మైవ. యత్సఙ్కల్పాయత్తం పత్యాదీనాం స్వసమ్బన్ధినః ప్రతి ప్రియత్వం - స హి సత్యసఙ్కల్పః పరమాత్మా. ఆత్మజ్ఞానేన సర్వజ్ఞానాదయో౽పి వక్ష్యమాణాః పరమాత్మన్యేవ సమ్భవన్తి. సూత్రార్థస్తు - వాక్యస్య కృత్స్నస్య పరమాత్మన్యేవాన్వయాద్ద్రష్టవ్యతయా నిర్దిష్ట ఆత్మా పరమాత్మైవ. *అమృతత్వస్య తు నాశా౽స్తి విత్తేన *ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం *ఇదం సర్వం యదయమాత్మా * తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః *యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదితి హి కృత్స్నస్య వాక్యస్య పరమాత్మన్యన్వయో దృశ్యతే.

*ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి జీవలిఙ్గస్య మతాన్తరేణ నిర్వాహమాహ.

౧-౪-౨౦ సూ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః॥ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే జీవస్య పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మనో౽నన్యో జీవ ఇతి జీవశబ్దేన పరమాత్మనో౽భిధానమిత్యాశ్మరథ్యమతం.

౧౩౦. సూ॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥ *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శరీరాదుత్క్రమిష్యతోఽస్య జీవస్య పరమాత్మభావాజ్జీవశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మేనే.

౧౩౧. సూ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ *య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిర్జీవాత్మన్యన్తరాత్మతయా పరమాత్మనోఽవస్థితేర్జీవాత్మశబ్దస్య పరమాత్మని పర్యవసానాజ్జీవాత్మశబ్దేన పరమాత్మనోఽభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే. ఇదమేవ సూత్రకారాభిమతమిత్యవగమ్యతే- త్రయాణామన్యోన్యవిరోధాదితః పరమవచనాచ్చ

అ- ౩౪.—
౧౩౨. సూ॥ { ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్॥ }

పరం బ్రహ్మ కిం జగతో నిమిత్తకారణమాత్రం - ఉతోపాదానకారణమపీతి సంశయః. నిమిత్తమాత్రకారణమితి పూర్వః పక్షః- మృత్కులాలాదౌ నిమిత్తోపాదానయోర్భేదదర్శనాత్, *అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతదిత్యాదిభిర్భేదప్రతిపాదనాద్బ్రహ్మణోఽవికారత్వశ్రుతివిరోధాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- *యేనాశ్రుతం శ్రుతమితి బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్యథానుపపత్త్యా, * యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయమితి మృత్తత్కార్యదృష్టాన్తేన తదుపపాదనాచ్చ జగదుపాదానకారణమపి బ్రహ్మైవేతి విజ్ఞాయతే. ప్రమాణాన్తరావసితసకలవస్తువిలక్షణస్య శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః కార్యకారణోభయావస్థాయామపి స్వశరీరభూతచిదచిత్ప్రకారతయావస్థితస్యైకస్యైవ నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చావిరుద్ధం. శరీరభూతాచిద్వస్తుగతా వికారా ఇతి కార్యావస్థావస్థితస్యాపి శరీరిణః పరమాత్మనోఽవికారిత్వం సిద్ధమేవ. చిదచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణ ఏవోపాదానత్వేపి బ్రహ్మణ్యపురుషార్థవికారాస్పర్శప్రదర్శనాయ హి * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్త

స్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధ ఇతివ్యపదేశః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాను
పరోధాదుపాదానంచ బ్రహ్మైవేతిసూత్రార్థః.

౧౩౩. సూ॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ *సోకా
మయత బహుస్యాం * తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ప్రష్టుర్బ్ర
హ్మణస్స్వస్యైవ జగదాకారేణ బహుభవనచిన్తనోపదేశాచ్చ జగదు
పాదానంనిమిత్తంచ బ్రహ్మైవేతినిశ్చీయతే.

౧౩౪. సూ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥ *కిం
స్విద్వనంక ఉ స వృక్ష ఆసీదిత్యాదినా జగదుపాదాననిమిత్తాదౌ పృష్టే
*బ్రహ్మవనం బ్రహ్మ సవృక్ష ఆసీత్ - బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠదిత్యుపాదానంని
మిత్తంచోభయం బ్రహ్మైవేతిహి సాక్షాదామ్నాయతే - అతశ్చోభ
యం బ్రహ్మ.

౧౩౫. సూ॥ ఆత్మకృతేః॥ *తదాత్మానంస్వ
యమకురుతేతి ప్రష్టురాత్మన ఏవ జగదాకారేణ కృతిరుపదిశ్యతే - అత
శ్చోభయం. నామరూపభావాభావాభ్యాం ఏకస్యకర్మకర్తృభావో న
విరుద్ధః.

యద్యాత్మానమేవ బ్రహ్మ జగదాకారంకరోతి - తర్హి బ్రహ్మ
ణోఽపహతపాప్మత్వాదికమనవధికాతిశయానన్దస్వరూపత్వం సర్వ
జ్ఞత్వమిత్యాదిసర్వం విరుధ్యతే- అజ్ఞత్వాసుఖిత్వకర్మవశ్యత్వాదివి
పరీతరూపత్వాజ్జగత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

౧౩౬. సూ॥ పరిణామాత్॥ ,అజ్ఞబ్రహ్మవివ
ర్తవాదే హి తద్భవత్యేవ- అజ్ఞానస్యతత్కార్యరూపానన్తాపురుషార్థ
స్యచ వేదాన్తజన్యజ్ఞాననివర్త్యస్య బ్రహ్మణ్యేవాన్వయాత్ తదా
శాస్త్రస్య భ్రాన్తజల్పితత్వాపాతాచ్చ. అవిభక్తనామరూపాతిసూ
క్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరస్య బ్రహ్మణోవిభక్తనామరూపచిదచిద్వస్తుశరీర
త్వేనపరిణామోహి వేదాన్తేషూపదిశ్యతే * తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృత
మాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యేవమాదిభిః. అపురుషార్థా
శ్చ వికారాశ్శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాః. కారణావస్థాయాంకార్యా

వస్థాయాంచాత్మభూతంబ్రహ్మాపహతపాప్మత్వాదిగుణమేవ. స్థూలసూక్ష్మావస్థస్యకృత్స్నస్యచిదచిద్వస్తునోబ్రహ్మశరీరత్వం, బ్రహ్మణశ్చతదాత్మత్వం, *యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్ * యస్యపృథివీశరీరమిత్యారభ్య *యస్యావ్యక్తం శరీరంయస్యాక్షరంశరీరం యస్యమృత్యుశ్శరీరంఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఇత్యేవమాదిశ్రుతిశతసమధిగతం. అతస్సర్వమనవద్యం.

౧౩౭. సూ॥ యోనిశ్చహిగీయతే॥ *యద్భూతయోనింపరిపశ్యన్తిధీరాః * కర్తారమీశంపురుషంబ్రహ్మయోనిమిత్యాదిషుసర్వస్యభూతజాతస్య పరమపురుషఃయోనిత్వేనగీయతే. హిశబ్దోహేతౌ. యస్మాద్యోనిరితిగీయతే - తస్మాచ్చోపాదానమపిబ్రహ్మ. యోనిశబ్దశ్చోపాదానపర్యాయః.................*

అ- ౩౫.——
౧౩౮. సూ॥ { ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యా తా వ్యాఖ్యాతాః॥ }

*యతోవాఇమానీత్యాదిషూదాహృతేషువాక్యేషు * జన్మాద్యస్యయతఇత్యాదినోక్తన్యాయకలాపేన సర్వేవేదాన్తాఃబ్రహ్మపరాఃవ్యాఖ్యాతాః. పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః. ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః.

అ-౩౬. — ౧౩౯. సూ॥ {స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నా న్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్॥}

వేదాన్తానాం సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణాస్పృష్టహేయగన్ధసర్వజ్ఞత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మైకపరత్వం ప్రతిపాదితం కాపిలస్మృతివిరోధేన చాలయితుం శక్యం - ఉత నేతి సంశయః. శక్యమితి పూర్వః పక్షః శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వే స్థితేపి వేదాన్తవేద్యార్థస్య దుర్గ్రహత్వేన అల్పశ్రుతైర్మన్దమతిభిరాప్తప్రణీతస్మృత్యుపబృంహణేన వినా నిశ్చయో నోపపద్యతే. కపిలస్మృతిః కేవలతత్త్వపరేతి తయైవ హ్యుపబృంహణం న్యాయ్యం. అన్యథా ఆప్తప్రణీతాయాః కేవలతత్త్వపరాయాః అస్యా అనవకాశప్రసఙ్గ ఇతి వేదాన్తవేద్యం జగత్కారణం ప్రధానం. రాద్ధాన్తస్తు - వేదాన్తస్యోపబృంహణాపేక్షత్వేప్యాప్తతమమన్వాదిస్మృతిభిర్వేదాన్తావిరోధినీభిరేవోపబృంహణం న్యాయ్యం. అన్యథా తాసాం బహ్వీనామనవకాశప్రసఙ్గో మహానయం దోషస్స్యాత్. నచ తాసాం ధర్మప్రతిపాదనాంశోపబృంహణత్వేన సావకాశత్వం - యతో ధర్మాణామపి స్వరూపం పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వం - *ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదు చన్ద్రమాః *యజ్ఞైస్త్వమిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుతే త్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం. .... *

అతీన్ద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థస్య కపిలస్య వేదాన్తానాం బ్రహ్మపరత్వానుపలబ్ధేః ప్రధానపరత్వమేవాశ్రయణీయమిత్యత ఉత్తరం పఠతి.

౧౪౦. సూ॥ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ఇతరేషాం - మన్వాదీనాం వేదవిదగ్రేసరాణాం సర్వాతీన్ద్రియార్థసాక్షా

త్కారసమర్థానాం ప్రధానపరత్వానుపలబ్ధేః బ్రహ్మపరత్వోపలబ్ధేశ్చ బ్రహ్మపరత్వమేవాశ్రయణీయం. వేదాన్తప్రతిపన్నార్థవిరుద్ధాయాస్తుకపిలోపలబ్ధేర్భ్రాన్తిమూలత్వం కల్పయితవ్యం. ....*

అ-౩ ౭- ౧౮౧. సూ॥ ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః॥

కింవేదాన్తానాంయోగస్మృత్యోపబృంహణంన్యాయ్యం- ఉత నేతిసంశయః. న్యాయ్యమితిపూర్వఃపక్షః- కృత్స్నవేదప్రవర్తనాధికృతహిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాద్యోగస్య, ఈశ్వరసద్భావాభ్యుపగమా, చ్చ. అతోయోగస్మృత్యోపబృంహితత్వేన వేదాన్తానామబ్రహ్మాత్మక ప్రధానోపాదానపరత్వం. రాద్ధాన్తస్తు- కపిలస్మృతివద్వేదవిరుద్ధత్వావిశేషాదనాదరణీయః. హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞత్వేన భ్రమసమ్భవాత్ యోగస్మృతేరపి భ్రాన్తిమూలకత్వం. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం. ....*

అ-౩ ౮.——
౧౮౨. సూ॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వంచశబ్దాత్॥

కింవేదాన్తానాం జగత్కారణతయాప్రధానపరత్వం- ఉత బ్రహ్మపరత్వమితిసంశయః. ప్రధానపరత్వమితిపూర్వఃపక్షః - అజ్ఞత్వాదినాజగతోబ్రహ్మవిలక్షణత్వేనబ్రహ్మకార్యత్వప్రతిపాదనాసమ్భవాత్, సాలక్షణ్యేనప్రధానప్రతిపాదనస్యసమ్భవాత్,. రాద్ధాన్తస్తు- మాక్షికాదిభ్యఃక్రిమ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ బ్రహ్మవిలక్షణస్యజగతఃతత్కార్యత్వంసమ్భవత్యేవేతి. సూత్రార్థస్తు- అజ్ఞత్వేనాసుఖత్వేనచోపలబ్ధస్యచాస్య చిదచిన్మిశ్రస్య జగతఃసర్వజ్ఞాద్ధేయప్రత్యనీకాన్నిరతిశయానన్దాద్బ్రహ్మణో విలక్షణత్వేనజగతోబ్రహ్మకార్యత్వప్రతిపాదనంవేదాన్తానాంనసమ్భవతి. తథాత్వం- విలక్షణత్వంచశబ్దాదవగమ్యతే - నకేవలం ప్రత్యక్షాద్యుపలబ్ధ్యా- *విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ *అనీశయాశోచతిముహ్యమానః *అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాదిత్యాదేః.

ఆపో వా అకామయన్త * తం పృథివ్య బ్రవీదిత్యాదౌ పృథివ్యాదేరపి జ్ఞానకార్యం వ్యపదిశ్యతే- తస్మాత్ *అవిజ్ఞానం చేత్యే తదన్యపరమిత్యత ఉత్తరం పఠతి.

౧౪౩. సూ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥ తుశబ్దశ్శోద్యం వ్యావర్తయతి. పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతానామయం వ్యపదేశః. కుతోవగమ్యతే. (విశేషానుగతిభ్యాం) విశేషః- విశేషణం. * హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతిపృథివ్యాదె, ర్దేవతాశబ్దేన విశేషణం దృశ్యతే. *సర్వా హ వై దేవతా అహం శ్రైయసే వివదమానా ఇతి చ వాగాదిప్రాణపర్యన్తస్య, చ. తథా అనుగతిః-అనుప్రవేశః. అగ్న్యాదీనాం వాగాద్యనుప్రవేశో దృశ్యతే * అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశదిత్యాదౌ.

౧౪౪. సూ॥ దృశ్యతే తు॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. మాక్షికాదిభ్యో విలక్షణానాం క్రిమ్యాదీనాముత్పత్తిర్దృశ్యతే- అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగతస్తత్కార్యత్వం సమ్భవతి.

౧౪౫. సూ॥ అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్॥ యది కార్యస్య కారణాద్విలక్షణద్రవ్యత్వమభ్యుపగమ్యతే- తర్హి కారణే కార్యం న సద్భవతీత్యసత్కార్యవాదోభ్యుపగతస్స్యాత్ తథా సతి *సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి సామానాధికరణ్యం న ఘటత ఇతి చేత్ తన్న- కార్యకారణయోస్సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రత్వాదస్మాభిః పూర్వమభిహితస్య. కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వం స్వీకృతమేవ. ఏకమేవ కారణావస్థం ద్రవ్యం కార్యావస్థాం భజమానం సలక్షణావస్థమపి విలక్షణావస్థమపి భవతీత్యర్థః.

౧౪౬. సూ॥ అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్॥ యది బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిరతిశయానన్దమపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపం తద్విపరీత జగదవస్థాం భజతే- తర్హి పిణ్డత్వఘటత్వావస్థమృద్ద్రవ్యవత్సర్వజ్ఞత్వమపహతపాప్మత్వం, మజ్ఞ

త్వం కర్మవశ్యత్వం, చ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇతి విరుద్ధార్థాభిధానా ద్వేదాన్తవాక్యమసమఞ్జసం స్యాత్. అపీతావితి- ప్రదర్శనార్థం. జగతో బ్రహ్మణ్యపీతౌ, బ్రహ్మణ ఉత్పత్తౌ, చపీత్యర్థః. అపీతిః- అప్యయః.

౧౮౭. సూ॥ నతు దృష్టాన్తభావాత్॥ న బ్రహ్మణ్యజ్ఞత్వాదయః ప్రసజ్యేరన్, అత ఏవ న వేదాన్తానామసామఞ్జస్యం,. తుశబ్దః ప్రసక్తస్యాసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. ఏకస్యైవావస్థాద్వయాన్వయేపి గుణదోషవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తసద్భావాత్. యథా మనుష్యో జాతో బాలో యువా స్థవిరో భవతీత్యత్ర మనుష్యశరీరకస్య చేతనస్యైవ సర్వావస్థాన్వయేపి జన్మబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదీని నాత్మని సజ్జన్తే, తథాజ్ఞానసుఖదుఃఖాదయశ్చ న శరీరే- ఏవంచిదచిద్వస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణోభయావస్థాన్వయేపి కర్మవశ్యత్వాజ్ఞత్వాదయః శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాః, అపహతపాప్మత్వసర్వజ్ఞత్వాదయః పరమాత్మన్యాత్మభూతే ఽవతిష్ఠన్తే. సర్వావస్థస్య చిదచిద్వస్తునో బ్రహ్మశరీరత్వం, బ్రహ్మణశ్చ తదాత్మత్వం, *యస్య పృథివీ శరీరమిత్యాద్యన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిష్వవగతమితి న కశ్చిద్విరోధః.

౧౮౮. సూ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ న కేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయా తత్సమాశ్రయణం- ప్రధానకారణవాదే దోషాచ్చ తత్పరిత్యజ్య స ఏవ సమాశ్రయణీయః. ప్రధానకారణవాదే హి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రస్య పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధానకృతతద్ధర్మాధ్యాసమూలా జగత్ప్రవృత్తిరభ్యుపగమ్యతే. తత్ర ప్రకృతిసద్భావమాత్రే సన్నిధానే సతి ముక్తస్యాపి తద్ధర్మాధ్యాసప్రసఙ్గః. వికారవిశేషే సతి సన్నిధానే కృత్స్నస్య వికారస్యాధ్యాసపూర్వకత్వాభావాన్న సన్నిధానం వికారహేతురితి కృత్స్నస్య వికారస్యాధ్యాసపూర్వకత్వాన్నాధ్యాసస్య వికారో హేతురితి విరుద్ధార్థాభిధానాదసామఞ్జస్యదోష ఇతి న తత్పక్షః సమ్భవగన్ధః.

౧౪౯. సూ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి॥ కాపిలతన్త్రస్య తర్కమూలత్వేన శాక్యాదితర్కప్రతిహత తయాస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాచ్చ న తత్పక్షసమ్భవః.

౧౫౦. సూ॥ అన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః॥ ఇతః పూర్వం విద్యమానైస్తర్కైర ప్రతిహతత్వం యథా సమ్భవతి- తథా ప్రధానకారణవాదమనుమాస్యామహ ఇతి చేత్. తథాపి తర్కాప్రతిష్ఠానదోషాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గో దుర్వారః- త్వదధికకుతర్కకుశలదూష్యత్వ సమ్భవాత్. ....*

అ-౩౯.——
౧౫౧.సూ॥ { ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః॥ }

న పరిగృహ్యన్తే వైదికైరిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చ తేఽపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన- తర్కాప్రతిష్ఠాన లక్షణ కాపిలస్మృతినిరసన హేతునా పరిశిష్టాః కణభక్షాదిస్మృతయోఽపి నిరస్తా వ్యాఖ్యాతాః. పరమాణుకారణవాదస్సర్వసమ్మత ఇతి న తేషాం తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమిత్యధికాశఙ్కా. తర్కమూలత్వావిశేషాత్, పరమాణూనాం శూన్యత్వాద్ద్రవ్యత్వాదివివాదాచ్చ తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ....*

అ-౪౦.——
౧౫౨.సూ॥ { భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్॥ }

సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతాజ్జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా యో విభాగ ఉక్తః- స కిం విభాగస్సమ్భవతి- ఉత నేతి సంశయః. న సమ్భవతీతి పూర్వపక్షః- సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరతయా శరీరిత్వాద్బ్రహ్మణః, సశరీరస్య చ సుఖదుఃఖయోర్భోక్తృత్వాపత్తేః, తదాపత్తిశ్చ *న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి శ్రుతేః. రాద్ధాన్తస్తు- స్యాదేవ విభాగో జీవాత్పరస్య కర్మవశ్యతయా. న శరీరిత్వప్రయుక్తస్సుఖదుఃఖయోగః- అపితు శాస్త్రవశ్య

తయాతదతివృత్తికృతః- *సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదినా వగత
శరీరస్య ముక్తస్య సశరీరస్యాప్యశాస్త్రవశ్యతయా నిరస్తనిఖిలదుఃఖ
త్వదర్శనాత్. యథాలోకే రాజశాసనవశ్యానాం శరీరిణాం తచ్ఛాస
నాతివృత్తినిమిత్తదుఃఖాన్వయేపి రాజ్ఞస్స్వశరీరస్యాపి స్వశాసనావశ్య
తయా నతదతివృత్తికృతదుఃఖాన్వయః. విభాగః- వైలక్షణ్యం. సూ
త్రమపి వ్యాఖ్యాతం.............................*

అ-౪౧.— ౧౫౩.సూ॥ { తదనన్యత్వ మారమ్భణశబ్దాదిభ్యః॥ }

కిం బ్రహ్మకార్యం జగద్బ్రహ్మణోన్యత్ - ఉతానన్యదితి సంశ
యః. అన్యదితి పూర్వః పక్షః - తథోపలబ్ధేః. నహి బుద్ధిశబ్దాన్తరాద
యః కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వే కథంచిదుపపద్యన్తే. కారకవ్యాపా
రవైయర్థ్యంచానన్యత్వే. అతో వస్తువిరోధాదనన్యత్వశ్రుతయః లక్ష
ణయా నేయాః. రాద్ధాన్తస్తు- *వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం
మృత్తికేత్యేవ సత్యం *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం
తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోసృజత * ఐతదాత్మ్య
మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో *సర్వం ఖల్వి
దం బ్రహ్మ తజ్జలానితి * తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూ
పాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యాదిశ్రుతిశతసిద్ధం కార్యస్య జగతః కారణా
ద్బ్రహ్మణోనన్యత్వం. నచాత్ర వస్తువిరోధగన్ధః- కారణీభూతమృదాది
ద్రవ్యస్యైవ పృథుబుధ్నోదరాద్యవస్థాన్తరాపత్త్యా బుద్ధిశబ్దాన్తరాద
యోప్యుపపద్యన్తే. తత ఏవ కారకవ్యాపారాద్యర్థవత్త్వంచ. కార
ణస్యైవ కార్యావస్థాయామపి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్యావస్థాన్తరాప
త్త్యైవ సర్వేషూపపన్నేషు అనుపలబ్ధద్రవ్యాన్తరకల్పనా నసమ్భవతి.
తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం జగద్బ్రహ్మణోనన్యదేవ. సూత్రార్థస్తు (త
దనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః) తస్మాత్ - బ్రహ్మణః అనన్యత్వం
కార్యస్య జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్యస్తదుపపాదయద్భ్యో

వగమ్యతే. ఆరమ్భణమితిశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానాం - తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని. తాన్యనన్యత్వముపపాదయన్తి.

౧౫౪. సూ॥ భావేచోపలబ్ధేః॥ ఘటాదికార్యభావే చ తదేవేదం మృద్ద్రవ్యమిత్థమవస్థితమితి కారణస్యోపలబ్ధేశ్చ కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య- యథా దేవదత్తస్య బాలత్వయువత్వాద్యవస్థావిశిష్టస్య కార్యస్య.

౧౫౫. సూ॥ సత్త్వాచ్చావరస్య॥ అవరస్య- కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చ కారణాదనన్యత్కార్యం. సర్వమిదం ఘటశరావాదికార్యం పూర్వాహ్ణే మృదేవాసీదితి హి కారణే కార్యముపలభ్యతే. ఘటశరావాదిసంస్థానసంస్థితమేవ మృద్ద్రవ్యం పూర్వకాలేఽప్యఙ్గాకారముపలబ్ధమిత్యర్థః.

౧౫౬. సూ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ॥ *అసదేవేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు కారణావస్థాయాం కార్యస్యాసత్త్వవ్యపదేశాత్కారణే కార్యం సదిత్యేతన్నోపపద్యత ఇతి చేన్న- సదితివ్యపదేశహేతుభూతనామరూపావస్థావిరోధిసూక్ష్మావస్థాఖ్య ధర్మాన్తరేణ యోగాదసదితివ్యపదిశ్యతే. కథమిదమవగమ్యతే. (వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ) వాక్యశేషస్తావత్ *తదసదేవసన్మనోఽకురుత స్యామితి. అసదితివ్యపదిష్టస్యైవ మనస్కారప్రతిపాదనేన అసద్వ్యపదేశో ధర్మాన్తరయోగాదిత్యవగమ్యతే. యుక్తిశ్చ ధర్మాన్తరయోగమేవాసద్వ్యపదేశహేతుమవగమయతి- ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి సదసద్వ్యపదేశయోః ఘటత్వకపాలత్వయోః పరస్పరవిరోధిధర్మయోరేవ హేతుత్వే సిద్ధే తదతిరిక్తానుపలబ్ధేస్తుచ్ఛత్వస్య హేతుత్వకల్పనానుపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరం చ * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి సమానప్రకరణస్థమసచ్ఛబ్దం ధర్మాన్తరయోగనిమిత్తమవగమయతి.

౧౫౭. సూ॥ పటవచ్చ॥ యథా తన్తవ ఏవ వ్యతిషఙ్గవిశేషభాజః పట ఇతి నామరూపాభ్యాం కార్యాన్తరాదికం భజన్తే- తద్వద్బ్రహ్మాపి.

౧౫౭. సూ॥ యథాచ ప్రాణాదిః॥ యథా చ వాయురేకఏవ శరీరే వృత్తివిశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాన్తరాణి భజతే- తద్వద్బ్రహ్మాపీతి తదనన్యత్వం జగతస్సిద్ధం. ....*

అ-౭౨. —
౧౫౮. సూ॥ { ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ }

బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతి సంశయః. న సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః- * అయమాత్మా బ్రహ్మ * తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేన జీవో బ్రహ్మేత్యవగమాత్, జగత్సర్గస్య చ జీవదుఃఖహేతుత్వా, దాత్మహితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తే స్సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వానుపపత్తేః. జీవపరయో ర్భేదవాదిన్యశ్శ్రుతయో జగద్బ్రహ్మణో రనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః - భేదే సత్యనన్యత్వాసిద్ధేః. ఔపాధికభేదవిషయా భేదశ్రుతయః, స్వాభావికాభేదవిషయా అభేదశ్రుతయ, ఇతి చేత్. తత్రేదం వక్తవ్యం- స్వభావతః స్వస్మాదభిన్నం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి- న వా. న జానాతి చేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతి చేత్ - స్వస్మాదభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణః హితాకరణాహితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా. జీవబ్రహ్మణో రజ్ఞానకృతో భేదః- తద్విషయా భేదశ్రుతిరితి చేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్ప స్తత్ఫలం చ తదవస్థమేవ. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణః అజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృత జగత్సృష్టిశ్చ న సమ్భవతి. అజ్ఞానేన ప్రకాశ స్తిరోహితశ్చేత్- తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషాః భాష్యే ప్రపఞ్చితాః. రాద్ధాన్తస్తు- * అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మ

త్యేత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మేత్యవగమాత్, జీవకర్మానుగుణతయా జగత్సర్గస్య చ బ్రహ్మణో లీలాప్రయోజనత్వాజ్జగత్కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. *తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యనిర్దేశః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిశ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాత్తచ్ఛరీరతయా జీవ ప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనపరః. సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణావస్థం, స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యావస్థ, మితి కార్యకారణయోరనన్యత్వం. ఏవమపి శరీరభూతయోశ్చిదచిద్వస్తునోః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చ దుఃఖిత్వ పరిణామిత్వహేయప్రత్యనీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాః స్వరూపవివేకవిషయశ్రుతిసిద్ధాః తథైవ వ్యవస్థితా ఇతి బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. సూత్రార్థస్తు (ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః) బ్రహ్మణ ఇతరః-జీవః. బ్రహ్మణో జీవతయా వ్యపదేశాత్, జీవస్య చ దుఃఖిత్వా, ద్ధితరూపజగదకరణమహితరూపజగత్కరణమిత్యాదిదోషప్రసక్తిర్బ్రహ్మణః. అతో బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం న సమ్భవతీతి.

అత ఉత్తరం పఠతి.

౧౬౦. సూ॥ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ॥ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ప్రత్యగాత్మనోఽధికం-అర్థాన్తర భూతం బ్రహ్మ. కుతః. (భేదనిర్దేశాత్) * స కారణం కరణాధిపాధిపః * ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః *పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వేత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మనో జీవాద్బ్రహ్మణో హి భేదో నిర్దిశ్యతే.

౧౬౧. సూ॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ॥ అశ్మకాష్ఠలోష్ఠతృణాదేరచేతనస్యానన్తదుఃఖాకరజీవస్య నిరతిశయానన్దసత్యసఙ్కల్పబ్రహ్మభావానుపపత్తిశ్చ. న కేవలం భేదశ్రుత్యాఽర్థాన్తరతావగమ్యతే-వస్తుతోఽభేదానుపపత్త్యా చేత్యర్థః. జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశః * యస్యాత్మా శరీర మిత్యాదిశ్రుతిశతసిద్ధజీవప్రకారకబ్రహ్మప్రతిపాదనపర ఇతి *అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతిత్యత్రైవ ప్రతిపాదితః. ....*

అ-౪౩.— ౧౬౨. సూ॥ { ఉపసంహారదర్శనా న్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥ }

బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నవేతిసంశయః. న సమ్భవతీతిపూర్వః పక్షః- లోకే కార్యజననసమర్థస్యాపివస్తునః తత్తత్కార్యజననేఽనేక కారకోపసంహారదర్శనాద్విచిత్ర జగజ్జన్మసమర్థస్యాపి బ్రహ్మణోఽసహాయస్యజనయితృత్వానుపపత్తేః. రాద్ధాన్తస్తు- క్షీరస్యదధిభావేఽనన్యాపేక్షత్వదర్శనాన్నానేక కారకోపసంహారనియమోదృశ్యతఇతిబ్రహ్మణోఽనన్యాపేక్షస్యైవకారణత్వం సమ్భవత్యేవ. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం. క్షీరవద్ధీతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః చోద్యమాన్ద్యపరః.

౧౬౩. సూ॥ దేవాదివదపిలోకే॥ యథాదేవాదయః స్వే స్వేలోకే స్వాపేక్షితానిస్వసఙ్కల్పాదేవసృజన్తి- తథాబ్రహ్మాపి. దేవాదేశ్శాస్త్రావసేయశక్తితయాబ్రహ్మతుల్యత్వేపి దేవాది గ్రహణంబ్రహ్మణో విచిత్రశక్తిత్వస్యసు గ్రహణాయేతి మన్తవ్యం. ....*

అ-౪౪.— ౧౬౪. సూ॥ { కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వ శబ్దకోపో వా॥ }

బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వం సమ్భవతి- నేతిసంశయః. న సమ్భవతీతిపూర్వః పక్షః-నిరవయవస్యబ్రహ్మణోజగదుపాదానత్వేకృత్స్నస్యబ్రహ్మణోజగదాకారేణోపయోగప్రసఙ్గాత్. తత్పరిజిహీర్షయా సావయవత్వాభ్యుపగమే*సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యాదిః కారణావస్థాయాంనిరవయవత్వవాచిశబ్దో బాధ్యేత. యద్యపిసూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకారణం,స్థూలచిదచిద్వస్తుశరీరంబ్రహ్మకార్య,మిత్యభ్యుపగమ్యతే- తథాపిశరీర్యంశస్యాపికార్యత్వాభ్యుపగమాత్ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా. రాద్ధాన్తస్తు- సకలేతరవిసజాతీయం శ్రుత్యేకసమధిగమ్యం సర్వశక్తియుక్తంబ్రహ్మనిరవయవమపికారణంకార్యంచభవతీతి పరిమితశక్తివ

స్తుచోద్యంనతత్రప్రసజ్యతే. యథాజాతివాదినోజాతిరేకైవాముణ్డాఖణ్డముణ్డాదివ్యక్త్యన్తవిలక్షణేషు అనన్తేష్వపిపరిసమాప్యైవవర్తతే- నతత్రేతరవస్తుచోద్యమితి. అతోబ్రహ్మైజగత్కారణంభవత్యేవ. సూత్రార్థస్తు (కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా) బ్రహ్మకారణత్వేకృత్స్నస్యబ్రహ్మణః కార్యత్వేనోపయోగప్రసఙ్గః- నిరవయవత్వాత్. సావయవత్వేనిరవయవత్వశబ్దకోపోవా- నిరవయవత్వవాదిశబ్దబాధప్రసఙ్గఇత్యర్థః.

౧౬౫. సూ॥ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్॥ తుశబ్దఃపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. శ్రుతేఃప్రామాణ్యాన్నైవంప్రసజ్యతే. (శబ్దమూలత్వాత్) శబ్దైకమూలత్వేనసకలేతరవిజాతీయత్వాదిత్యర్థః.

౧౬౬. సూ॥ ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి॥ (ఆత్మనిచైవం) జీవాత్మన్యచేతనధర్మాప్రసక్తిశ్చైవం- అచేతనవిజాతీయత్వాదేవేత్యర్థః. (విచిత్రాశ్చహి) అచేతనేషువిసజాతీయేష్వగ్నిజలాదిషు విచిత్రాశ్చహిశక్తయోదృశ్యన్తే. ఏవంపరమాత్మనశ్చేతనాచేతనవిసజాతీయస్యవిచిత్రాశ్శక్తయఉపపద్యన్తే.

౧౬౭. సూ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ ప్రధానాదికారణపక్షేదోషాచ్చబ్రహ్మైవజగత్కారణం. తత్రహిలౌకికవస్తుసజాతీయత్వేనప్రధానాదేరుక్తదోషాన్యేచప్రసజ్యేరన్.

౧౬౮. సూ॥ సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్॥ నకేవలంసకలేతరవిసజాతీయత్వేనసర్వశక్త్యుపేతాపరాదేవతేత్యుచ్యతే (తద్దర్శనాచ్చ) సర్వశక్తియోగశ్రుతేరిత్యర్థః. దర్శయతిచశ్రుతి స్సర్వశక్తియోగం * పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయత ఇత్యాదికా.

౧౬౯. సూ॥ వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తం॥ ఉక్తస్యార్థస్యదృఢీమ్నేచోద్యపూర్వకంపూర్వోక్తంస్మారయతి. వికరణత్వాత్ - కరణవిరహితత్వాద్బ్రహ్మనకారణమితిచేత్ - * నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతఇతిహిశ్రూయతే. (తదుక్తం) తత్రయ

ద్వాక్తవ్యం- తత్పూర్వమేవోక్తం *శబ్దమూలత్వాత్ *విచిత్రాశ్చ హీతి. అయమేవపరిహారః- శబ్దైకమూలత్వేనసకలేతరవిసజాతీయత్వాద్బ్రహ్మణః, విసజాతీయానాంచశక్తివైచిత్ర్యస్య లోకదృష్టత్వా, త్సర్వముపపన్నమిత్యర్థః. ....*

అ-౭౫- ౧౭౦. సూ॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్॥

బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వంసమ్భవతి- నేతిసంశయః. నసమ్భవతీతిపూర్వపక్షః- బుద్ధిపూర్వారమ్భాణాంసప్రయోజనత్వా, దీశ్వరస్యచస్వత ఏవావాప్తసమస్తకామస్యజగత్సృష్ట్యారమ్భేప్రయోజనాభావాత్,. గర్భవాసాదిదుఃఖరూపత్వాత్సృష్టేః పరానుగ్రహేణాపినసప్రయోజనత్వమితి. రాద్ధాన్తస్తు - పరిపూర్ణస్యాపీశ్వరస్య కేవలలీలాప్రయోజనాయ జగత్సృష్ట్యారమ్భస్సమ్భవతి-యథాలోకేసప్తద్వీపవతీంమేదినీమధితిష్ఠతో మహారాజస్య పరిపూర్ణస్యాపి కేవలలీలైకఫలాః కన్తుకాద్యారమ్భాదృశ్యన్తే - తద్వదీశ్వరస్యాపిజగత్కారణత్వంసమ్భవతి. సూత్రార్థస్తు (నప్రయోజనవత్త్వాత్) ప్రయోజనవత్త్వాత్సృష్టేః, ఈశ్వరస్యస్వతః పరిపూర్ణస్యప్రయోజనాభావా, న్నప్రవృత్త్వం.

౧౭౧. సూ॥ లోకవత్తులీలాకైవల్యం॥ (లీలాకైవల్యం) లీలాయాఃప్రయోజనత్వేకైవల్యంసమ్భవతి. కేవలాయాలీలాయాస్సృష్ట్యారమ్భప్రయోజనత్వంసమ్భవతీత్యర్థః. (లోకవత్) యథాలోకేరాజ్ఞఃకన్తుకాద్యారమ్భే.

నను ఈశ్వరస్యలీలైకఫలాజగత్సృష్టిర్నసమ్భవతి- దేవమనుష్యాదివిషమసృష్ట్యాపక్షపాతప్రసఙ్గాత్. సర్వేషాందుఃఖగర్భత్వేన నైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాచ్చపరమకారుణికస్య పరమపురుషస్య పరిపూర్ణస్యలీలార్థమపిజగత్సర్గోనసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౧౭౨. సూ॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి॥ ఈశ్వరస్యవిచిత్రజగత్సృష్టౌదేవాదివైషమ్యప్రయుక్తపక్షపాతో, దుఃఖప్రచురజగత్సర్గేనైర్ఘృణ్యం,చ నసమ్భ

వతః- వైషమ్యాదాపీశ్వరస్య క్షేత్రజ్ఞకర్మసాపేక్షత్వాత్. క్షేత్రజ్ఞానాం పూర్వపూర్వకర్మపర్యాలోచ్య తత్కర్మానుగుణం విషమం జగత్సృజతీతి తత్కర్మైవ వైషమ్యాదిహేతురిత్యర్థః. తథా దేహాదియోగం క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్మసాపేక్షం దర్శయతి హి శ్రుతిః * సాధుకారీ సాధుర్భవతి పాపకారీ పాపో భవతీతి.

౧౭౩. సూ॥ నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ సృష్టేః ప్రాక్కర్మ న విద్యతే- క్షేత్రజ్ఞాభావాత్. తదభావశ్చ *సదేవ సోమ్యేదమిత్యవధారణావగతాదవిభాగాదితి చేత్. తన్న- అనాదిత్వాత్క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్మప్రవాహాణాం చ. *తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధం. ఉపపద్యతే క్షేత్రజ్ఞస్వరూపానాదిత్వేపి నామరూపవిభాగాభావాదవిభాగశ్రుతిః- అన్యథా అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసఙ్గాత్. ఉపలభ్యతే చ శ్రుతిస్మృత్యోః క్షేత్రజ్ఞానామనాదిత్వం *జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ *నిత్యో నిత్యానాం *ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి * న జాయత ఇత్యాదిభిః.

౧౭౪. సూ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదిష్వనుపపన్నానాం *స్వపక్షదోషాదిత్యాదిషూక్తానాం సర్వేషాం ధర్మాణాం కారణత్వోపపాదకానాం బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ కారణం. ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం పరిమితశక్తిత్వాల్లోకదృష్టవస్తుసజాతీయత్వాచ్చ అనుపపత్తయస్సహస్రశస్సన్తి. బ్రహ్మకారణత్వే శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవిసజాతీయత్వేనాచిన్త్యశక్తిత్వాత్సర్వశక్తిత్వశ్రుతేశ్చ సర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ద్వితీయాధ్యాయే- ద్వితీయః పాదః

అ- ౪౬.——
సూ॥ ౧౪౫ **రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ॥**

సాఙ్ఖ్యతన్త్రసిద్ధః ప్రధానకారణవాదః కిం సమీచీనయుక్తిమూలః- ఉత నేతి సంశయః. సమీచీనయుక్తిమూల ఇతి పూర్వః పక్షః. ఘటాదివద్విచిత్రసన్నివేశం జగత్కార్యం, తద్వదేవ స్వసరూపకారణవిశేషారబ్ధం,. సుఖదుఃఖమోహాద్యాత్మకతయా సత్త్వాద్యాత్మకం జగత్సత్త్వరజస్తమోమూలకం. తత్ర మహదాదిపృథివ్యన్తానాం ఘటాదివత్పరిణామిత్వేన కారణాపేక్షత్వావిశేషాత్ తే జగదుత్పత్తౌ కారణకాస్థానభవన్తి. తేషాం పరిమితత్వేనాపరిమిత జగదుత్పాదనాశక్తేః అన్యాన్యానతిరిక్తాని సామ్యావస్థాన్యపరిమితాని సత్త్వరజస్తమాంస్యవ్యక్తప్రధానశబ్దాభిధేయాని జగత్కారణం. రాద్ధాన్తస్తు- రథప్రాసాదాది హేతుభూతదార్వాదివదచేతనం ప్రధానం స్వస్వభావాద్యభిజ్ఞచేతనానధిష్ఠితం విచిత్రజగద్రచనాఽసమర్థమితి న కేవలం ప్రధానం కారణం. సూత్రార్థస్తు (రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం) అనుమీయత ఇత్యనుమానం- ప్రధానం. తస్యాచేతనస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రసన్నివేశజగద్రచనానుపపత్తేః తన్న కారణం. చకారాత్సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యగుణత్వేన శౌక్ల్యాదేరివోపాదాన కారణత్వాసమ్భవం సముచ్చినోతి. సత్త్వాదయో హి కార్యగతలాఘవప్రకాశాది హేతు భూతాః కారణభూత పృథివ్యాదిగతాస్తత్స్వభావవిశేషాః. (ప్రవృత్తేశ్చ) అనుపపత్తేరితి వర్తతే. ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య ప్రధానస్య విచిత్రజగద్రచనానుగుణస్పన్దరూపప్రవృత్త్యనుపపత్తేశ్చ న ప్రధానం కారణం.

౧౪౬. సూ॥ **పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి॥** పయసోఽమ్బునశ్చ యథా ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యైవ దధిభావేన నారికేళచూతాడివిచిత్రరసరూపేణ చ పరిణామో దృశ్యతే - తద్వత్ప్రధాన

స్యాపి కేవలస్యైవ జగదాకారేణ పరిణామ ఉపపద్యత ఇతి చేత్. పరిహరతి (తత్రాపీతి) తత్రాపి పక్షీకృతమిత్యర్థః. యత్ర రథాదిష్వచేతనస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వం దృష్టం- తద్వ్యతిరిక్తం హి సర్వం పక్షీకృతమేవ. *యోఽప్సు తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః తదపి ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితం.

౧౭౭. సూ॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥ సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గావస్థయాఽనవస్థితిప్రసఙ్గాచ్చ కేవలం ప్రధానం న కారణం. అన్యానపేక్షత్వాత్ప్రధానస్య సర్వదైవ హి సృష్టిః ప్రసజ్యతే.

౧౭౮. సూ॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥ ధేన్వాదినోపయుక్తం హి తృణోదకాది స్వయమేవ క్షీరాకారేణ పరిణమతే- తద్వత్ప్రధానమపీతి చ వక్తుం న శక్యతే- ధేన్వాదినోపయుక్తస్యాపి తృణాదేః క్షీరాకారేణ పరిణామః ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వాదేవ భవతీత్యభ్యుపేతవ్యం. కుతః (అన్యత్రాభావాత్) అనడుహాద్యుపయుక్తస్య ప్రహీణస్య వా తృణాదేః క్షీరాకారేణ పరిణామాభావాత్.

౧౭౯. సూ॥ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమపి ప్రధానం చైతన్యమాత్రవపుర్నిష్క్రియః పురుషః స్వసన్నిధిమాత్రేణ సర్గాదౌ ప్రవర్తయతి- యథా దృక్ఛక్తియుక్తో గమనశక్తివికలః పఙ్గుః పురుషో దృక్ఛక్తివికలం ప్రవృత్తిశక్తియుక్తం పురుషం స్వసన్నిధానాత్ప్రవర్తయతి, యథా చాయస్కాన్తః స్వసన్నిధానాదయః ప్రవర్తయతి,- తద్వదితి చేత్. పరిహరతి (తథాపీతి) తద్వదపి ప్రధానస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే- తత్ర హి పఙ్గోః పురుషస్య గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గోపదేశాదివ్యాపారః కాదాచిత్కో దృశ్యతే, అన్ధస్య చాక్షుషవ్యాపారవిరహేఽపి పఙ్గూపదేశగ్రహణాదిశ్చేతనధర్మోఽస్తి. అయస్కాన్తమణేరప్యయః ప్రవృత్తౌ కాదాచిత్కః సాయస్సన్నిధానం విద్యతే. ఇహ తు సన్నిధిమాత్రాతిరేకీ దృశః కశ్చిద్విశేషః ఉభయత్రాపి న విద్యతే. పురుషసన్నిధానస్య నిత్యత్వేన నిత్యసర్గప్రసక్తిః. తథా సతి ప్రతిసర్గాభావోఽపవర్గాభావప్రసఙ్గశ్చ.

౧౮౦. సూ॥ అఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చ॥ ఇతశ్చ. గుణానాముత్కర్షాపకర్షరూపాఙ్గాఙ్గిభావేనజగత్ప్రవృత్తిః ప్రతిసర్గావస్థాయాంసామ్యావస్థానామేకస్యోత్కర్షరూపాఙ్గిత్వానుపపత్తేశ్చనసమ్భవతి. తత్రాప్యుత్కర్షోస్తిచేత్-సర్వదాసర్గప్రసఙ్గః.

౧౮౧. సూ॥ అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్॥ ఉక్తప్రకారాద్వ్యతిరిక్తప్రకారాన్తరేణప్రధానానుమితౌచప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాద్రచనానుపపత్త్యాదయోదోషాఃతదవస్థాః.

౧౮౨. సూ॥ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥ ప్రధానానుమానాభ్యుపగమేపప్రధానేనప్రయోజనాభావాన్నతదనుమేయం. పురుషస్యభోగాపవర్గార్థతయాహిప్రధానప్రవృత్తేస్సప్రయోజనత్వం-చైతన్యమాత్రవపుషోనిష్క్రియస్యనిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్యఇతరేతరాధ్యాసకృతప్రకృతిదర్శనరూపభోగ,స్తద్వివేచనరూపాపవర్గ,శ్చనసమ్భవతి. నిర్వికారస్యైవప్రకృతిసన్నిధానేనభోగస్సమ్భవతిచేత్ ఉభయోర్నిత్యత్వేన సర్వగతత్వేనచ సన్నిధానస్య నిత్యత్వాదపవర్గాసిద్ధిః. తథావిధసన్నిధేరేవాపవర్గహేతుత్వే భోగాసిద్ధిశ్చ.

౧౮౩. సూ॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసం॥ విప్రతిషిద్ధంచేదంసాఙ్ఖ్యదర్శనం : ప్రకృతేఃపరార్థతయాంపురుషోద్రష్టాభోక్తాఅధిష్ఠాతే,త్యాహుః- ప్రకృతేశ్చపురుషస్యభోగాపవర్గార్థతయాసప్రయోజనత్వం,చ- ప్రకృత్యైవసాధనభూతయాపురుషోభోగమపవర్గంచాశ్నుత ఇతిచోక్తిః. పురుషశ్చైతన్యమాత్రవపుర్నిత్యోనిర్వికారోనద్రష్టానభోక్తానకర్తేతిచ. అతఏవపురుషోనబధ్యతే,నచమోక్షసాధనమనుతిష్ఠతి,నచముచ్యత, ఇతిచవదన్తి. ప్రకృతిరచేతనభూతైవపురుషసన్నిధానాత్పురుషధర్మంచైతన్యంస్వాత్మ్యధ్యస్య, స్వధర్మంకర్తృత్వంపురుషే, చానుసన్ధాయబధ్యతే- మోక్షసాధనమనుతిష్ఠతి- ముచ్యతఇతిచాహుః- అధ్యాసరూపమనుసన్ధానంహి చేతన

ధర్మః. తథా ప్రకృతిరనుపకారిణః పురుషస్య భోగాపవర్గస్వరూపం ప్రయోజనం సాధయతీత్యుపకారిణీతి చాహుః - అధ్యాసరూప బన్ధాదయః పురుషస్య న సన్తీతి చేత్ - కస్తర్హ్యుపకారః. ఏవమన్యోన్య విరుద్ధభాషణాదసమఞ్జసం. ....*

అ-౪౭.——
౧౮౪. సూ॥ మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం॥

కిం కాణాదాభ్యుపగతః పరమాణుకారణవాదః సమీచీనయుక్తిమూలః - ఉత నేతి సంశయః. సమీచీనయుక్తిమూల ఇతి పూర్వః పక్షః- అవయవసంయోగాదవయవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్, అవయవాల్పత్వప్రాచుర్యాభ్యాం సర్షపమహీధరవైషమ్యదర్శనాచ్చ అవయవాల్పత్వకాష్ఠా ౭వశ్యాభ్యుపగమనీయేతి పరమాణుసిద్ధిః. తే చ చతుర్విధాః పరమాణవో విపాకదశాపన్నక్షేత్రజ్ఞాదృష్టసచివాః పరమేశ్వరాధిష్ఠితాః ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదారమ్భకా ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - అవయవాస్స్వకీయైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానాస్స్వస్మాన్మహాన్తమవయవినముత్పాదయన్తీతి పరమాణుష్వపి తథైవోత్పాదకత్వమభ్యుపేతవ్యం. తథా సతి పరమాణవోపి సాంశాస్స్వకీయైరవయవైస్తైశ్చ స్వకీయైరితి న క్వచిత్కారణస్య వ్యవస్థితిః. సూత్రార్థస్తు (మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం) అసమఞ్జసమితి వర్తతే. వాశబ్దశ్చార్థే. హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకద్వ్యణుకోత్పత్తివదన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమఞ్జసం.

ద్వ్యణుకాదిక్రమేణారమ్భకత్వం కారణానవస్థితేరసమఞ్జసం - కిమత్రాన్యదసమఞ్జసమిత్యత్రాహ.

౧౮౫. సూ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥ పరమాణూనామాద్యం కర్మ అదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదదృష్టం కిం పరమాణుగతం - ఉత క్షేత్రజ్ఞగతం. ఉభయథాప్యదృష్టస్యాకాదాచిత్కత్వేన సదోత్పాదకత్వప్రసఙ్గాత్ కదాచిత్కం కర్మ న సమ్భవతి. అతః కర్మణా పరమాణుసంయోగాభావః. విపాకాపేక్షేపి నా

నావిధానన్తాదృష్టానామేకదైవైకరూప విపాకశ్చనసమ్భవతి. అనుమానికేశ్వరాసిద్ధేరీశ్వరేచ్ఛయాపినియమోనసమ్భవతి.

౧౮౬. సూ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమఞ్జసం. సమవాయోహిజాతిగుణాదీనాంద్రవ్య విశేషాపృథక్సిద్ధి హేతుతయాభ్యుపగమ్యతే. సమవాయస్యాపితథాభావే హేత్వపేక్షాసామ్యాదనవస్థితేః. సమవాయస్యతథాభావస్స్వాభావికఇతిచేత్ - జాతిగుణాదీనామేవైషస్వభావఇతియుక్తం.

౧౮౭. సూ॥ నిత్యమేవచభావాత్॥ ఇతశ్చ. సమవాయసమ్బన్ధస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, తత్సమ్బన్ధినిత్యత్వమన్తరేణతదనుపపత్తే, రవయవావయవినోరుభయోరపి నిత్యమేవభావాత్ కార్యకారణభావపవనసిద్ధ్యతి.

౧౮౮. సూ॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయో దర్శనాత్॥ పరమాణూనాంనిత్యత్వనిరవయవత్వాది విపర్యయశ్చస్యాత్ - రూపాదిమత్త్వాత్తేషాం. ఘటాదిషురూపాదిమత్సుతథాదర్శనాత్. దర్శనాదేవహిత్వదభిమతంపరికల్ప్యతే.

౧౮౯. సూ॥ ఉభయథాచదోషాత్॥ అనిత్యత్వాదిభయాత్పరమాణూనాంరూపాదిశూన్యత్వే కార్యగుణస్య కారణగుణ పూర్వకత్వాసిద్ధిః, తత్సిద్ధయే రూపాదిమత్త్వేచానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తి, రిత్యుభయథాచదోషాదసమఞ్జసమేవ.

౧౯౦. సూ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా॥ కాపిలపక్షేహిశ్రుతిన్యాయవిరుద్ధేపి సత్కార్యవాదాదికిఞ్చిద్వైదికైః పరిగృహ్యతే. కాణాదేతుకస్యచిదంశస్యవైదికైఃపరిగ్రహాభావాదనుపపన్నత్వాచ్చనిశ్శ్రేయసార్థిభిరత్యన్తమనపేక్షాకార్యా......*

అ-౪౮.—

౧౯౧. సూ॥ సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః॥

సౌగతాశ్చతుర్విధాః- ప్రత్యక్షసిద్ధస్థూలద్రవ్యవాదినః కేచి

వైభాషికాః, అన్యే పృథివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయ స్థూలద్రవ్యవాది
నః- తే చ సౌత్రాన్తికాః, అపరే నిరాలమ్బనవిజ్ఞానమాత్రసద్భావంవ
దన్తి యోగాచారాః, త్రయోఽప్యేతే స్వాభ్యుపగతవస్తునః క్షణికత్వం
వదన్తి. అన్యే తు సర్వశూన్యవాదినో మాధ్యమికాః,. తత్రాద్యయో
ర్బాహ్యసద్భావమభ్యుపగచ్ఛతోః జగదుత్పత్తిప్రకారో లోకవ్యవహా
రశ్చ సూపపాదః- ఉత దురుపపాద ఇతి సంశయః. సూపపాద ఇతి
పూర్వః పక్షః. తథాహి - పార్థివాప్యతైజసవాయవీయా గన్ధాది
యుక్తాః పరమాణవో హి పృథివ్యాదిరూపేణ సంహతా భవన్తి. భూతే
భ్యశ్చ శరీరేన్ద్రియవిషయలక్షణసఙ్ఘాతాః. తత్రాన్తరవిజ్ఞానసన్తా
నో గ్రాహకాభిమానారూఢః ఆత్మత్వేనావతిష్ఠతే. ఏవం క్షణికేష్వపి
స్థిరత్వాదిగోచరబుద్ధ్యాఖ్యావిద్యయా సర్వముపపద్యత ఇతి జగదుత్ప
త్తిర్లోకవ్యవహారశ్చ యుజ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు- క్షణధ్వంసినః పరమా
ణవః కదా సంహతా వ్యాప్రియన్తే-కదా సంహన్యన్తే. సంహతా వ్యా
పృతాః తస్మిన్నేవ క్షణే వినష్టాశ్చేత్ - కే పునస్సంహన్యన్తే. కశ్చ విజ్ఞా
నాత్మా కదా కం విషయం స్పృశతి, కశ్చ కదా కం జానాతి, కశ్చ కదా
కమర్థముపాదత్తే,. స్ప్రష్టా నష్టః, స్పృష్టం చ నష్టం, వేదితా నష్టః, వే
ద్యం చ నష్టం,. కథమన్యేన స్పృష్టమన్యో విజానాతి, కథం వాఽన్యేన
విదితమన్య ఉపాదత్తే,. సన్తానైకత్వే సిద్ధేఽపి సన్తానిభ్యస్సన్తానస్య ప
రమార్థతో వస్త్వన్తరత్వానభ్యుపగమాత్సన్తానైక్యమపారమార్థికమ
కిఞ్చిత్కరం. స్థిరత్వాద్యవిద్యయాపి సఙ్ఘాతోత్పత్తిర్న సమ్భవతి- న
హి శుక్తికాదిషు రజతావిద్యయా శుక్తికాద్యుత్పత్తిస్సమ్భవః. విదు
షశ్చ పూర్వస్య నష్టత్వేనోత్తరేణావిదుషా పూర్వవినష్టే న విదుషాను
సంహితార్థోపాదానం న సమ్భవతి. సంస్కారాశ్రయత్వేనైకో
ఽర్థః స్థిరో నాభ్యుపగమ్యతే. అతో జగదుత్పత్తిర్లోకవ్యవహారశ్చ దురుప
పాద ఏవ. సూత్రార్థస్తు (సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రా
ప్తిః) ఉభయహేతుకేఽపి సముదాయే సముదాయిత్వాప్రాప్తిః. ప
రమాణుహేతుకః పృథివ్యాదిసముదాయః, పృథివ్యాదిహేతుకశ్శరీ

రేన్ద్రియసముదాయ, ఇత్యుభయహేతుకోఽపి సముదాయః క్షణికత్వాభ్యుపగమాదుక్తేన న్యాయేన నసిధ్యతీత్యర్థః.

౧౯-౨. సూ॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితి చేన్న సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాత్॥ యద్యపిక్షణికాస్సర్వే భావాః- తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరహేతుకత్వాదుపపన్నంలోకవ్యవహారాదికం. అస్థిరేషుస్థిరత్వబుద్ధిరూపయాఽవిద్యయాతత్రతత్ర రాగద్వేషాదయోజాయన్తే - ఇత్యేవమాదిపరమ్పరయాపునరప్యవిద్యేతిచక్రవత్పరివర్తతఇతిచేత్. నైతదుపపద్యతే- సఙ్ఘాతభావానిమిత్తత్వాదవిద్యాయాః. యద్యప్యవిద్యాఖ్యావిపరీతబుద్ధిఃక్షణికంస్థిరత్వేనవిషయీకరోతి- తథాపితన్నవస్తుతఃస్థిరంభవతీతి వస్తుతస్స్థిరకార్యంనకరోతి. అతస్సఙ్ఘాతభావోన సిధ్యతీత్యర్థః. అస్థిరేస్థిరబుద్ధియుక్తస్యవిజ్ఞానాత్మనస్తదైవనష్టత్వాత్తస్యరాగద్వేషా దయోజాయన్తఇతిరాగద్వేషాదపరమ్పరాచనసిధ్యతీత్యభిప్రాయః.

౧౯-౩. సూ॥ ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్॥ ఇతశ్చ. ఉత్తరఘటోత్పత్తివేలాయాంపూర్వస్యవినష్టత్వాదభావస్యైవహేతుత్వేనావిశేషాత్సర్వేషాం సర్వదోత్పత్తిఃప్రసజ్యతే. పూర్వక్షణవర్తినోహేతుత్వోపగమేపి దేశాదేర్విశేషకస్యస్థిరస్యైకస్యానభ్యుపగమాదవిశేషేణోత్తరక్షణవర్తినస్సర్వస్యహేతుస్స్యాత్.

౧౯-౪. సూ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥ అసతఉత్పత్తౌ ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చభవతాం- అధిపతిసహకార్యాదీనాంజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వప్రతిజ్ఞానాత్. అథైతత్పరిజిహీర్షయాపూర్వోఘటక్షణస్తిష్ఠతీత్యుచ్యేత- తదాయుగపద్ఘటక్షణద్వయోపలబ్ధిప్రసఙ్గః. నచోపలభ్యతే. ఉపరోధః-విరోధః.

సతోనిరన్వయవినాశోపిన సమ్భవతీత్యాహ.

౧౯-౫. సూ॥ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్॥ ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిః-స్థూలసూక్ష్మ

వినాశయోరప్రాప్తిరిత్యర్థః. స్థూలవినాశః- ముద్గరాభిఘాతాద్యన్తరభాప్యనుపలబ్ధయోగ్యః. సూక్ష్మస్తు - ప్రతిక్షణభావ్యుపలబ్ధ్యనర్హః. తౌనిరన్వయానభవతః-ఉత్పత్తివినాశధర్మభాగినో ద్రవ్యస్యావిచ్ఛేదాత్. * తదనన్యత్వమితిసత్కార్యవాదస్యోపపాదితత్వాదిత్యభిప్రాయః. ఘటాదౌకపాలాదిరూపావస్థయానిరన్వయవినాశాదర్శనాత్ ప్రదీపనిర్వాణేపిసూక్ష్మావస్థాప్రాప్తిరిత్యవిరోధః.

౧౯౬. సూ॥ ఉభయథాచదోషాత్॥ ఉత్పన్నస్యతుచ్ఛత్వాపత్తౌ, తుచ్ఛాదుత్పత్తౌ, చేత్యుభయప్రకారేచదోషాపత్తేస్తైనసమ్భవతః. ఉత్పన్నస్యతుచ్ఛతాపత్తౌహిపశ్చాత్తుచ్ఛాదుత్పద్యమానంజగత్తుచ్ఛాత్మకమేవస్యాత్- మృత్సువర్ణాదేరుత్పద్యమానమృత్సువర్ణాద్యాత్మకఘటమకుటాదివత్. అతస్తుచ్ఛాదుత్పత్తిస్తుచ్ఛతాపత్తిశ్చనసమ్భవతః.

౧౯౭. సూ॥ ఆకాశేచావిశేషాత్॥ ఆకాశేతుచ్ఛస్వరూపతానసమ్భవతి- అబాధితప్రతీతిసిద్ధపృథివ్యాదివదాకాశేప్యబాధితప్రతీతేరవిశేషాత్. ప్రతీయతేహ్యాకాశో త్ర శ్యేనఃపతత్యత్రగృధ్ర ఇతిశ్యేనాదేఃపతనదేశత్వేన

౧౯౮ సూ॥ అనుస్మృతేశ్చ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చనఘటాదేఃక్షణికత్వం తదేవేదమితిహిప్రత్యభిజ్ఞాయతే ప్రత్యభిజ్ఞానంహినామ- అతీతవర్తమానకాలవర్త్యేకవస్తువిషయమేకం ప్రత్యక్షజ్ఞానం తస్యకాలద్వయసమ్బద్ధమేవవస్తువిషయః. నచతదిత్యంశస్స్మరణం-ఇదమిత్యంశశ్చగ్రహణం- అతీతకాలసమ్బన్ధినఇన్ద్రియసమ్ప్రయోగాభావాదితివాచ్యం- తదిదమితిసామానాధికరణ్యేన గ్రహస్యైకత్వస్ఫురణాత్. పూర్వకాలానుభవజనితసంస్కారసహకృతేన్ద్రియసమ్ప్రయోగయుక్తస్యపురుషస్యతథాగ్రహణముపపద్యతఏవ అన్వయవ్యతిరేకాధీనంహిసామగ్రీపరికల్పనం. నచజ్వాలాదివత్సాదృశ్యనిబన్ధనాప్రత్యభిజ్ఞేతిత్వయావక్తుంశక్యం-కాలద్వయవర్తినోర్ద్వయోస్సాదృశ్యస్యానుసన్ధాతుర్జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్

పృథివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయార్థవాదినం ప్రత్యాహ. సహి జ్ఞానే నీలపీతాదివిచిత్రాకారం దృష్ట్వా జ్ఞానాత్పూర్వక్షణవర్తినం జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య వినష్టమర్థమనుమినోతి. తత్రోత్తరం

౧౯౯. సూ॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ అసతో ధర్మిణో ధర్మస్యాన్యత్ర సఙ్క్రమణం న సమ్భవతి కుతః అదృష్టత్వాత్. నహి ధర్మిణి వినష్టే ధర్మస్యాన్యత్ర సఙ్క్రమణం క్వచిద్దృష్టం.

౨౦౦. సూ॥ ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ॥ వైభాషికసౌత్రాన్తికయోర్ద్వయోరపి సాధారణమిదం దూషణం. ఏవం సర్వభావానాం క్షణికత్వాభ్యుపగమే సతి ఉదాసీనానాం నిష్క్రియత్వానామప్యైహికాముష్మికసర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్ - ప్రయత్నస్యానుతిష్ఠతస్తదానీమేవ వినష్టత్వాత్, తత్తత్సంస్కారాదేరపి కస్యచిత్స్థిరస్యానువర్తమానస్యానభ్యుపగమాచ్చ. పశ్చాదాగతా సిద్ధిరహేతుకీతి నిష్క్రియత్వానామప్యైహికాముష్మికసర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్

అ- ౭౯- ౨౦౧. సూ॥ నాభావ ఉపలబ్ధేః ॥

యోగాచారాభిమతో జ్ఞానమాత్రసద్భావవాదః కిం సమీచీనయుక్తిమూలః- ఉత నేతి సంశయః. సమీచీనయుక్తిమూల ఇతి పూర్వః పక్షః- బాహ్యార్థసద్భావవాదినాపి తత్తదర్థజ్ఞానస్య ప్రకాశమానత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. సర్వస్య వస్తునః ప్రకాశమానస్య స్వాసాధారణేనాకారేణ ప్రకాశ ఇష్యతే తత్ర ఘటపటాదిజ్ఞానస్య ఘటపటాద్యాకార ఏవాకారః- అన్యథా ఘటాద్యసాధారణ్యం చ తత్తజ్జ్ఞానస్య న సమ్భవతి. ఏకశ్చాయమాకార ఉపలభ్యతే. స తు జ్ఞానస్యైవేతి తద్వ్యతిరిక్తార్థసద్భావవాదోఽనుపన్నః. తావతైవ ఘటోఽయం జ్ఞాత ఇతి వ్యవహారశ్చోపపద్యతే. తస్య బహిర్వదవభాసో నిర్మూలత్వాద్విభ్రమకృతః. రాద్ధాన్తస్తు- ఘటమహం జానామీతి సకర్మకస్య సకర్తృకస్య జ్ఞాధాత్వర్థస్య ఛేదనాదివత్సర్వలోకసాక్షికముపలభ్యమానస్య కర్తృకర్మవ్యతిరేకేణ కేవలస్యైవ సద్భావమనున్మత్తః కో బ్రవీతి. స్వాసాధారణాకారశ్చ ఛేదనాదివత్తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనాకా

రేణోపలభ్యతే. ఏవం ఛేదనాదేరప్యాకారో ద్విధాభావనాదిహేతుత
యైవకర్తృగతస్యోపలభ్యతే. నహ్యమూర్తానాంక్రియాదీనాంకర్తృ
కర్మనిరూపణీయస్వాకారాణాంకర్మాకారత్వమాశ్రీయతే. సూత్రా
ర్థస్తు (నాభావఉపలబ్ధేః) జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావో నశక్యతేవక్తుం-
(ఉపలబ్ధేః) ఘటమహం జానామీతిజానాతేః కర్మతయాకర్తృత
యాచోపలబ్ధేః.

౨౦౨. సూ॥ వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్ ॥ స్వ
ప్నజ్ఞానాది వచ్చజాగరి తజ్ఞానానాంనమిథ్యార్థత్వం - తద్వైధ
ర్మ్యాత్. నిద్రాదికరణదోషబాధకప్రత్యయరహితత్వాదిత్యర్థః. చ
కారాత్తాన్యపియథార్థానీత్యభిప్రాయః.

౨౦౩. సూ॥ నభావోనుపలబ్ధేః॥ నకేవల
స్యార్థశూన్యస్యజ్ఞానస్యభావస్సమ్భవతి- క్వచిదప్యనుపలబ్ధేః. అబా
ధితప్రతీతిసిద్ధస్యాసద్భావేసతిజ్ఞానమాత్రస్యాప్యసద్భావోనశక్యతే
వారయితు మిత్యభిప్రాయః. ....*

అ-౫౦-౨౦౪. సూ॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ॥

మాధ్యమికోక్తసర్వశూన్యవాదస్సమ్భవతి- నేతిసంశయః.
సమ్భవతీతిపూర్వఃపక్షః- విజ్ఞానంఘటాదయశ్చసర్వేభావానసన్తి.
కుతః. ఉత్పత్త్యనిరూపణాత్. ఘటాదిభావానాంభావాత్తావదుత్ప
త్తిర్నసమ్భవతి- నహిఘటాదిరుత్పద్యమానోఽసన్మృదితేనమృత్పి
ణ్డాదినోత్పద్యతే. నాప్యభావాత్ - పశ్చాదభావాదుత్పద్యమానోఘ
టాదిరభావాత్మకఏవస్యాదితిసర్వ శూన్యత్వమేవయుక్తిమత్. రా
ద్ధాన్తస్తు- లోకేభావాభావశబ్దయోస్తద్బుద్ధ్యోశ్చప్రమాణేనో పల
భ్యమానస్యైవవస్తునోఽవస్థావిశేషఏవభావరూపోవిషయః. వర్తమా
నతయోపలభ్యమానావస్థావిశేషోభావబుద్ధివిషయః. తద్విరోధ్యవస్థా
విశేషోఽభావబుద్ధివిషయః. అతోనకుతశ్చిత్తదభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం
సిధ్యతి. సూత్రార్థస్తు (సర్వథానుపపత్తేశ్చ) సర్వశూన్యవాదీ
సర్వంసదితిప్రతిజ్ఞాయస్వాభిప్రేతంసాధయతి - ఉతాసదితిప్రతి

జ్ఞాయ - అథప్రకారాన్తరేణ ప్రతిజ్ఞాయ. సర్వథాపి సర్వశూన్య త్వానుపపత్తేస్స్వాభిమతాసిద్ధిః- సదసద్భావయోర్విద్యమానవస్తు ధర్మత్వోపపాదనాత్. ....*

అ-౫౧- ౨౦౫. సూ॥ నైకస్మిన్నసమ్భవాత్॥

జైనమతంయుక్తిమత్-ఉత నేతి సంశయః. యుక్తిమదితిపూ ర్వఃపక్షః- జీవాజీవశబ్దాభిలపనీయభోక్తృభోగ్యాత్మకస్యజగతస్స త్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వైరనైకాన్త్యం- ష డ్ద్రవ్యతత్పర్యాయాత్మనావస్థితత్వాత్ కృత్స్నస్య జగతో ద్రవ్యాత్మ నాసత్త్వైకత్వనిత్యత్వా, న్యుపపన్నాని- పర్యాయాత్మనాచ విపరీ తాని. పర్యాయాశ్చ - ఘటత్వ పటత్వాద్యవస్థావిశేషాః. ద్రవ్య స్వరూపస్యైకత్వాత్ స్థిరత్వాత్ సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్ తేనరూపేణై కత్వాదియుక్తం, పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషాణామనేకత్వా దస్థిరత్వాద సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్తేనరూపేణాసత్త్వానిత్యత్వనానా త్వానియుక్తాని. ప్రతీతివ్యవస్థాప్యత్వాత్ సర్వస్యవస్తున ఉభయా కారప్రతీతేరుభయముపపన్నం. రాద్ధాన్తస్తు - ఏకస్యాస్తిత్వనా స్తిత్వాదిభిరనైకాన్తికత్వమయుక్తం - ఏకస్మిన్వస్తున్యస్తిత్వనాస్తి త్వాదేర్విరుద్ధస్యఛాయాతపవద్యుగపదసమ్భవాత్. తథాహి- ద్ర వ్యస్య, తద్విశేషణభూతపర్యాయస్యేత్థం శబ్దాభిధేయావస్థావిశే షస్య, చేదమిత్థమితి ప్రతీతేః ప్రకారప్రకారితయా పృథక్పదార్థ త్వానైకస్మిన్విరుద్ధప్రకారభూత సత్త్వాసత్త్వరూపధర్మసమావే శో యుగపత్సమ్భవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వం చద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతంచనిత్యత్వం, తస్మిన్కథంసమవై తి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వం, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వం, క థంవాతస్మిన్సమవైతి. యథాఽశ్వత్వమహిషత్వయోఃయుగపదేకస్మి న్నసమ్భవః. ఏకస్యపృథివీద్రవ్యస్యఘటత్వంశరావత్వంచ ప్రదేశభే దేన- నత్వేకేనప్రదేశేనోభయాశ్రయత్వం. యథైకస్యదేవదత్త స్యోత్పత్తివినాశయోగిత్వంకాలభేదేన.నహ్యేతావతావస్తునోద్వా

త్మకత్వం- అపితుపరిణామశక్తియోగమాత్రం. అతోనయుక్తిమజ్జైన మతం. సూత్రార్థస్తు (నైకస్మిన్నసమ్భవాత్) నజైనమతం యుక్తం. కుతః. ఏకస్మిన్నుక్తరీత్యా యుగపద్విరుద్ధ ధర్మసమావేశాసమ్భవాత్.

౨౦౬. సూ॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యం॥ ఏవమాత్మాకార్త్స్న్యచ్చానుపపన్నం. శరీరపరిమాణత్వేహ్యాత్మనోబృహతశ్శరీరాదల్పీయసి శరీరేవిశతోఽకార్త్స్న్యం- అపరిపూర్ణత్వం ప్రసజ్యతే- తదానీమల్పపరిమాణత్వాత్.

౨౦౭. సూ॥ నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥ తథావిధాల్పత్వావస్థాయోగెనాప్యవిరోధోన సమ్భవతి- ఘుటపటాదేరివవికారతత్ప్రయుక్తదోషాస్పదత్వప్రసఙ్గాత్.

౨౦౮. సూ॥ అన్త్యావస్థితెశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥ జీవస్యయదన్త్యం పరిమాణంమోక్షావస్థం- తస్యపశ్చాదెకరూపేణావస్థితేస్తదేవస్వాభావికంపరిమాణమితి ఆత్మనశ్చతత్పరిమాణస్యచోభయోర్నిత్యత్వాత్పూర్వమపినశరీరపరి మాణత్వసిద్ధిరితిపూర్వావస్థాయాంనవిశేషః. అతోఽసఙ్గతమెవజైనమతం.

అ-౫-౨- ౨౦౯. సూ॥ పత్యురసామఞ్జస్యాత్॥

పశుపతిమతంనిశ్శ్రేయసార్థిభిరాదరణీయం - ఉతనేతిసంశయః. ఆదరణీయమితిపూర్వఃపక్షః- పరమపురుషార్థసాధనావబోధిత్వేననిఖిలవస్తుసాక్షాత్కారసమర్థపశుపతిప్రణీతత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు- అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయనిరస్తప్రమాదాదినిఖిలదోషగన్ధవెదసిద్ధపరావరతత్త్వవ్యత్యయప్రతిపాదనాత్, నిమిత్తోపాదానభేదాభిధానాత్, సురాకుమ్భస్థాపనతత్స్థదెవతార్చనముద్రికాషట్కవిజ్ఞానతద్ధారణాదివెదవిరుద్ధాచారప్రతిపాదనపరత్వాచ్చాసామఞ్జస్యాదనాదరణీయమితి. సూత్రార్థస్తు(పత్యురసామఞ్జస్యాత్)*నైకస్మిన్నసమ్భవాదిత్యతోనెత్యనువర్తతే. పత్యుః-పశుపతేఃమతంనాదరణీయం. కుతః వెదవిరుద్ధతత్త్వాచారావబోధిత్వేనాసామఞ్జస్యాత్

౨౧౦. సూ॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ అనుమేయేశ్వరాభ్యుపగమేనహి ప్రధానస్యాధిష్ఠానమీశ్వరస్యోచ్యతే- సశరీరస్యైవకులాలాదేరధిష్ఠానదర్శనాదశరీరస్యేశ్వరస్య ప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చాసామఞ్జస్యం. సశరీరత్వాభ్యుపగమేపితచ్ఛరీరస్య సావయవస్యనిత్యత్వేఽనిత్యత్వేచదోషః పూర్వోక్తఇత్యభిప్రాయః.

౨౧౧. సూ॥ కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ క్షేత్రజ్ఞస్యస్వకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానవదుపపద్యతఇతిచేన్న- పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠానస్య ఈశ్వరస్యాపితద్వత్తయాతత్ఫలభోగాదినిఖిలతత్స్వభావప్రసక్తేః.

౨౧౨. సూ॥ అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా॥ వాశబ్దశ్చార్థే. తథాపుణ్యాపుణ్యవత్త్వేత్వన్తవత్త్వం- సృష్టిసంహారాస్పదత్వం అసర్వజ్ఞతాచప్రసజ్యతఇత్యసమఞ్జసమేవేదం. ......*

అ-౫౩- ౨౧౩. సూ॥ ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్॥

సాఙ్ఖ్యాదితన్త్రవత్పాఞ్చరాత్రతన్త్రమప్యప్రమాణం-ఉతనేతిసంశయః. అప్రమాణమితిపూర్వఃపక్షః- *వాసుదేవాత్సఙ్కర్షణోనామజీవోజాయత ఇతిశ్రుతివిరుద్ధజీవోత్పత్త్యాదిప్రతిపాదనాత్, *చతుర్షువేదేషుపురుషార్థమలభమానఇతివేదగర్హణాదరవచనాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు-సఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానాంపరబ్రహ్మభావానాం *అజాయమానోబహుధావిజాయతఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధస్వేచ్ఛావతారప్రతిపాదనాన్నక్వచిచ్ఛ్రుతివిరోధః. జీవాహఙ్కారమనశ్శబ్దాశ్చతత్తచ్ఛరీరకాణాంసఙ్కర్షణాదీనామేవాభిధాయకాః- తేజఃప్రభృతిశబ్దవత్. *చతుర్షువేదేషుపురుషార్థమలభమానఇతిచానుదితహోమనిన్దావత్. యథా *ఋగ్వేదంభగవోఽధ్యేమీత్యారభ్యచతుర్షువేదేషు *ఇతిహాసపురాణంపఞ్చమమిత్యాదినాసర్వేషువిద్యాస్థానేషుచాత్మనోవేదనాభావవచనంవక్ష్యమాణప్రశంసార్థం. తన్త్రేఽస్మిన్వేదాన్తోదితబ్రహ్మోపాసనవిధానాద్వేదావిరుద్ధతదర్చనాదివిధానాచ్చావగమ్యతఇతిప్రమాణమేవ. సూత్రార్థస్తు (ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్)

*నజాయతే మ్రియతే వేత్యాదిశ్రుతేః జీవస్యోత్పత్త్యసమ్భవాజ్జీవోత్పత్తివచనాచ్చ న ప్రమాణం.

౨౧౪. సూ॥ నచకర్తుః కరణం॥ *సంకర్షణాత్ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞం మన ఉత్పద్యత ఇతి మనసః కరణస్య కర్తుర్జీవాదుత్పత్తిశ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాన్న సమ్భవతి- *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చేతి మనసో బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్శ్రూయతే.

౨౧౫. సూ॥ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ వా శబ్దాత్పక్షో వివర్తతే. విజ్ఞానం చాదిచ విజ్ఞానాది - బ్రహ్మ. సంకర్షణాదీనాం బ్రహ్మభావే సతి *అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రుతిసిద్ధస్వేచ్ఛావతారస్యైవాత్రాభిధానాత్తదప్రతిషేధః- ప్రామాణ్యాప్రతిషేధః. సంకర్షణాదీనాం జీవాదిసమానాధికరణతయా నిర్దేశస్తేషామధిష్ఠాతృతయోపపద్యతే.

౨౧౬. సూ॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥ అస్మిన్నపి తన్త్రే జీవోత్పత్తివిప్రతిషేధాచ్చావిరుద్ధమిదం తన్త్రం- *వ్యాప్తిరూపేణ సమ్బన్ధః తస్యాశ్చ పురుషస్య హి । సహ్యానాదిరనన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చిత ఇతి హి పురుషస్యోత్పత్తిః ప్రతిషిధ్యతే. .... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ద్వితీయాధ్యాయే — తృతీయః పాదః.

అ- ౫౪- ౨౧౭. సూ॥ నవియదశ్రుతేః॥

వియదుత్పద్యతే- నేతి సంశయః. 'నోత్పద్యత ఇతి పూర్వః పక్షః- నిరవయవస్య సర్వగతస్యాత్మన ఇవోత్పత్త్యసమ్భవాత్. అసమ్భావనీయస్య శ్రవణం చ న సమ్భవతి. అత ఉత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి. రాద్ధాన్త

స్తు- వియదుత్పద్యత ఏవ- ఉత్పత్తిశ్రుతేః. అతీన్ద్రియార్థవిషయయా శ్రుత్యాభిహితేర్థే నిరవయవత్వాదిహేతుకం నానుత్పత్త్యనుమానము దేతుమలం. ఆత్మనోప్యనుత్పత్తిశ్రుతేరేవ నిత్యత్వం- న నిరవయవత్వాదినా. సూత్రార్థస్తు (నవియదశ్రుతేః) వియన్నోత్పద్యతే. కుతః. (అశ్రుతేః) అశ్రవణాత్. అసమ్భావనీయస్యశ్రవణాసమ్భవాత్.

౨౧౮. సూ॥ అస్తితు॥ అస్తితు వియత ఉత్పత్తిః- *ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇతిశ్రుతేః. అతీన్ద్రియార్థవిషయయాశ్రుత్యాప్రమాణాన్తరాప్రతిపన్నవియదుత్పత్తిప్రతిపాదనంసమ్భవత్యేవ. నాగ్నినాసిఞ్చేదితివదయోగ్యమిత్యర్థః.

౨౧౯. సూ॥ గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ॥ *తత్తేజోऽసృజతేతిప్రతిపన్నతేజఃప్రాథమ్యవిరోధాన్మధ్యే వియదుత్పత్తిర్నసమ్భవతీత్యుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ- *వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమిత్యమృతత్వశ్రవణాచ్చ.

౨౨౦. సూ॥ స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్॥ *ఆకాశస్సమ్భూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిరిత్యాదిషు సర్వత్రానుషక్తస్యైకస్యసమ్భూతశబ్దస్య ఆకాశే గౌణత్వం వాయ్వాదిషుముఖ్యత్వంచసమ్భవతి. (బ్రహ్మశబ్దవత్) యథైకస్యబ్రహ్మశబ్దస్యైకప్రకరణే శ్రూయమాణస్య *తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూప మన్నం చజాయత ఇతిప్రధానే గౌణత్వం, *తపసా చీయతే బ్రహ్మేతిబ్రహ్మణి ముఖ్యత్వం, చ. శ్రవణావృత్తావపి వానుషఙ్గేప్యభిధానా వృత్తేరనుషఙ్గోపితత్తుల్య ఇత్యభిప్రాయః.

పరిహరతి.

౨౨౧. సూ॥ ప్రతిజ్ఞాऽహానిరవ్యతిరేకాత్॥ *యేనాశ్రుతంశ్రుతమితిబ్రహ్మవిజ్ఞానేనాకాశాది సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అహానిరాకాశస్యాపిబ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యాతదవ్యతిరేకాదేవభవతి.

౨౨౨. సూ॥ శబ్దేభ్యః॥ ఇతశ్చ. *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభ్యోబ్రహ్మణః

ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణసర్వాత్మత్వాదివాదిభ్యశ్శబ్దేభ్యశ్చవియదుత్పత్తిః ప్రతీయతే. *తత్తేజోఽసృజతేత్యేతస్మిన్వాక్యేఆకాశోత్పత్త్యవచనాత్ ప్రతీయమానం తేజః ప్రాథమ్యం సమానప్రకరణస్థైః ప్రకరణాన్తరస్థైశ్చ శబ్దైః ప్రతీయమానాం వియదుత్పత్తింననివారయతీత్యభిప్రాయః.

౨౨౩. సూ॥ యావద్వికారంతువిభాగో లోకవత్॥ యద్యపిచాన్దోగ్యే *తత్తేజోఽసృజతేతి వదాకాశోత్పత్తిస్స్వరూపేణనాభిధీయతే- తథాపితస్మిన్నేవ *ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదినాకాశాదేస్సర్వస్యవస్తునోబ్రహ్మవికారత్వవచనాద్యావద్వికారంవిభాగః- ఉత్పత్తిరుక్తైవేతిగమ్యతే.(లోకవత్) యథాలోకేసర్వఏతేదేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయతేషాం కేషాంచిద్దేవదత్తాదుత్పత్తివచనంసర్వేషాంతతఉత్పత్తిప్రతిపాదనార్థ మితిగమ్యతే. ఆకాశస్యామృతత్వవచనంసురాదివచ్చిరకాలస్థాయిత్వ విషయమిత్యభిప్రాయః.

౨౨౪. సూ॥ ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ అనేనైవన్యాయేనమాతరిశ్వనోప్యుత్పత్తిరుక్తా. నాయం న్యాయాతిదేశః- అధికాశజాఽభావాత్. * తేజోఽతస్తథాహ్యాహేతివాయోస్తైజసఉత్పత్తింవక్తుంపృథగుపాదానం.

౨౨౫. సూ॥ అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః॥ తుశబ్దోఽవధారణార్థః. సతః- పరమకారణస్యపరస్యైవబ్రహ్మణఃఅసమ్భవః- ఉత్పత్త్యసమ్భవః. తద్వ్యతిరిక్తస్యకృత్స్నస్యైవైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాద్యనుపపత్తేస్సమ్భవఉక్త ఇత్యభిప్రాయః.

అ-౫౫- ౨౨౬. సూ॥ తేజోఽతస్తథాహ్యాహ॥

*ఆకాశాద్వాయురిత్యాదివ్యవహితకార్యాణికింస్వానన్తరాదాకాశాదేఃకేవలాదుత్పద్యన్తే- ఉతతత్తచ్ఛరీరాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఇతిసంశయః. స్వానన్తరాదేవేతిపూర్వఃపక్షః- * ఆకాశాద్వాయుఃవాయోరగ్నిరితితస్మాత్కేవలాదేవోత్పత్తిశ్రవణాత్. *ఏత

స్మాజ్జాయతే ప్రాణఇతిపరస్మాద్బ్రహ్మణస్సర్వస్యోత్పత్తివాదః పరమ్పరయాప్యుపపద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు-*తత్తేజఐక్షతబహుస్యాం*తా ఆపఐక్షన్తేతిబహుభవనసఙ్కల్ప. పూర్వకసృష్ట్యుపదేశాత్, కేవలస్యతీదృశసఙ్కల్పానుపపత్తేః, * యస్తేజసితిష్ఠన్- యస్య తేజశ్శరీరం *, యస్యాకాశశ్శరీరమితిసర్వేషాంపరబ్రహ్మశరీరత్వశ్రవణా, చ్చతత్తచ్ఛబ్దవాచ్యాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవసాక్షాత్తేజఃప్రభృతీనామపిసృష్టిః. సూత్రార్థస్తు (తేజోత స్తథాహ్యాహ) అతః-వాయోరేవ కేవలాదుత్పద్యతే తేజః-తథాహ్యాహశ్రుతిః. * వాయోరగ్నిరితి.

౨౨౭. సూ॥ ఆపః॥ అతస్తథాహ్యాహేత్యనువర్తతే. అతః- తేజసఏవ కేవలాదాపఉత్పద్యన్తే- *అగ్నేరాపః *తదపోసృజతేతిహ్యాహ.

౨౨౮. సూ॥ పృథివీ॥ ఏవంపృథివ్యద్భ్యఉత్పద్యతే- *అద్భ్యఃపృథివీ *అన్నమసృజన్తేతిహ్యాహ.

అన్నశబ్దేనకథంపృథివ్యభిధీయతఇత్యవగమ్యతే. తత్రాహ.

౨౨౯. సూ॥ అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః॥ అన్నశబ్దేనపృథివ్యుచ్యతే- మహాభూతసృష్ట్యధికారాత్, పశ్చాదపిమహాభూతరూపసఙ్కీర్తనే *యత్కృష్ణంతదన్నస్యేతిరూపకీర్తనాత్, సమానప్రకరణే *అద్భ్యఃపృథివీతిపృథివీశబ్దశ్రవణా, చ్చ.

౨౩౦. సూ॥ తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః॥ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. నతేజఃప్రభృతయః కేవలాః స్వానన్తరాణాంకారణాని- అపితుతత్తచ్ఛరీరస్సః- పరమాత్మైవ తేషాం కారణం. కుతః. పరమాత్మసృష్టిలిఙ్గాత్తథావిధాభిధ్యానాత్. యథైవహి * తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతితత్తేజోఽసృజతేతి-తథైవ *తత్తేజఐక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి బహుభవనసఙ్కల్పరూపాభిధ్యానందృశ్యతే. ఈదృశమభిధ్యానంపరమాత్మనఏవహిసమ్భవతి.

౨౩౧ - సూ. విపర్యయేణతు క్రమోత ఉపపద్యతేచ॥ * ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిరితిపారమ్పర్య క్ర

షాత్ విపర్యయేణ * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీతి సర్వేషాం బ్రహ్మైనన్తర్యరూపో యః క్రమః- స చాత ఏవ- తత్తచ్ఛరీరాద్బ్రహ్మణస్సృష్టేరుపపద్యతే.

౨౩౨. సూ॥ అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్॥ విజ్ఞానసాధనత్వాదిన్ద్రియాణి ప్రాణశ్చ విజ్ఞానమిత్యుచ్యన్తే. *ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యేతద్వాక్యమాకాశతన్మాత్రపఞ్చకయోరన్తరాళే విజ్ఞానమనసీ క్రమేణోత్పద్యేతే ఇత్యేతత్పరం- *పృథివ్యప్సు లీయత ఇత్యారభ్య *వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిన్ద్రియేష్విన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ లీయన్త ఇతి ప్రళయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానాత్తల్లిఙ్గాత్. అతో న శ్రుత్యన్తరవిరుద్ధత్వాత్సాక్షాద్బ్రహ్మణస్సర్వేషాం సృష్టిపరమిదం వాక్యం. అపి తు శ్రుత్యన్తరసిద్ధపౌర్వాపర్యక్రమపరమితి చేత్. పరిహరతి (నావిశేషాత్) భూతతన్మాత్రాన్తరాళే విజ్ఞానమనసోరుత్పత్తావపి తత్తచ్ఛరీరకబ్రహ్మాభిధాయిత్వాద్భూతేన్ద్రియమనః ప్రాణశబ్దానాం సర్వేషాం సాక్షాదుత్పత్త్యవిశేషాత్తత్పరమేవేదం వాక్యం.

లోకే తత్తద్వస్తువాచితయా సిద్ధస్య శబ్దజాతస్య బ్రహ్మణి వృత్తిరముఖ్యేత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౩౩. సూ॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశోఽభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్॥ తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. స్థావరజఙ్గమవస్తువ్యపాశ్రయస్తద్వ్యపదేశః-తద్వాచిశబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః-ముఖ్య ఏవ. కుతః. (తద్భావభావిత్వాత్) ఆత్మతయా బ్రహ్మభావభావిత్వేన సర్వస్య వస్తునస్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్తత్తద్వాచినాం శబ్దానాం తత్రైవ పర్యవసానాత్. ప్రకారవాచినాం శబ్దానాం ప్రకారిపర్యవసాయిత్వేనాభాక్తత్వం గవాదిశబ్దేషు సి

[ద్ధం.

౨౩౪. సూ॥ నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥

కిమాత్మోత్పద్యతే- న వేతి సంశయః. ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వః

పక్షః- ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదేః, *తోయేనజీవాన్వ్యససర్జభూమ్యాం *ప్రజాపతిః ప్రజాఅసృజతేత్యాదిసృష్టివచనాచ్చ. నిత్యతాదిశ్రుతిరాకాశాద్యమృతత్వవచనవన్నేయా. రాద్ధాన్తస్తు- నాత్మోత్పద్యతే- అనుత్పత్తిశ్రుతేః. *నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిదితిజీవోత్పత్తిర్నిషిధ్యతే. అతోనిత్యః - *నిత్యోనిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిభ్యోనిత్యత్వావగమాత్. జీవోత్పత్తిపక్షేఅకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాది ప్రసఙ్గాత్, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసఙ్గాచ్చ జీవస్యసృష్టివచనంభోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానవికాసాభిప్రాయం. ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాదవిభాగవచనంనామ రూపవిభాగాభావాభిప్రాయం. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం.................*

అ- ౨ ౩- ౨౩౨. సూ॥ జ్ఞోతఏవ॥

కింజీవఃచైతన్యమాత్రవపుః- ఉతజడస్వరూపఏవాగన్తుకచైతన్యగుణః- అథజ్ఞాతృత్వైకస్వరూపఇతిసంశయః. చైతన్యమాత్రవపురితిప్రథమఃపక్షః- *విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే *యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ *జ్ఞానస్వరూపమత్యన్తనిర్మలమిత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః. ద్వితీయస్తు- సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోప్యాత్మనశ్చైతన్యానుపలబ్ధేః, జాగ్రతోపీన్ద్రియవ్యాపారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్చైతన్యస్య,*నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతిముక్తస్యచైతన్యప్రతిషేధాచ్చ పాషాణకల్పఏవాగన్తుకచైతన్యగుణః. సర్వత్రకార్యోపలబ్ధేఃసర్వత్రసన్నిధానాచ్ఛరీరగమనేనైవకార్యసమ్భవేగతికల్పనాయోగాత్, సర్వగతశ్చేతి. రాద్ధాన్తస్తు - *అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతిసఆత్మా *మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే *. నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి- సర్వంహపశ్యఃపశ్యతి *ద్రష్టాశ్రోతాఘ్రాతారసయితేత్యాది శ్రుతిభ్యోబద్ధముక్తోభయావస్థోజ్ఞాతైవాత్మా. జ్ఞానమాత్రవ్యపదేశస్తుజ్ఞానస్యప్రధానగుణత్వాత్ - స్వరూపానుబన్ధిత్వేనస్వరూపనిరూపకగుణత్వాత్, ఆత్మస్వరూపస్యజ్ఞానవత్స్వప్రకాశత్వా, ద్వోపపద్యతే. సుషుప్తిమూర్ఛాదౌసదేవజ్ఞానంకర్మణాసఙ్కుచితమనభివ్యక్తమపిజాగరాదౌ

వికసితమభివ్యజ్యత ఇతినవిరోధః. * నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతిసాంసారిక దేహాద్యస్మరణవిషయం- * నోపజనంస్మరన్నిదంశరీరమిత్యాదినైకార్థ్యాత్. సర్వగతత్వంచాణుత్వగత్యాదిశ్రుతివిరుద్ధం. సూత్రార్థస్తు (జ్ఞాతఏవ) అతః- శ్రుతేర్జ్ఞాతైవ.

౨౩౬. సూ॥ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం॥ శ్రుతేరితివర్తతే. * తేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతి *యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తిచన్ద్రమసమేవతేసర్వేగచ్ఛన్తి * తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మైలోకాయకర్మణ ఇత్యాద్యుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాంశ్రవణాదణుర్జీవః.

౨౩౭. సూ॥ స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥ చశబ్దోఽవధారణార్థః. యద్యప్యుత్క్రాన్తిస్థితస్యశరీరవిశ్లేషేణకథంచిత్సమ్పాద్యత్వమస్తి- ఉత్తరయోః- గమనాగమనయోస్తుస్వాత్మనైవసమ్పాద్యత్వమవశ్యాభ్యుపేయం.

౨౩౮. సూ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్॥ *యోయంవిజ్ఞానమయఇతిజీవంప్రస్తుత్య*సవాఏషమహానజఆత్మేతిమహత్త్వశ్రుతేర్నాణుర్జీవఇతిచేన్న-ఇతరాధికారాత్- *యస్యానువిత్తఃప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతిహిముధ్యేపరమాత్మాప్రస్తుతః.

౨౩౯ సూ॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥ *ఏషోణురాత్మాచేతసావేదితవ్యః యస్మిన్ప్రాణః పఞ్చధాసంవివేశేతిసాక్షాదణుశబ్దాదణురేవాయం. ఉన్మానాచ్చాణురేవ. ఉన్మానం-ఉద్ధృత్యమానం. *ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపిదృష్టఇత్యారాగ్రముద్ధృత్యతన్మానత్వంహిజీవస్యశ్రూయతే.

ఆత్మనోఽణుపరిమాణత్వేసకలదేహవ్యాపిసుఖాద్యనుభవఃకథమిత్యత్రనాలాన్తరేణపరిహారమాహ.

౨౪౦. సూ॥ అవిరోధశ్చన్దనవత్॥ యథాహరిచన్దనబిన్దుఃదేహైకదేశవర్త్యపి సకలదేహవర్తినమాహ్లాదంజనయతి- తద్వదవిరోధః.

౨౪౧. సూ॥ అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥ చన్దనబిన్దోర్దేహైకదేశవిశేషస్థిత్యాపేక్షస్తథాభావః- ఆత్మనోనతథేతిచేన్న - ఆత్మనోపితథాభావాభ్యుపగమాత్. హృది హ్యయమాత్మాస్థిత ఇతి శ్రూయతే *యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిరిత్యాదౌ.

స్వమతేనాహ.

౨౪౨. సూ॥ గుణాద్వాలోకవత్॥ వాశబ్దోమతాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మాస్వగుణేనజ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యావస్థితః-యథాద్యుమణిమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తినామాలోకఃతద్గుణోఽనేకదేశవ్యాపీదృశ్యతే.

*విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతఇత్యాదౌవిజ్ఞానమేవాత్మేతివ్యపదిశ్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ.

౨౪౩. సూ॥ వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథాచ *దర్శయతి॥ జానామీత్యాత్మగుణత్వేనప్రతీతేఃవ్యతిరేకోభ్యుపగమనీయః- యథాగన్ధవతీపృథివీత్యుపలబ్ధోగన్ధస్తద్గుణస్తద్వ్యతిరిక్తః. దర్శయతిచశ్రుతిః *జానాత్యేవాయంపురుష ఇతి.

౨౪౪. సూ॥ పృథగుపదేశాత్॥ నకేవలం జానామీతి పృథగుపలబ్ధిమాత్రం- ఆత్మనఃపృథక్త్వేనోపదిశ్యతేచజ్ఞానం *నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యత ఇతి.

విజ్ఞానమాత్మేతివ్యపదేశఃకథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

౨౪౫. సూ॥ తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవత్॥ జ్ఞానసారత్వాదాత్మనోజ్ఞానమితివ్యపదేశః- యథా ప్రాజ్ఞః *బ్రహ్మణావిపశ్చితా *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదితిసర్వజ్ఞ ఏవ జ్ఞానగుణసారత్వాత్ *సత్యంజ్ఞానమితివ్యపదిశ్యతే

౨౪౬. సూ॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్॥ జ్ఞానస్యయావదాత్మస్వరూపభావిత్వాచ్చతేనత

ద్వ్యపదేశో నదోషః- ఖణ్డాదిషు తథాదర్శనాత్. ఖణ్డాదిషుహియావత్స్వరూపభావిధర్మత్వేనగోత్వస్యగౌరితివ్యపదేశోదృశ్యతే.

సుషుప్త్యాదిషుజ్ఞానస్యానుపలబ్ధేఃనయావదాత్మభావిత్వమి
త్యాశఙ్క్యాహ.

౨౮౭ సూ॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోఽభివ్యక్తియోగాత్॥ తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః సుషుప్త్యాదిష్వపిసతో జ్ఞానస్యానభివ్యక్తస్యజాగరాదిష్వభివ్యక్తి సమ్భవాత్ యావదాత్మభావ్యేవజ్ఞానం. (పుంస్త్వాదివత్) పుంస్త్వమితి- పురుషాసాధారణధాతురుచ్యతే. యథాసప్తధాతుమయత్వేన శరీరస్యపుంస్త్వస్య బాల్యేపిసతోఽనభివ్యక్తస్యయువత్వేభివ్యక్తిః.

ఏవమాత్మనోజ్ఞాతృత్వమణుత్వంచోక్త్వాపక్షాన్తరేదోషమాహ.

౨౮౮ సూ॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోఽన్యతరనియమోవాన్యథా॥ అన్యథా- జ్ఞానాత్మవాదేసర్వగతాత్మవాదేచ ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీనిత్యవత్ప్రసజ్యేయాతాం. ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరన్యతరనియమోవా. జ్ఞానాత్మపక్షేతావజ్జ్ఞానస్యప్రకాశస్వభావత్వాత్ప్రకాశపర్యాయోపలబ్ధేర్నిత్యవత్ప్రసక్తిరనివార్యా జ్ఞానే విద్యమానేసతిహేత్వన్తరేణానుపలబ్ధిజననాయోగాత్ జ్ఞానమేవానుపలబ్ధేరపిహేతురిత్యాస్థేయం. జ్ఞానస్యసర్వదావర్తమానత్వాత్సర్వదోభయప్రసక్తిః. అథ యుగపద్విరుద్ధకార్యజననాయోగాజ్జ్ఞానముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరన్యతరహేతురాస్థీయతే-తదాఽన్యతరనియమస్స్యాత్. సర్వగతత్వపక్షేయథాజ్ఞానాత్మవాదినాం- తథైవహేతుజన్యజ్ఞానవాదినోపిసర్వేషామాత్మనాంసర్వగతత్వేసర్వస్యాత్మమనస్సంయోగాదేః హేతోస్సర్వేషాం సాధారణత్వా దదృష్టోత్పత్తిహేతోరపిసర్వస్యసాధారణత్వాదదృష్టేనాపినవ్యవస్థా...... *

అ-౫౮- ౨౮౯. సూ॥ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్॥

ఆత్మనోజ్ఞాతృత్వవత్కర్తృత్వమప్యస్తి-నేతిసంశయః. ప్రధానస్యైవకర్తృత్వాదాత్మనోనకర్తృత్వమస్తీతిపూర్వఃపక్షః- *అహ

జ్ఞాకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితిమన్యతే * నాన్యంగుణేభ్యఃకర్తార మిత్యాదిషుగుణానామేవకర్తృత్వవచనాత్. రాద్ధాన్తస్తు- స్వర్గాపవర్గసాధనానుష్ఠానవిధానశాస్త్రాణామర్థవత్త్వాయకర్త్రైవాత్మా బోద్ధురేవహిశాసనం- నాచేతనస్యప్రధానస్య *యజేత *ఉపాసీతేతికర్తరిలకారః. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం.

౨౫౦. సూ॥ ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ॥ *ఏవమేవైషఏతాన్ప్రాణాన్గృహీత్వా స్వేశరీరేయథాకామంపరివర్తత ఇతిఉపాదానవిహారయోఃకర్తృత్వోపదేశాచ్చకర్తా.

౨౫౧. సూ॥ వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః * విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతేకర్మాణితనుతేపిచేతి యజ్ఞాదికర్మస్వాత్మనఃకర్తృత్వోపదేశాచ్చకర్తా. విజ్ఞానశబ్దేనాత్మనోవ్యపదేశః- అపిత్వన్తఃకరణరూపబుద్ధేరేవేతిచేత్. తథాసతివిజ్ఞానేనేతికరణవిభక్తినిర్దేశస్స్యాత్.

౨౫౨. సూ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ప్రధానస్యకర్తృత్వేనఆత్మనోభోక్తృత్వమితిపక్షే పూర్వోక్తోపలబ్ధ్యనియమవత్ప్రధానస్యసర్వ సాధారణత్వాత్ భోక్తృత్వానియమః. అన్తఃకరణభేదేపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సాధారణ్యమనివార్యం.

౨౫౩. సూ॥ శక్తివిపర్యయాత్॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వేకర్తురన్యస్యభోక్తృత్వాయోగాత్ భోక్తృత్వశక్తిరపిబుద్ధేరేవేతిఆత్మనోభోక్తృత్వశక్తివిపర్యయః-హానిరిత్యర్థః.

౨౫౪ సూ॥ సమాధ్యభావాచ్చ॥ ప్రకృతేఃకర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధ్యభావశ్చస్యాత్- ప్రకృతేరన్యోస్మీతిసమాధానే ప్రకృతేఃకర్తృత్వాయోగాత్.

౨౫౫ సూ॥ యథాచతక్షోభయథా॥ ఆత్మనఃకర్తృత్వేహిభోగవాఞ్ఛాయాంకరోతి- అన్యదానకరోతీత్యుభయప్రకారవ్యవస్థోపపద్యతే. యథాతక్షాస్వకార్యేఇచ్ఛయావ్యవస్థి

తః. బుద్ధేఃకర్తృత్వేఅచేతనత్వేనస్వేచ్ఛయాఅభావాద్వ్యవస్థాన సిధ్యతీత్యభిప్రాయః.............................. *

అ-౫౯- ౨౫౬. సూ॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥

౨౫౭. సూ॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥ ఇదంజీవస్యకర్తృత్వంకింపరమాత్మాయత్తం- ఉతస్వాయత్తమితివిశయః. స్వాయత్తమితిపూర్వఃపక్షః. విధినిషేధశాస్త్రానర్థక్యాపత్తేః. యస్స్వబుద్ధ్యైవప్రవృత్తినివృత్తిశక్తః- సఏవహినియోజ్యోనిగ్రహానుగ్రహాస్పదంచభవతీతి. రాద్ధాన్తస్తు- *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మా * యఆత్మానమన్తరోయమయతీత్యాదిశ్రుతేఃపరమాత్మాయత్తమేవకర్తృత్వం. తచ్చజీవేనస్వబుద్ధ్యాకృతంప్రయత్నమపేక్ష్య తదనుమతిదానేనేతి విధినిషేధావైయర్థ్యం. సూత్రద్వయమపివ్యాఖ్యాతం. ....*

అ-౬౦ — ౨౫౮.సూ॥ { అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచా పిదాశకిత వాదిత్వమధీయతఏకే॥ }

కింజీవఃపరమాత్మనోఽత్యన్తభిన్నః- ఉతపరమాత్మైవాజ్ఞః-అథపరమాత్మైవోపాధిసమ్బద్ధః- పరమాత్మాంశోవేతిసంశయః. అత్యన్తభిన్న ఇతిప్రథమఃపక్షః- * పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వా *తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి * అనీశశ్చాత్మాబధ్యతేభోక్తృభావాత్ *సర్వస్యవశీసర్వస్యేశానఇత్యాదిభేదశ్రుతేఃజీవపరమాత్మనోఃకర్మపరతన్త్రతాతద్విపరీతత్వశ్రుతేః. అభేదశ్రుతయోనరపతిరేవసర్వలోకఇతివదౌపచారిక్యఇతి. భేదశ్రుతీనామవిద్యావిషయతయావాఉపాధిసమ్బద్ధవిషయతయావాఽముఖ్యవృత్తిసమ్భవాదభేదశ్రుతిముఖ్యత్వాయాజ్ఞఃపరమాత్మా- ఉపాధిసమ్బద్ధోవాజీవఇతియుక్తం. రాద్ధాన్తస్తు- పరమాత్మనస్సత్యసఙ్కల్పత్వసర్వజ్ఞత్వనిరవద్యత్వశ్రుతేరజ్ఞత్వోపాధి సమ్బన్ధాద్యనుపపత్తే, ర్జీవశబ్దస్యజీవశరీరకపరమాత్మవాచిత్వేన *తత్త్వమసి *అయమాత్మాబ్రహ్మేతిసామానాధికరణ్యస్యముఖ్యత్వా, చ్ఛరీరశరీరిణోర్విశేష

ణ విశేష్యభూతయోః స్వరూపస్వభావభేదేన చ భేదశ్రుతేశ్చ ముఖ్యత్వాత్, విశిష్టవస్త్వైకదేశతయా చ విశేషణం పరమాత్మాంశో జీవః. జీవశరీరత్వం చ పరమాత్మనః *యస్యాత్మా శరీరమిత్యాదిషు సిద్ధం. సూత్రార్థస్తు-అంశః-పరమాత్మాంశో జీవః (నానావ్యపదేశాత్) భేదవ్యపదేశాత్, (అన్యథా చ) అభేదవ్యపదేశాచ్చ. ఉక్తనీత్యా ఉభయముఖ్యత్వాయేత్యభిప్రాయః. (దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే) *బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా ఇత్యాదినా దాశకితవాదిత్వమప్యధీయత ఏకే, శాఖినః. సర్వజీవవ్యాపిత్వాదభేదోపదేశస్యతత్రాత్యాదరః ప్రతీయత ఇత్యర్థః

౨౪౯. సూ॥ మన్త్రవర్ణాత్॥ మన్త్రవర్ణాచ్చాంశ ఏవ జీవః * పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీతి పాదశబ్దోఽంశవాచీ.

౨౫౦. సూ॥ అపి స్మర్యతే॥ *మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన ఇతి జీవస్య పరమాత్మాంశత్వం స్మర్యతే చ.

ఏకవస్త్వైకదేశత్వం హ్యంశత్వం- అతో జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవదోషా బ్రహ్మణి స్యురిత్యాశఙ్క్యాహ

౨౫౧ సూ॥ ప్రకాశాదివత్తు నైవం పరః॥ తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః ప్రకాశవతాం మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం ప్రకాశో విశేషణభూతః యథాంశః-తద్వజ్జీవశరీరతయా జీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోఽంశో జీవః విశిష్టవస్త్వైకదేశతయా విశేషణం విశిష్టస్యాంశః ఆదిశబ్దాద్ద్రవ్యవిశేషణతైకస్వభావజాతిగుణశరీరాణి గృహ్యన్తే. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదాద్విశేషణభూతో జీవః యత్స్వరూపో యత్స్వభావశ్చ- నైవం పరః - సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పో నిత్యనిరవద్యశ్చేత్యర్థః

౨౫౨. సూ॥ స్మరన్తి చ॥ ప్రకాశాదివజ్జీవస్యాంశత్వం పరాశరాదయస్స్మరన్తి *ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా। పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేదమఖిలం జగత్. తథాప

రం ప్రతిశరీరత్వంచ *యత్కిఞ్చిత్సృజ్యతేయేనసత్త్వజాతేనవైద్విజ। తస్యసృజ్యస్యసమ్భూతౌతత్సర్వంవైహరేస్తనురితి.

బ్రహ్మాంశత్వేనసర్వేషామాత్మనాంసమత్వాద్వైదాథ్యయనాదౌ కేషాంచిదనుజ్ఞా, కేషాంచిత్పరిహారశ్చ కథముపపద్యతే. తత్రాహ.

౨౬౩. సూ॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌదేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥ బ్రాహ్మణాదిశుచ్యశుచిదేహసమ్బన్ధాదనుజ్ఞాపరిహారావుపపద్యేతే (జ్యోతిరాదివత్) జ్యోతిః- అగ్నిః. యథా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిరాహ్రియతే- శ్మశానాదేస్తుపరిహ్రియతే, యథాచాన్నాదిశ్రోత్రియాదేరనుజ్ఞాయతే- అభిశస్తాదేశ్చపరిహ్రియతే,- తద్వత్.

౨౬౪. సూ॥ అసన్తతేశ్చావ్యతికరః॥ జీవానాంప్రతిశరీరంభిన్నత్వాత్, దఃఖత్వేనతత్రతత్రావచ్ఛిన్నత్వాచ్చనభోగవ్యతికరశ్చ అజ్ఞబ్రహ్మజీవవాదేచోపహితబ్రహ్మజీవవాదేచాజ్ఞానసమ్బన్ధిచోపాధిసమ్బన్ధిచబ్రహ్మైవేతిభోగవ్యవస్థానసిద్ధ్యతీత్యభిప్రాయః.

౨౬౫. సూ॥ ఆభాసాఏవచ॥ అజ్ఞబ్రహ్మజీవవాదేసర్వజ్ఞస్యబ్రహ్మణోఽజ్ఞానకల్పనస్వరూపతిరోధానకల్పనాహేతవఃఆభాసాఏవ. చకారాన్నిరవద్యత్వాదిశ్రుతివిరోధశ్చ.

పారమార్థికోపాధిసమ్బన్ధిబ్రహ్మజీవవాదేఅనాద్యదృష్టప్రవాహేణోపాధిప్రవాహోనాదిత్వాత్తత్సమ్బన్ధినియమదోషాః- నతేబ్రహ్మణిప్రసజ్యన్తఇత్యత్రాహ.

౨౬౬. సూ॥ అదృష్టానియమాత్॥ అదృష్టైస్తత్కృతోపాధిభిశ్చ బ్రహ్మణశ్చైదా సమ్భవాత్తత్కృతాదోషాబ్రహ్మణ్యేవసమ్భవేయుః.

౨౬౭. సూ॥ అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవం॥ అదృష్టహేతుభూతాభిసన్ధ్యాదిష్వప్యుపాధిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావాత్ సర్వోపాధియుక్తంబ్రహ్మైవేతినకశ్చిద్విశేషః.

౨౬౮. సూ॥ ప్రదేశ భేదాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్॥ ఉపాధిసమ్బన్ధిబ్రహ్మప్రదేశాదనుపహితబ్రహ్మప్రదేశో భిద్యతే- అతో వ్యవస్థేతిచేన్న - ఉపాధిమనుగచ్ఛతస్సపూర్వమనుపహితబ్రహ్మప్రదేశస్యాప్యన్తర్భావాత్. .... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

ద్వితీయాధ్యాయే— చతుర్థఃపాదః.

అ- ౬౧- ౨౬౯. సూ॥ తథాప్రాణాః॥

కింజీవవదిన్ద్రియాణ్యపినోత్పద్యన్తే- ఉతవియదాదివదుత్పద్యన్తఇతిసంశయః. నోత్పద్యన్తఇతిపూర్వఃపక్షః- ప్రళయకాలేఅవస్థానశ్రుతేః. ఉత్పత్తివాదాఃజీవోత్పత్తివాదవన్నేయాః. * అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్- ఋషయోవావతేఽగ్రేసదాసీత్ -కేతేఋషయ ఇతిప్రాణావావఋషయ ఇతీన్ద్రియాణాంతదానీంస్థితిశ్శ్రూయతే. రాద్ధాన్తస్తు- ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణా, దిన్ద్రియాణాం *ఏతస్మాజ్జాయత ఇత్యుత్పత్తివాదా, దుత్పత్తినిషేధనిత్యత్వవచనాభావా, చ్చవియదాదివదుత్పద్యన్తే. * ప్రాణావావఋషయఇతిప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఃపరమాత్మా-ఋషయఇతితస్యైవద్రష్టృత్వసమ్భవాత్.

బహుత్వాసమ్భవాద్బహువచనశ్రుతిర్గౌణీత్యాహ.

౨౭౦. సూ॥ గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥ * ప్రాణావాఇతిబహువచనశ్రుతిర్గౌణీ- తదానీంబహుత్వాసమ్భవాత్. తస్య- పరమాత్మనఃప్రాగవస్థానశ్రుతేశ్చ.

౨౭౧. సూ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥ ఇతశ్చ. వాచః-పరమాత్మవ్యతిరిక్తనామధేయస్యతత్పూర్వకత్వాత్- వియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాదిత్యర్థః. *తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమా

సీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేత్యాదిశ్రుతేః. అతఃపరమాత్మైవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ....*

అ-౬-౨.—
౨౭౨.సూ॥ { సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ }

కిమిన్ద్రియాణి సప్తైవ - ఉతైకాదశేతి సంశయః. సప్తైవేతి పూర్వః పక్షః- *సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తీత్యాదిషు సప్తానామేవ జీవేన సహ సఞ్చారశ్రవణాత్, * యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ। బుద్ధిశ్చేతి సప్తానామేవ యోగకాలే జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిశ్చేతి సప్తైవ. రాద్ధాన్తస్తు- శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని చ కర్మేన్ద్రియాణి, మన, ఇత్యేకాదశ- వాగుపస్థాదీనామపి శ్రోత్రాదివత్కార్యభేదేన జీవోపకరణత్వావిశేషాత్,*దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః *ఇన్ద్రియాణి దశైకం చేత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః. వాగాదీనాం జీవేన సహ గమనాభావాత్ సప్తానామేవ ప్రయాణకాలే గతిశ్రవణం. యోగకాలే విశేషితత్వం చ జ్ఞానేన్ద్రియాణాం మనసశ్చ ప్రాధాన్యాత్. సూత్రార్థస్తు (సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ) సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, జ్ఞానాని పఞ్చ మనో బుద్ధిశ్చేతి విశేషితత్వాచ్చ తాని సప్తైవ.

౨౭౩. సూ॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం॥ నైవం - న సప్తైవేన్ద్రియాణీత్యర్థః. శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి పఞ్చ, వాగుపస్థాదీని కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చ, మన, శ్చేత్యేకాదశ. తత్ర శ్రోత్రాదీని జీవేన సహ శరీరాన్తరగమనేఽపి గచ్ఛన్తి. వాగ్ఘస్తాదీని కర్మేన్ద్రియాణి తు స్థితే శరీరే శరీరేణ సహైవోత్పత్తివినాశయోగీన్యుపకారకాణి. అతో నైవమిత్యన్వయః. ఉపకారకత్వావిశేషాత్, *దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యాది వచనాచ్చేత్యభిప్రాయః......*

అ-౬౩- ౨౭౪. సూ॥ అణవశ్చ॥

ఇన్ద్రియాణి కిం సర్వగతాని- ఉతాణుపరిమాణానీతి సంశయః. సర్వగతానీతి పూర్వః పక్షః - *ఏతే సర్వ ఏవ సమాస్సర్వేఽనన్తా ఇతి

ప్రాణానామానన్త్యశ్రవణాత్. రాద్ధాన్తస్తు-*ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి శ్రవణాత్ పరిమితత్వే సత్యప్రత్యక్షత్వాదణవః. ఆనన్త్యశ్రుతిస్తుత్యర్థతయా*అథయో హైతాననన్తానుపాస్త ఇత్యుపాసనవిధానాత్ ఉపాసనఫలబాహుళ్యవిషయా.

౨౧౫. సూ॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ శ్రేష్ఠః ప్రాణశ్చోత్పద్యతే. నాత్ర న్యాయాతిదేశః-అధికాశఙ్కాఽభావాత్. పృథగ్యోగకరణముత్తరచిన్తార్థం. శ్రేష్ఠః- పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః. ప్రాణశ్రైష్ఠ్యంతు ప్రాణసంవాదేతస్య శ్రైష్ఠ్యాభిధానాత్. ....*

అ-౬-౪.——

౨౧౬. సూ॥ నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్॥

కిమయం శ్రేష్ఠప్రాణో వాయుమాత్రం- ఉత తత్క్రియా- అథవా వాయురేవ కంచన విశేషమాపన్న ఇతి సంశయః. వాయుమాత్రమితి ప్రథమః పక్షః-*యః ప్రాణస్స వాయురితి వ్యపదేశాత్. వాయుమాత్రే ప్రాణప్రసిద్ధ్యభావా, దుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపవాయు క్రియాయాం ప్రాణప్రసిద్ధే, ర్వాయోః క్రియావిశేష ఏవ ప్రాణ ఇతి ద్వితీయః. రాద్ధాన్తస్తు-న వాయుమాత్రం-తత్క్రియా వా ప్రాణః-అపితు దేహధారణయోగ్యతాదిరూపవిశేషమాపన్నో వాయుః- * ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ। ఖం వాయురితి వాయుప్రాణయోః పృథగుత్పత్త్యుపదేశాత్ క్రియాయాశ్చ పృథగుపదేశో న సమ్భవతి- తేజః ప్రభృతివద్దర్శనాత్, చక్షురాదికరణైస్సహ జీవోపకరణతయోపదేశాత్, దేహేన్ద్రియధారణరూపోపకారాధిక్యాచ్చ చక్షురాదిభ్యః ప్రాధాన్యవచనాచ్చ. సూత్రార్థస్తు (న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్) వాయుమాత్రం తత్క్రియా వా న ప్రాణః-పృథగుపదేశాత్-ప్రాణో జాయతే ఖం వాయురితిహి పృథగుత్పత్తిరుపదిశ్యతే.

వాయోః పృథగుపదిష్టతయా తస్మాదన్యోయం ప్రాణః కిమగ్న్యాదివద్భూతాన్తరమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౧౭. సూ॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ తు

శబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. ప్రాణో నాకాశాదివద్భూతాన్తరం- అపితు వాయురేవావస్థాన్తరమాపన్నశ్చక్షురాదివజ్జీవోపకరణం. తచ్చోపకరణత్వముపకరణభూతైరిన్ద్రియైస్సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. శిష్టిః- శాసనం. ఉపదేశః. ఉపదిశ్యతే హ్యయం ప్రాణశ్చక్షురాదిభిస్సహ ప్రాణసంవాదాదిషు. తత్సజాతీయత్వే హ్యేవ తదుపపద్యతే. ప్రాణశబ్దగృహీతేషు కరణేష్వస్య * అథ యోఽయం ముఖ్యః ప్రాణ ఇతి విశిష్యాభిధానమాదిశబ్దేనోక్తం. తదపి తత్సజాతీయత్వే భవతి.

౨౭౮, సూ॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి॥ (అకరణత్వాత్) కరణం- క్రియా. అకరణత్వం- క్రియారహితత్వం. అక్రియత్వాదస్య-ప్రాణస్య జీవం ప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియారహితత్వాచ్చ యో దోష ఉద్భావ్యతే- స నాస్తి- యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాత్మకక్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః *యస్మిన్నుత్క్రాన్త ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్వా వాగాది ముఖ్యప్రాణపర్యన్తాన్యుపకరణాని ప్రత్యేకమభిధాయ ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియశైథిల్యాభిధానాత్.

ప్రాణాపానాదిభేదేన పఞ్చధావస్థిత ఏక ఏవ ప్రాణ ఇత్యాహ.

౨౭౯. సూ॥ పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥ ప్రాణాపానాది వృత్తిభేదాత్ప్రాణ ఏవ పఞ్చధా వ్యపదిశ్యతే. (మనోవత్) యథైకమేవ మనః కామాదివృత్తిభేదేన తైస్తైరభిధీయత ఇతి శ్రుతిరాహ *కామస్సఙ్కల్ప ఇత్యారభ్య* హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవేతి - ఏవమపానాది సమానపర్యన్తం వ్యపదిశ్య *ఏతత్సర్వం ప్రాణ ఏవేతి వ్యపదేశాత్ప్రాణ ఏవ పఞ్చవృత్తిరిత్యవగమ్యతే......*

౮- ౬౫- ౨౮౦. సూ॥ అణుశ్చ॥

కిమయం ప్రాణస్సర్వగతః- ఉతాణురితి సంశయః. సర్వగత ఇతి పూర్వః పక్షః- *సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమ ఇత్యాదినా ప్రాణస్యానన్త్యవ్యపదేశాత్. రాద్ధాన్తస్తు- *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీత్యుత్క్రాన్తివచనాదిన్ద్రియవత్ప్రాణశ్చాణుః. ఏవము

ణుత్వేనిశ్చితేసతిసర్వస్యప్రాణాయత్తస్థితిత్వేనవైభవవాదః. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం.........................*

అ - ౬౬.
౨౮౧. సూ॥ { జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదా మననాత్ప్రాణవతాశబ్దాత్ ॥ }

అగ్న్యాదీనాంజీవస్యచేన్ద్రియాధిష్ఠానంపరమాత్మాయత్తమితి * పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేరిత్యుక్తమేవస్మారయతి విషయవ్యాప్తిజ్ఞాపనాయ. ప్రాణవతా- జీవేనసహజ్యోతిరాదేః- అగ్న్యాదేర్వాగాద్యధిష్ఠానంతదామననాత్ - పరమాత్మామననాద్భవతి. ఆమననం-ఆభిముఖ్యేనమననం. తత్సఙ్కల్పాదేవభవతీత్యర్థః. *యోఽగ్నౌతిష్ఠన్-యోఽగ్నిమన్తరోయమయతీత్యాదిశబ్దాత్.

౨౮౨. సూ॥ తస్యచనిత్యత్వాత్ ॥ సర్వేషామాత్మతయానుప్రవిశ్య సర్వనియమనస్య నిత్యత్వాత్పరమాత్మనః. అవర్జనీయత్వాదిత్యర్థః. *తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదితిశ్రుతేః.

అ - ౬౭-
౨౮౩. సూ॥ { తఇన్ద్రియాణి తద్వ్యప దేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్ ॥ }

కింప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాస్సర్వేచేన్ద్రియాణి - ఉతశ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాః ప్రాణాఇతిసంశయః. సర్వఏవేతిపూర్వఃపక్షః- సర్వేషామవిశేషేణప్రాణశబ్దనిర్దేశాత్ కరణత్వాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు - శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాః ప్రాణాఇన్ద్రియాణి- తేష్వేవేన్ద్రియశబ్దనిర్దేశాత్ *ఇన్ద్రియాణిదశైకంచ * ఏకాదశంమనశ్చాత్రేతి. ఏషామపిప్రాణశబ్దనిర్దేశఃప్రాణాధీనవృత్తిత్వేన. తథాచశ్రుతిః *తఏతస్యైవసర్వేరూపమభవన్ తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయన్తఇతి. రూపమభవన్- శరీరమభవన్. తదధీనవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః. సూత్రార్థస్తు-శ్రేష్ఠాదన్యత్రయేప్రాణాః-తఇన్ద్రియాణి-తేష్వేవతద్వ్యపదేశాత్-ఇన్ద్రియవ్యపదేశాత్.

౨౮౪. సూ॥ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ॥ * ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేతి సమనస్కేన్ద్రియేభ్యోభేదేన ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రుతేః, ఇన్ద్రియేషూపరతేష్వపి ప్రాణవృత్తేర్వృత్తివైలక్షణ్యాచ్చ..........................*

అ - ౬౭ -
౨౦౫. సూ॥ { సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ }

కిం ప్రపఞ్చవ్యష్టిసృష్టిః జీవభూతచతుర్ముఖాత్ - ఉత తచ్ఛరీరకాత్పరమాత్మన ఏవేతి సంశయః. కేవలాచ్చతుర్ముఖాదితి పూర్వః పక్షః- *అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి వ్యతిరేకశ్రుతేః. జీవస్య పరమాత్మాంశత్వేన వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషనిర్దేశోఽపి కథంచిదుపపద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు- *నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి త్రివృత్కరణం కుర్వత ఏవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్ పరమాత్మన ఏవ నామరూపవ్యాకరణరూపవ్యష్టిసృష్టిః. త్రివృత్కరణం తు న చతుర్ముఖేన కర్తుం శక్యం- అణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్చతుర్ముఖోత్పత్తేః, త్రివృత్కృతైరేవ తేజోఽబన్నైరణ్డసృష్టిసమ్భవాచ్చ. *తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ । తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి హి స్మర్యతే. *నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా । నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః। సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః। మహదాదయో విశేషాన్తా హ్యణ్డముత్పాదయన్తి త ఇతి చ. అతశ్చతుర్ముఖశరీరాత్పరమాత్మన ఏవ వ్యష్టిసృష్టిః. ఏవం సతి *వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషనిర్దేశస్సమఞ్జసః. *అనేన జీవేనేతి వ్యతిరేకనిర్దేశోఽపి జీవశరీరకేణాత్మనేత్యన్వయాత్సమఞ్జసః. జీవశబ్దస్తైజసప్రభృతిశబ్దవజ్జీవశరీరకబ్రహ్మవాచీతి హ్యుక్తం. అనేన జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యం చ ముఖ్యం, *అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి సమానకర్తృకత్వనిర్దేశశ్చ. సూత్రార్థస్తు (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు) తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. నామరూపక్లృప్తిః పరమాత్మన ఏవ. కుతః. (త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్) త్రివృత్కరణం కుర్వత ఏవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రివృత్కరణం తు పరమాత్మన ఏవ కర్మేత్యుక్తం.

*అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టవస్తు

షు త్రివృత్కరణప్రకారః ప్రదర్శ్యతే- అతశ్చతుర్ముఖేన కేవలేన తచ్ఛాక్యమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౮౬. సూ॥ మాంసాది భౌమం యథా శబ్దమితరయోశ్చ॥ * తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి నిర్దిష్టం త్రివృత్కరణం *అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాదినానోపదిశ్యతే- *తస్య యస్స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మన ఇతి మాంసాద్యపి హి భౌమమేవోపదిశ్యతే- *అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రక్రమాత్, *అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి వాక్యశేషాచ్చ. తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణప్రకారే హ్యుపదిశ్యమానే మాంసమనసోః పురీషాద్భాదణుత్వేనాణీయస్త్వేనాప్యత్వం తైజసత్వం చ ప్రసజ్యేత తథేతరయోరప్యప్తేజఃపర్యాయయోః *ఆపః పీతాః *తేజోఽశితమితి త్రయాణాం త్రయాణాం భాగానాం యథాశబ్దమాప్యత్వం తైజసత్వమేవోపదిశ్యతే- తత్రాపి హి *ఆపః పీతాః* తేజోఽశితమిత్యుపక్రమః, వాక్యశేషశ్చ *ఆపోమయః ప్రాణః తేజోమయీ వాగితి. ప్రాగుక్తత్రివృత్కరణప్రకారే హి మూత్రప్రాణయోః స్థవిష్ఠత్వాణీయస్త్వాభ్యాం భౌమత్వతైజసత్వప్రసక్తిః, *తేజోఽశితమిత్యత్రాపి పూర్వయోర్భౌమత్వాప్యత్వప్రసక్తిః, అతోఽత్ర ప్రాగేవ త్రివృత్కృతస్యాన్నాదేస్త్వేకైకస్య త్రేధా పరిణామ ఉపదిశ్యతే.

ప్రాగేవ త్రివృత్కృతం చేత్ - కథం కేవలాన్నాదిశబ్దైరుచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౨౮౭. సూ॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః॥ వైశేష్యం- విశేషభావః. త్రివృత్కృతేష్వేకైకస్మింస్తత్ర తత్రాన్నాద్యాధిక్యరూప విశేషభావాదన్నాదివాదః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ....*

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః. తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమః పాదః.

అ-౬౯. ౨౮౮. సూ॥ తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥

జీవో దేహాన్తరగమనే దేహకారణభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతి - నేతి సంశయః. న సంయుక్తో గచ్ఛతీతి పూర్వః పక్షః - దేహారమ్భాయ తత్ర తత్ర భూతసూక్ష్మాణాం సులభత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు - పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం * వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి ప్రశ్నప్రతివచనే ఆమ్నాయేతే. దేహారమ్భకా ఆపస్త్రివృత్కరణేన భూతాన్తరసంసృష్టాః ద్యులోకపర్జన్యపృథివీపురుషరూపాగ్నిషు జీవేన సహ ప్రవిష్టాః పఞ్చమ్యామాహుతౌ యోషిదగ్నిప్రవేశవేలాయాం పురుషశబ్దాభిలపనీయా భవన్తీతి ప్రతీయతే. పురుషాకారతాం భజన్త ఇత్యర్థః. అతో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతీతి. సూత్రార్థస్తు (తదన్తరప్రతిపత్తౌ) * సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరిత్యత్ర మూర్తిశబ్దేన దేహః ప్రస్తుతస్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. దేహాన్తరప్రతిపత్తౌ. (రంహతి సమ్పరిష్వక్తః) జీవో భూతసూక్ష్మైస్సమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతి. కుతః. (ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం) పఞ్చాగ్నివిద్యాన్తర్గతప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం తథావగమ్యత ఇత్యర్థః.

కథమవిశేషేణాప్ఛబ్దేన సర్వేషామభిధానమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౮౯ సూ॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్॥ తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. అపాం త్రివృత్కరణేన త్ర్యాత్మకత్వాదాప ఇతి భూతాన్తరసంసృష్టా ఆపోఽభిధీయన్తే. అపాం భూయస్త్వాత్ - ఆధిక్యాదప్ఛబ్దేనాభిధానం.

౨౯౦. సూ॥ ప్రాణగతేశ్చ॥ ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మైస్సంయుక్తో యాతి. * తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూ

త్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రా
మన్తీతి ప్రాణానాం-ఇన్ద్రియాణాం జీవేన సహగమనశ్రుతేః ఇన్ద్రియా
ణాం దేహాశ్రయత్వేన దేహోఽపి భూతసూక్ష్మరూపేణ గచ్ఛతీతి గమ్య
తే. స్మర్యతే చ * మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతీత్యాదినా.

౪-౧. సూ॥ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్త
త్వాత్॥ *యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి
వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమితి మరణవేళాయాం వాగాదీనామ
గ్న్యాదిష్వప్యయశ్రుతేర్జీవేన సహగమనశ్రుతిరన్యథా నేయేతి చే
న్న. (భాక్తత్వాత్) తత్ర వాగాదిశబ్దానాం వాగాద్యభిమానిదేవ
తావాచిత్వాత్. తత్ర వాగాదీనాం *ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్కే
శా ఇత్యనపియద్భిర్లోమాదిభిస్సహపాఠాత్.

౪-౨. సూ॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యు
పపత్తేః॥ ప్రథమే - ద్యులోకాగ్నౌ హోమే అపామశ్రవ
ణాత్ ఆపో భూతాన్తరసంసృష్టా గచ్ఛన్తీతి వక్తుం న శక్యతే. తత్ర హి
*తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి శ్రద్ధైవ హోమ్య
త్వేన శ్రూయత ఇతి చేన్న- తాః- ఆప ఏవ హి శ్రద్ధాశబ్దేనోచ్యన్తే- ప్ర
తివచనస్య ప్రశ్నానుగుణ్యోపపత్తేః. *వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహు
తావాపః పురుషవచసో భవన్తీత్యపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే
స ఏవ హి ప్రతివక్తవ్యః. అతశ్శ్రద్ధాశబ్దేన తా ఆప ఏవోచ్యన్తే- *శ్రద్ధా
వా ఆప ఇతి హి శ్రూయతే.

౪-౩. సూ॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం
ప్రతీతేః॥ *ఆపః పురుషవచసో భవన్తి *శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి
ద్యులోకాదిష్వాప ఏవ హి గచ్ఛన్తీతి శ్రూయతే- న తత్పరిష్వక్తో జీవః. అ
తః- ప్రశ్నప్రతివచనయోర్జీవస్యాశ్రుతత్వాత్తత్పరిష్వక్తో జీవో గచ్ఛ
తీతి న శక్యతే వక్తుమితి చేత్. తన్న (ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః) ఉత్త
రత్ర * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ
మభిసమ్భవన్తీత్యాదౌ ఇష్టాదికారిణాం జీవానాం ద్యులోకాదిగమనప్ర

నరావృత్తిప్రకారవచనేద్యులోకాగ్నిసమ్బన్ధస్యాప్ఛబ్దవాచ్యస్యసోమమాపన్నస్య ప్రత్యభిజ్ఞానాదత్రాప ఇతితత్సంయుక్తోజీవఏవోచ్యతే.

* ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేషసోమోరాజాదేవానామన్నంతం దేవాభక్షయన్తీతి ధూమాదినాగతస్య దేవైర్భక్ష్యమాణత్వశ్రవణాత్, జీవస్యానదనీయత్వా, చ్చనజీవస్తత్రోక్తఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౨౯౬. సూ॥ భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి॥

వాశబ్దశ్శఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. *తందేవాభక్షయన్తీతిభక్ష్యత్వవచనంభాక్తం - కేవలేష్టాదికారిణామనాత్మవిత్త్వాదేవోపకారకత్వాభిప్రాయం. అనాత్మవిదఃకేవలేన్ద్రాదిదేవయాజినో హిదేవానాంప్రీత్యుతముపకరణంభవన్తి. తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః *యథాపశురేవంసదేవానామితి. అతోభూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తోజీవోరంహతి. ....*

అ-౭౦.—
౨౯౭.సూ॥ { కృతాత్యయేఽనుశయవాన్దృష్ట
స్మృతిభ్యాంయథేతమనేవంచ॥ }

ధూమాదినాగతోనివర్తమానోజీవఃసానుశయోనివర్తతే - ఉత నేతిసంశయః. నేతిపూర్వఃపక్షః- * యావత్సమ్పాతముషిత్వా * ప్రాప్యాన్తంకర్మణఇత్యాది శ్రుతిభ్యః కృత్స్నస్యకర్మణోఽనుభూతతాప్రతీతేః నానుశయవాన్నివర్తతే. రాద్ధాన్తస్తు-*తద్యఇహరమణీయచరణాఅభ్యాశోహయత్తేరమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయోనింవైశ్యయోనింవా అథయఇహకపూయచరణాఅభ్యాశోహయత్తేకపూయాంయోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనింవాసూకరయోనింవా చణ్డాలయోనింవేతి రమణీయచరణాః బ్రాహ్మణాదియోనిం, కపూయచరణాః- కుత్సితకర్మాణఃశ్వసూకరాదియోనిం, ప్రతిపద్యన్తఇతిశ్రుతేః *ప్రాప్యాన్తంకర్మణఇత్యాదిశ్రుతిఃఫలదానప్రవృత్తకర్మవిషయేతిసానుశయోనివర్తతే. సూత్రార్థస్తు (కృతాత్యయే) కృతస్య-పూర్వకర్మణోఽత్యయే. అనుశయః-భుక్తశిష్టంకర్మ. తద్వాన్నివర్తతే. కుతః. దృష్టస్మృతిభ్యాం- శ్రుతి

స్మృతిభ్యా మవగమ్యతే. తద్యఇహరమణీయచరణా ఇత్యాదిశ్రుతిః. * తతః పరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణజాతిం రూపమిత్యాదికాస్మృతిః. (యథేతమనేవంచ) ఆరోహణప్రకారేణప్రకారాన్తరేణచ నివర్తన్తే. చన్ద్రమసస్స్థానాదాకాశమిత్యారోహణ క్రమేణావరోహన్తి, వాయుధూమాభ్రాదినా ప్రకారాన్తరేణ, చ.

౨౯౬. సూ॥ చరణాదితి చేన్నతదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ *రమణీయచరణాఇతిరమణీయాచారస్యస్మృతివిహితస్యబ్రాహ్మణ్యాదిప్రాప్తిసాధనత్వశ్రవణాత్ నసకర్మాప్రత్యవరోహతీతిచేత్. తన్న- చరణశ్రుతిఃకర్మోపలక్షణార్థేతికార్ష్ణాజినిరాచార్యోమన్యతే- పుణ్యస్యైవకర్మణస్సుఖప్రాప్తిసాధనత్వాత్.

౨౯౭. సూ॥ ఆనర్థక్య మితిచేన్న తదపేక్షత్వాత్॥ స్మృతివిహితస్యాచారస్యాకిఞ్చిత్కరత్వేనానర్థక్యంప్రసజ్యతఇతిచేత్. న- తదపేక్షత్వాత్-ఆచారాపేక్షత్వాత్సుఖసాధనభూతపుణ్యకర్మణః. *సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మస్వితిసర్వంహిపుణ్యకర్మాచారాపేక్షమేవేతికార్ష్ణాజినేర్మతం.

౨౯౮. సూ॥ సుకృతదుష్కృతేపవేతితుబాదరిః॥ తుశబ్దఃపూర్వమతవ్యావృత్త్యర్థః. *రమణీయచరణాః *కపూయచరణాఇతిచరణశబ్దేనసుకృతదుష్కృతేపవకర్మణీప్రతిపాద్యతే-పుణ్యంకర్మాచరతీతిచరతేః కర్మణిప్రసిద్ధేఃనలక్షణాన్యాయ్యేతిబాదరిర్మన్యతే ఇదమేవసూత్రకారాభిప్రేతం- తుశబ్దేనపూర్వమతాద్వ్యావృత్తేః సుకృతదుష్కృతేపవేతివ్యావర్తనాత్ *ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాదితితుస్వీకృతం. .... *

అ-౭౧.—
౨౯౯.సూ॥ {అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతం॥}

అవిహితకర్మాణఃప్రతిషిద్ధసేవారతాః- పాపకర్మాణోపిధూమాదినాచన్ద్రమసంగత్వానివర్తన్తే - ఉతనేతిసంశయః. గత్వైవనివర్తన్తఇతిపూర్వఃపక్షః *యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తిచన్ద్రమ

సమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వేషామవిశేషేణ చన్ద్రగమనశ్రుతేః. రాద్ధాన్తస్తు- *అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీతి ధూమాదినా చన్ద్రగమనస్య పుణ్యకర్మఫలత్వశ్రవణాత్ తద్రహితాః పాపకర్మాణో న గచ్ఛన్తీతి. *యే వై కే చేతి వచనం సర్వేషాం పుణ్యకర్మణాం చన్ద్రగమనవిషయం. సూత్రార్థస్తు (అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతం) అనిష్టాదికారిణామపి - ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతాం పాపినామపి చన్ద్రగమనమస్తి- *యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తీతి యతోఽవిశేషేణ శ్రుతం.

ఏవం తర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణోరవిశిష్టా గతిస్స్యాత్. నేత్యాహ.

౩౦౦. సూ॥ సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్॥ తు శబ్దశ్శఙ్కాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషాం- అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రారోహావరోహౌ సంయమనే- యమశాసనే యాతనామనుభూయైవ. కుతః. తద్గతిదర్శనాత్ -పాపినాం యమసదనగతిదర్శనాత్ *వైవస్వతం సఙ్గమనం జనానామిత్యాదౌ.

౩౦౧. సూ॥ స్మరన్తి చ॥ *సర్వే చైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్నిత్యాదిషు పరాశరాదయస్స్మరన్తి చ.

౩౦౨ సూ॥ అపి సప్త॥ సప్తాపి- పాపకర్మణాం గన్తవ్యత్వేన సప్తాపి రౌరవాదినరకాన్స్మరన్తి.

నను సప్తసు లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః. తత్రాహ.

౩౦౩. సూ॥ తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ తేష్వపి సప్తసు రౌరవాదిలోకేషు తద్వ్యాపారాత్ - యమాజ్ఞయైవ గమనాదవిరోధః. అతోఽనిష్టాదికారిణామపి యమలోకం ప్రాప్య యాతనాశ్చానుభూయ పశ్చాచ్చన్ద్రారోహావరోహౌ భవతః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౩౦౪. సూ॥ విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్॥ తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. న చ పాపకర్మణామర్చిరాదినా బ్రహ్మగమనం, ధూమాదినా చన్ద్రగమనం, చ సమ్భవతి-

తయోర్విద్యాకర్మణోఃఫలత్వాత్. కథమిదమవగమ్యతే తత్ఫలత్వం. (ఇతిప్రకృతత్వాత్) ఇత్థంప్రకృతత్వాత్. విద్యాకర్మణోర్హిప్రకృత్యతత్ఫలత్వేనగతిద్వయంప్రతిపాద్యతే *తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి, *అథయఇమేగ్రామఇష్టాపూర్తేదత్తమిత్యుపాసతే తేధూమమభి సమ్భవన్తీతి, చ. పాపినాంవిద్యారహితత్వేనబ్రహ్మగమనాభావవత్ పుణ్యకర్మరహితత్వేనచన్ద్రగమనమపినసమ్భవతీత్యర్థః.

*పఞ్చమ్యామాహుతావాపఃపురుషవచసో భవన్తీతిపఞ్చమాహుత్యాదేహారమ్భశ్రవణాత్ తస్యాశ్చన్ద్రగమన పూర్వకత్వేనపాపినామపిదేహారమ్భాయచన్ద్రగమనమవశ్యమ్భావీత్యతఆహ.

౩౦౫. సూ॥ నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ కేవలపాపకర్మణః-తృతీయస్థానం. నతృతీయేస్థానేదేహారమ్భాయపఞ్చమాహుత్యపేక్షాస్తి (తథోపలబ్ధేః) *వేత్థయథాఽసౌలోకోనసమ్పూర్యతా౩ఇతి- ద్యులోకస్యాప్రాప్తౌకఇతిప్రశ్నస్యప్రతివచనే *అథైతయోఃపథోర్నకతరేణచతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతానిభవన్తిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానం తేనాసౌలోకోఽసమ్పూర్యత ఇతితృతీయస్యస్థానస్యద్యులోకాప్రాప్తిశ్రవణాత్తస్యదేహారమ్భపఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వంహ్యుపలభ్యతే.

౩౦౬. సూ॥ స్మర్యతేపిచలోకే॥ పుణ్యకర్మణామపికేషాంచిద్ద్రౌపద్యాదీనాందేహారమ్భపఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వంశిష్టలోకేపిచస్మర్యతే.

౩౦౭. సూ॥ దర్శనాచ్చ॥ శ్రుతావపిదృశ్యతేకేషాంచిద్దేహారమ్భపఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వం *తేషాంఖల్వేషాంభూతానాంత్రీణ్యేవబీజానిభవన్త్యాణ్డజంజీవజముద్భిజ్జమితి స్వేదజోద్భిజ్జయోర్దేహారమ్భపఞ్చమాహుత్యనపేక్షత్వం.

ఆణ్డజంజీవజముద్భిజ్జమిత్యత్రస్వేదజస్యగ్రహణంనదృశ్యతఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౩౦౮. సూ॥ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ *ఆణ్డజంజీవజముద్భిజ్జమిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేన సంశోకజస్య- స్వేదజస్యావరోధః- సఙ్గ్రహ ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్మణాం చన్ద్రారోహావరోహానసమ్భవతః. .... *

అ-౭౨.— ౩౦౯ సూ॥ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ 19/12/57

ధూమాదివాచన్ద్రమసం ప్రాప్తస్య ప్రత్యవరోహప్రకార ఆమ్నాయతే *యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి. అత్రాకాశాదిభావః కిం దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వం- ఉత తత్సాదృశ్యాపత్తిరేవేతి సంశయః. ఆకాశాదిశరీరత్వమితి పూర్వః పక్షః- శ్రద్ధాయాస్సోమరాజభావవత్. తత్ర హి తచ్ఛరీరత్వమేవోచ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు- ఆకాశాదిప్రాప్తౌ సుఖదుఃఖానుభవాభావాత్ తత్సాదృశ్యాపత్తిరేవ. సుఖదుఃఖానుభవాయ హి సోమాదిశరీరత్వం. సూత్రార్థస్తు- తత్స్వాభావ్యాపత్తిః- ఆకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిః. ఉపపత్తేః-సుఖదుఃఖానుభవాభావోపపత్తేః.

అ౭౩-౩౧౦- సూ॥ నాతిచిరేణ విశేషాత్॥

ఆకాశవాయుధూమాభ్రమేఘవర్షప్రాప్తౌ కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమ ఇతి సంశయః. అనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః- నాతిచిరేణేతి విశేషవచనాభావాత్. రాద్ధాన్తస్తు- ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాదిభావే *అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్య చిరేణగమనవచనం తతః ప్రాచీనేష్వచిరగమనం ద్యోతయతీత్యాకాశాదియావద్వ్రీహ్యాదిభావప్రాప్తి నాతిచిరం తిష్ఠతీతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం.

అ-౭౪.— ౩౧౧- సూ॥ అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్॥

అవరోహన్తో జీవాః వ్రీహ్యాదిభావేన జాయన్త ఇతి శ్రూయతే * మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ

స్తిలమాషా ఇతిజాయన్తఇతి. తేకిం వ్రీహ్యాదిశరీరాజాయన్తే- ఉతాన్యైః క్షేత్రజ్ఞైర్వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తీతిసంశయః *జాయన్తఇతివచనాద్వ్రీహ్యాదిశరీరభోక్తారోజాయన్తఇతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- వ్రీహ్యాదిజన్మహేతుభూతకర్మవిశేషాశ్రవణాద్వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమేవ. * జాయన్త ఇతిజన్మవచనమౌపచారికం. బ్రాహ్మణాదిశరీరభావేహి *రమణీయచరణాః * కపూయచరణాఇతిజన్మహేతుభూతం పుణ్యపాపరూపం కర్మశ్రూయతే. సూత్రార్థస్తు-అన్యాధిష్ఠితే-అన్యక్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌసంశ్లేషమాత్రం. కుతః. పూర్వవదభిలాపాత్ -ఆకాశాదిభావవత్కేవలవ్రీహ్యాదిభావాభిలాపాత్ .జన్మహేతుభూతకర్మానభిలాపాదిత్యర్థః.

౩౧౨- సూ॥ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ॥ యద్యపివ్రీహ్యాదిభావేనజాయన్త ఇత్యత్రజన్మహేతుభూతం కర్మనశ్రుతం - తథాపిపూర్వశ్రుతమిష్టాదికర్మాగ్నీషోమీయాదిహింసా గర్భత్వేనాశుద్ధం- హింసాత్వేనాశుచివ్రీహ్యాదిజన్మనోపి హేతుర్భవతీతి చేత్. న- అహింసాత్వశబ్దాత్. పశోర్హి సంజ్ఞపనస్య స్వర్గావాప్తిసాధనభావవాదిశబ్దః శ్రూయతే * హిరణ్యశరీరఊర్ధ్వస్స్వర్గంలోకమేతి * నవాఉవతన్మ్రియసేనరిష్యసీత్యాదిః.

౩౧౩- సూ॥ రేతస్సిగ్యోగోऽథ॥ ఇతశ్చవ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం- వ్రీహ్యాదిభావానన్తరం రేతస్సిగ్యోగశ్శ్రూయతే *యోయోహ్యన్నమత్తియోయోరేతస్సిఞ్చతి తద్భూయఏవ భవతీతి. అత్రహిపురుషసంశ్లేషమాత్రమేవశ్రుతం-ఏవమేవ వ్రీహ్యాదిభావేపీత్యర్థః.

౩౧౪- సూ॥ యోనేశ్శరీరం॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవావరోహతోజీవస్యశరీరప్రాప్తిః-తత్రైవసుఖదుఃఖోపభోగాత్. అతః ప్రాగాకాశాదిషుతత్సంశ్లేషమాత్రమేవేత్యభిప్రాయః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

శ్రీ మతే రామానుజాయ నమః

అ-౭౫.— ౩౧౫-సూ॥ సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి॥

స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్త్యథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత ఇత్యారభ్య * అథ వేశాన్తాన్పుష్కరిణ్యస్స్రవన్త్యస్సృజతే స హి కర్తేతి. కిం స్వాప్నానామర్థానాం స్రష్టా జీవ ఏవ- ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. స్వప్నదృశో జీవస్య సన్నిధానాత్ * స హి కర్తేతి స ఏవ పరామృశ్యతే. జీవస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యోదితమితి స ఏవ స్రష్టేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వం స్వాభావికమపి సంసారదశాయాం పరమపురుషసఙ్కల్పాత్తిరోహితమితి న జీవస్య సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వముపపద్యతే. అతః పరమపురుష ఏవ సకలేతరపురుషానుభవావిషయాం స్తత్తత్పురుషమాత్రానుభావ్యాంస్తత్తత్కాలావసానాన్ స్వాప్నానర్థాన్సృజతి. సూత్రార్థస్తు- సన్ధ్యే- స్వప్నే శ్రూయమాణా రథాదిసృష్టిః స్వప్నదృశా జీవేన కృతా. కుతః. ఆహ హి- * స హి కర్తేతి ప్రకృతస్య తస్యైవ పరామర్శాదిత్యర్థః.

౩౧౬- సూ॥ నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ॥ ఏనమేవ జీవం నిర్మాతారం స్వాప్నార్థానామేకే శాఖినోఽధీయతే *య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతి. అత్ర కామశబ్దనిర్దిష్టాః కామ్యమానతయా పుత్రాదయః. చశబ్దోఽవధారణే. అత్ర హి *సర్వాన్కామానితి కామశబ్దేన ప్రస్తుతాన్ *శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వేతి వివినక్తి.

౩౧౭- సూ॥ మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. న జీవేన సృష్టం స్వాప్నమర్థజాతం- అపి త్వీశ్వరమాయామాత్రం- సకలేతరపురుషానుభవావిషయం తదేకానుభావ్యం తత్కాలావసానమాశ్చర్యరూపమర్థజాతమీశ్వరస్సృజతీత్యర్థః. జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదేః కృత్స్నస్య సంసారదశాయామనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ తస్య

సఙ్కల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వం నోపపద్యతే. *కామంకామం పురుషో
నిర్మిమాణ ఇతి చ పరమపురుషమేవ నిర్మాతారమాహ- *య ఏష సుప్తే
షు జాగర్తి * తస్మిఁల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్ర
మోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణధర్మప్రతీతేః *స హి క
ర్తేతి చ తేనైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవాహ.

స్వాభావికం చేజ్జీవస్య సత్యసఙ్కల్పత్వాదికం- కథం నాభివ్య
జ్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౧౮- సూ॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యా
స్య బన్ధవిపర్యయౌ॥ తుశబ్దశ్శఙ్కానివృత్త్యర్థః. పరమపురుషా
భిధ్యానాదస్య స్వాభావికం రూపమనాదికర్మప్రవాహేణ కృతాపరా
ధతయా తిరోహితం. (తతో హ్యాస్య బన్ధవిపర్యయౌ) తతః- పరమ
పురుషసఙ్కల్పాదేవ హ్యాస్య- జీవస్య బన్ధవిపర్యయౌ- సంసారమో
క్షౌ శ్రూయేతే *కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆన
న్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతి *పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన
రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యాదౌ.

తిరోధానప్రకారమాహ.

౩౧౯- సూ॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి॥ సోఽపి-తి
రోభావః దేహయోగాద్వా భవతి. వాశబ్దో వికల్పార్థః. వ్యవస్థితశ్చ విక
ల్పః. దేవమనుష్యాదిదేహాకారపరిణతాచిద్యోగాత్సృష్టివేళాయాం,
నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మదశాపన్నాచిద్యోగేన ప్రళయకాలే,.

౩౨౦- సూ॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్వి
దః॥ ఇతశ్చ స్వాప్నరథాదయో న జీవసఙ్కల్పకృతాః- య
తస్స్వప్నశ్శుభాశుభయోస్సూచక ఇతి శ్రుతేరవగమ్యతే *యదా క
ర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి। సమృద్ధిం తత్ర జానీయా
త్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే *అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తమిత్యా
దిషు. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చాచక్షతే. జీవసఙ్కల్పకృతత్వే హి సూ
చకత్వం న సమ్భవతి - స్వసఙ్కల్పకృతత్వే హి శుభానామేవ సూచ

కానర్థాన్ సృష్ట్వాపశ్యేత్. అతస్స్వప్నానామర్థానాం పరమపురుషఏవస్రష్టా. .... *

అ- ౭౬.—— { తదభావో నాడీషుత }
౩-౨౧- సూ॥ { చ్ఛ్రుతే రాత్మనిచ॥ }

నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మచసుషుప్తిస్థానత్వేనశ్రూయన్తే. కిమేషాంవికల్పః - ఉతసముచ్చయఇతిసంశయః. వికల్పఇతి పూర్వఃపక్షః- *ఆసుతదానాడీషుసుప్తోభవతి *తాభిఃప్రత్యవసృప్య పురీతతిశేతే *సతాసోమ్యతదాసమ్పన్నోభవతీతిత్రయాణాం నైరపేక్ష్యప్రతీతేః. రాద్ధాన్తస్తు- ప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కవత్ కార్యభేదేనసముచ్చయెసమ్భవతిపాక్షికబాధసహవికల్పోనయుక్తఇతి సముచ్చయోన్యాయ్యః. తత్రపర్యఙ్కస్థానీయంబ్రహ్మ - యతఃపర్యఙ్కవత్సాక్షాద్బ్రహ్మసుషుప్తిస్థానం. సూత్రార్థస్తు- తదభావః-స్వప్నాభావః. సుషుప్తిరిత్యర్థః. సుషుప్తిర్నాడీష్వాత్మనిచ. చకారాత్పురీతతిచ. తచ్ఛ్రుతేః - త్రయాణాంసుషుప్తిస్థానత్వశ్రుతేః. ఉక్తేనన్యాయేనసముచ్చయోన్యాయ్యఇత్యభిప్రాయః.

౩-౨౨- సూ॥ అతఃప్రబోధోఽస్మాత్॥ అస్మాత్ - బ్రహ్మణఃప్రబోధశ్రుతిరతఏవోపపద్యతే *సతఆగమ్యనవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతి. .... *

అ- ౭౭,—— { సఏవతు కర్మాను }
౩-౨౩- సూ॥ { స్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ }

కింసుప్తఏవప్రబోధకాలేఉత్తిష్ఠతి - ఉతసవా అన్యోవేత్యనియమఇతిసంశయః. సుషుప్తస్యసర్వోపాధివినిర్ముక్తస్యబ్రహ్మణిసమ్పన్నస్యముక్తాదవిలక్షణత్వేనప్రాచీన శరీరసమ్బన్ధాభావాత్సఏవేతినియమోనసమ్భవతీతిపూర్వఃపక్షః. సుషుప్తస్యబ్రహ్మజ్ఞానాభావేనఫలాదర్వాక్కృతస్యకర్మణః తేనైవోపభోక్తవ్యత్వాత్, సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, *తఇహవ్యాఘ్రోవా సింహోవా వేత్యారభ్య * యద్యద్భవన్తితదాభవన్తీతిశబ్దాత్, మోక్షసాధనవిధ్యానర్థ

క్యా, చ్చ సపవాత్తిష్ఠతీతి రాద్ధాన్తః. నచాసౌ శరీరేన్ద్రియసమ్బన్ధవిని
ర్ముక్తః- అపితు కరణకళేబరప్రవర్తనాయాసాదాశ్వాసాయ బ్రహ్మ
ణ్యపీతః పునరాశ్వస్తః ప్రవర్తనాయోత్తిష్ఠతి- సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం

అ- ౭౮.—— 3 ౨౧౦-సూ॥ { ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ॥ }

కిం మూర్ఛా మరణాదర్థాన్తరం- ఉత మరణమేవేతి సంశయః.
సర్వేన్ద్రియప్రాణవ్యాపారోపరతేః మరణమేవేతి పూర్వః పక్షః. ఆ
కారవైరూప్యేణ సూక్ష్మప్రాణాస్తిత్వావగమాత్ మరణేఽర్ధస
మ్పత్తిరితి సిద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు- ముగ్ధే- మూర్ఛితే పురుషే యాఽవ
స్థా- సా మరణాయార్ధసమ్పత్తిః. కుతః. (పరిశేషాత్) ప్రాణాదిస
ర్వవ్యాపారోపరతేః న జాగరాద్యవస్థా. నచ గతప్రాణా- ఆకారవై
లక్షణ్యేన సూక్ష్మప్రాణాస్తిత్వావగతేః. మూర్ఛితస్యైవ కస్యచిత్పు
నర్జీవన దర్శనాచ్చ న మరణమితి పరిశేషాన్మరణాయార్ధసమ్పత్తిరిత్య
వగమ్యతే. .... *

అ- ౭౯.—— 3 ౨౧౧.సూ॥ { న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ॥ }

కిం జీవస్యేవ తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి జాగరాదిప్ర
యుక్తదోషాస్సమ్భవన్తి- ఉత నేతి సంశయః. *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్
*యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ *యో రేతసి తిష్ఠన్నిత్యాదినా జీవస్యేవ సర్వావ
స్థాస్వవస్థితివచనాత్. ఛన్దతోఽపి పూయశోణితాదిమజ్జనమపురుషార్థ
పవేతి సర్వదోషాస్సమ్భవన్తీతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- *అపహ
తపాప్మా విజరః * నిరవద్యం నిరఞ్జనం * సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః
*యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *యో మామజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహే
శ్వరం * పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తి పరావరేశ ఇ
త్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యో నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధతా సార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్క
ల్పత్వాద్యుభయలక్షణస్వరూపావగతేః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్త
ర్యామితయాఽవస్థితస్యాపి న దోషగన్ధస్సమ్భవతి- అపితు సర్వనియమ

నరూపలీలారసావహత్వమేవ సూత్రార్థస్తు (నస్థానతోపిపరస్య) పృథివ్యాదిష్వన్తర్యామితయావస్థితస్యాపి పరస్యబ్రహ్మణస్తత్రతత్రావస్థానేన జీవస్యేవయేదోషాఉక్తాః - తేనసమ్భవన్తి. కుతః. (ఉభయలిఙ్గంసర్వత్రహి) హిశ్శబ్దోహేతౌ. యతస్సర్వత్రశ్రుతిస్మృతిషునిరస్తనిఖిల దోషత్వసమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వ రూపోభయలిఙ్గం- ఉభయలక్షణంపరంబ్రహ్మావగతం.

౩_౨౬. సూ॥ భేదాదితిచేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్॥ యథాజీవస్యస్వతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాపిదేవాదిశరీరసమ్బన్ధితయావస్థానభేదాదుక్తదోషసమ్బన్ధిత్వం- ఏవంపరస్యాపి *యస్యపృథివీశరీరమితిశరీరసమ్బన్ధిత్వావస్థాభేదాత్తేదోషాస్స్యురితిచేన్న- ప్రత్యేకం- ప్రతిపర్యాయంఅతద్వచనాత్- దోషాసమ్బన్ధిత్వవచనాత్. *యస్యపృథివీశరీరమిత్యాదిషు *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతిఅన్తర్యామిణోనిర్దోషత్వముచ్యతే. జీవస్యతుపరాభిధ్యానాత్స్వరూపంతిరోహితమిత్యుక్తం. అతశ్శరీరసమ్బన్ధిత్వేపిపరస్యైతేనదోషాః.

౩_౨౭. సూ॥ అపిచైవమేకే॥ అపిచ- యదిదంజీవపరయోరేకస్మిఞ్ఛరీరే శరీరిత్వేనావస్థితయోర్దోషసమ్బన్ధిత్వం తద్విపరీతత్వంచోక్తం - ఏవమేకే శాఖినస్స్వశబ్దేనాధీయతే * ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే। తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీతి.

మనుష్యాదిశరీరేషుశరీరిత్వమేవజీవస్య నామరూపభాక్త్వేన కర్మవశ్యతాహేతుః- తత్పరస్యాప్యవిశిష్టంచేత్ - కథంపరస్యబ్రహ్మణోఽకర్మవశ్యత్వేనకర్మఫలానశనముచ్యతఇత్యతఆహ.

౩_౨౮-సూ॥ అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్॥ మనుష్యాదిశరీరేషుశరీరిత్వేప్యరూపవదేవహితత్ - పరంబ్రహ్మ. కుతః. ప్రధానత్వాత్-నిర్వాహకత్వాత్. జీవస్యనామరూపభాక్త్వనకర్మఫలాశనంనిర్వోఢుం పరస్య తత్తచ్ఛరీరేశరీరిత్వేనావస్థానం.

యథాహ *యస్యపృథివీశరీరం *యస్యాత్మాశరీరం- య ఆత్మానమన్తరోయమయతి *అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాంసర్వాత్మా *ఆకాశోహ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదన్తరా తద్బ్రహ్మేతి. అతఉభయలిఙ్గమేవపరంబ్రహ్మ.

* సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి ప్రకాశైకస్వరూపతా బ్రహ్మణఉచ్యతే- కథముభయలిఙ్గమిత్యతఆహ.

౩౨౯- సూ॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥ యథా *సత్యంజ్ఞానమితివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశో బ్రహ్మణస్స్వరూపమిత్యవగమ్యతే- తథా *యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ *పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయత ఇత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్కల్యాణగుణాకరత్వంచబ్రహ్మణస్స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. అతఉభయలిఙ్గమేవ.

౩౩౦- సూ॥ ఆహచతన్మాత్రం॥ *సత్యంజ్ఞానమితివాక్యంబ్రహ్మజ్ఞానస్వరూపమిత్యేతావన్మాత్రమాహ- నపునఃకల్యాణగుణాకరత్వంనిషేధతి.

౩౩౧- సూ॥ దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే॥ దర్శయతిచ వేదాన్తవాక్యగణోనిరస్తనిఖిలదోషత్వంకల్యాణగుణాకరత్వంచ *నిష్కళంనిష్క్రియంశాన్తంనిరవద్యంనిరఞ్జనం * తమీశ్వరాణాంపరమం మహేశ్వరంతందైవతానాంపరమంచదైవతమిత్యాదికః. స్మర్యతేచ * యోమామజమనాదించవేత్తిలోకమహేశ్వరం * అహంకృత్స్నస్యజగతఃప్రభవఃప్రళయస్తథా। మత్తఃపరతరంనాన్యదిత్యాదిషు.

౩౩౨. సూ॥ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥ యతో బ్రహ్మణోనిరస్తనిఖిలదోషత్వేనకల్యాణగుణాకరత్వేనోభయలిఙ్గత్వాత్పృథివ్యాదిస్థానతోపినతత్ప్రయుక్తదోషగన్ధసమ్భవః- అతఏవశాస్త్రేషుజలసూర్యకాద్యుపమాక్రియతే *ఆకాశమేకంహియథా ఘటాదిషుపృథగ్భవేత్। తథాత్మైకోప్యనేకస్థోజలాధారేష్వివాంశుమానిత్యాదిషు.

౩౩౩. సూ॥ అమ్బువదగ్రహణాత్తునతథాత్వం॥ తు శబ్దశ్చోద్యం ద్యోతయతి. అమ్బునీవాగ్రహణాత్. యథాఽమ్బుని సూర్యః తత్రానవస్థితఏవ భ్రాన్త్యా తత్రస్థిత ఇవ గృహ్యతే- నతథాపరమాత్మా పృథివ్యాదౌ గృహ్యతే *యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తర ఇతి పరమార్థతస్స్థితో గృహ్యతే. అతో నతథాత్వం- నసూర్యస్యేవ తత్ప్రయుక్తదోషగన్ధాభావః పరమాత్మనః- పరమార్థతస్స్థితత్వాత్.

పరిహరతి.

౩౩౪. సూ॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవం దర్శనాచ్చ॥ పృథివ్యాదిషు విషమేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరమాత్మనః తదన్తర్భావాత్- తత్రావస్థానతః తత్ప్రయుక్తవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం *జలాధారేష్వివాంశుమానితి దృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కుతో వగతమేతన్మాత్రమితి. (ఉభయసామఞ్జస్యాదేవం) ఉభయదృష్టాన్తోపాదానసామఞ్జస్యాదేవమవగమ్యతే. *ఆకాశమేకం హి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేదితి ఘటకరకాదిషు విషమేష్వవస్థితమాకాశం,*జలాధారేష్వివాంశుమానితి చాంశుమన్తం పరమార్థతో నవస్థితం చోభయం దృష్టాన్తతయోపాదాయ *తథాత్మైకోప్యనేకస్థ ఇతి నిగమనాత్ తత్తత్స్థానప్రయుక్తవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వనివర్తనమాత్రం వివక్షితమిత్యవగమ్యతే. అన్యత్రాపి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సర్వసామ్యాభావేపి సింహ ఇవ మాణవక ఇత్యాదిషు దృష్టాన్తోపాదానదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే.

*అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యాదినా పూర్వప్రకృతస్య మూర్తామూర్తప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వప్రతిషేధాన్నిష్ప్రపఞ్చం సన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ-నపునరుక్తస్వరూపముభయలిఙ్గమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౩౩౫. సూ॥ ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ హి- హేతౌ. *ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేత్యాదినా స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చ ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణో రూపతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతస్య అత్రైవ

రూపతయోపదిష్టస్య నిషేధాసమ్భవాత్ ప్రకృతైతావత్త్వంహి బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి- పూర్వప్రకృతైతావన్మాత్రం న భవతి బ్రహ్మేతి హి *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యత్ర ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. (తతో బ్రవీతి చ భూయః) తతః- పూర్వోక్తాద్భూయస్త్వం బ్రవీతి చ వాక్యశేషః *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టాదేతస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యన్నహ్యస్తి. పరబ్రహ్మణోఽన్యత్స్వరూపతో గుణతశ్చోత్కృష్టం నహ్యస్తీత్యర్థః. సత్యస్య సత్యమితి బ్రహ్మణో నామధేయం. తస్య నిర్వచనం- ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్యమితి. ప్రాణసాహచర్యాజ్జీవాత్మానః- ప్రాణాః. తే హి వియదాదివదనుత్పాద్యత్వేన సత్యం. తేభ్యో ప్యేష సత్యం. తే హి కర్మానుగుణదేహయోగేన జన్మవన్తః. తదప్యస్య నాస్తీతి తేషామేష సత్యం- జ్ఞానసఙ్కోచరూపవికారస్యాప్యసమ్భవాత్. అతః ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతస్వరూపస్య బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తప్రపఞ్చప్రకారతయోపదేశాత్పునరపి ప్రకారవిశేషోపదేశాచ్చ *అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి పూర్వప్రకృతేయత్తా బ్రహ్మణః ప్రతిషిధ్యత ఇత్యర్థః.

ననువస్తుతః ప్రత్యక్షేణ నిర్విశేషసన్మాత్రమేవ గృహ్యతే- తదతిరిక్తం భ్రాన్త్యా ప్రతీయమానం విశేషమనూద్య * నేతి నేతీతి నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౩౬. సూ॥ తదవ్యక్తమాహహి॥ తత్- బ్రహ్మ న కేనాపి ప్రమాణేన వ్యక్తం. తథాహహి శ్రుతిః *న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్యేత్యాదికా.

౩౩౭. సూ॥ అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥ అపి చ- సంరాధన ఏవోపలభ్యతే. సంరాధనం- సమ్యక్ప్రీతియుక్తం భజనం. ఉపాసనమితి యావత్ ఉపాసనరూపతత్ప్రీణనేన వినా కేనాపి నోపలభ్యత ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। య

మేవైషవృణుతే తేనలభ్యః *నాహం వేదైర్నతపసానదానేనన చేజ్యయా- భక్త్యాత్వనన్యయాశక్య ఇతి. అతః కేనాపి ప్రమాణేనావ్యక్తిరూపత్వాద్బ్రహ్మణః *ద్వేవావ బ్రహ్మణోరూపే ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః ప్రకారతయోపదిష్టం జగదైశ్వర్యం *నేతి నేతీతి నను నిషిధ్యతే- కింతు ప్రకృతైయత్తామాత్రం తు నిషిధ్యతే.

౩౩౮. సూ॥ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్॥ ఇతశ్చ జ్ఞానానన్దవజ్జగదైశ్వర్యమపి బ్రహ్మణోరూపం. యేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనరూపకర్మణ్యభ్యాసాత్ప్రకాశశ్చ సంజాతః- దర్శనం సంజాతం. తేషాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్-జ్ఞానాదేరివ జగదైశ్వర్యస్యాప్యవైశేష్యం ప్రతీయతే*తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానిత్యాదౌ.

౩౩౯. సూ॥ అతోఽనన్తేన తథాహి లిఙ్గం॥ అతోఽనన్తేనకల్యాణగుణగణేన యోగో బ్రహ్మణస్సిద్ధః. తథాసత్యుభయలిఙ్గమేవ బ్రహ్మ. .... *

అ-౮౦.—
౩౪౦. సూ॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్॥

ద్వేవావ బ్రహ్మణోరూపే ఇత్యాదినోపదిష్టమచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వం కిం బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణ పరిణామాద్భవతి- ఉతపరస్మిన్బ్రహ్మణ్యచిద్వస్తుని చైకజాతియోగాత్ - అథజీవవద్బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మవిశేషణత్వేనేతి సంశయః. భిన్నత్వాభిన్నత్వ రూపోభయవ్యపదేశోపపత్తయే బ్రహ్మైవాచిద్రూపేణపరిణమత ఇతి ప్రథమః పక్షః. తథాతు సతి బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వాధికం బాధ్యేతేత్యేకజాతియోగ నేతి ద్వితీయః. ఏవం సతి * ఆత్మైవేదం సర్వం *బ్రహ్మైవేదం సర్వమితి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సర్వశబ్దవాచ్యత్వవ్యపదేశబాధస్స్యాత్ - నహ్యేకస్యైవ గౌః ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యాదిసర్వగోవ్యక్తివాచకశబ్దైరభిధీయతే. అతో జీవస్యేవ బ్రహ్మశ

రీరతయా బ్రహ్మవిశేషణత్వే నాచిద్వస్తునో బ్రహ్మాంశత్వమితి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - తుశబ్దోఽవధారణే. అహేః కుణ్డలభావాదివద్బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానం. కుతః. నానాత్వైకత్వోభయవ్యపదేశాత్.

౩౪౧. సూ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ॥ వాశబ్దోఽనన్తరోక్తవ్యావృత్త్యర్థః. యథా ప్రకాశతదాశ్రయయోః తేజస్త్వైకజాతియోగాదభిన్నత్వం భిన్నత్వంచ - ఏవమచిద్బ్రహ్మణోరపి.

౩౪౨. సూ॥ పూర్వవద్వా॥ వాశబ్దః పక్షద్వయవ్యావృత్త్యర్థః. (పూర్వవత్) యథాపూర్వత్ర *అంశో నానావ్యపదేశాత్ *ప్రకాశాదివత్తు నైవం పర ఇత్యుభయవ్యపదేశోపపత్తయే, బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధయే, చ ప్రకాశజాతిగుణశరీరవత్ పృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణతయా జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వముక్తం- ఏవమచిద్వస్తునోపి. అచిద్వాచిశబ్దైనాప్యచిద్వస్తువిశిష్టం బ్రహ్మైవాభిధేయమితి *ఆత్మైవేదం సర్వం *బ్రహ్మైవేదం సర్వమిత్యభేదవ్యపదేశోపపత్తిః. విశేషణవిశేష్యయోస్స్వరూపస్వభావభేదజ్ఞాపనాయ విశేషణవిశేష్యయోర్నిర్దేశ్య భేదేన వ్యపదేశోప్యుపపద్యతే *క్షరంత్వవిద్యాహ్యమృతంతు విద్యా విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోన్య ఇతి. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచ.

౩౪౩. సూ॥ ప్రతిషేధాచ్చ॥ *స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరః * నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి * విజరో విమృత్యురిత్యాదినా బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యభావేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. .... *

అ-౭౧.——

౩౪౪. సూ॥ { పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ }

*యతో వా ఇమానీత్యాదినా జగజ్జన్మాదికారణతయా నిర్దిష్టాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణోపి పరం తత్త్వం కిఞ్చిదస్తి- నేతి సంశయః. ఇతో

పపరమస్తీతిపూర్వఃపక్షః. * అథయఆత్మాససేతురిత్యస్యసేతుత్వ
వ్యపదేశాత్, *ఏతంసేతుంతీర్త్వేత్యస్యతర్తవ్యతయోపదేశా, చ్చా
తోన్యదప్యస్తీతిగమ్యతే. *చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలమితిపరిమితత్వ
వ్యపదేశాచ్చాపరిమితమన్యదస్తీతిప్రతీయతే. * అమృతస్యైషసేతు
రితిప్రాపకత్వశ్రుతేశ్చానేనప్రాప్యమన్యదప్యస్తీతిప్రాప్యప్రాప
కరూపసమ్బన్ధాత్ప్రతీయతే. తథా * తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వం
తతోయదుత్తరతరమితిపురుషశబ్దనిర్దిష్టాద్బ్రహ్మణఉత్తరతరత్వేనభే
దవ్యపదేశాచ్చాన్యత్పరమస్తి. రాద్ధాన్తస్తు- *నహ్యేతస్మాదితినేత్య
న్యత్పరమస్తీతి- నేతినిర్దిష్టాత్ మూర్తామూర్తరూపాద్బ్రహ్మణోన్య
త్పరంనాస్తీతిపరతత్త్వనిషేధాత్ కారణాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరంనా
స్తి. సేతుత్వవ్యపదేశస్తు *ఏషాంలోకానామసమ్భేదాయేతిసర్వలో
కాసఙ్కరకరత్వకృతః. *ఏతంసేతుంతీర్త్వేతితరతిరపివేదాన్తంతర
తీతివత్ప్రాప్తివచనః *చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలమిత్యున్మానవ్యపదే
శోపి *వాక్పాదశ్చక్షుఃపాదఇతివదుపాసనార్థః. సమ్భవతిచాపరి
మితస్యాపితత్తద్దేశసమ్బన్ధితయోన్మితత్వానుసన్ధానం. *అమృతస్యై
షసేతురితిస్వస్యైవామృతస్యస్వయమేవప్రాపకముచ్యతే- *య
మేవైషవృణుతేతేనలభ్యఇత్యాదిశ్రుతేః. * తతోయదుత్తరతరమి
త్యపి *తేనేదంపూర్ణమితినిర్దిష్టాత్పురుషాదన్యస్యనపరత్వమాహ- అ
పితు *తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతినాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయె
తిపూర్వప్రతిజ్ఞాతం పురుషవేదనస్యామృతత్వహేతుత్వమన్యస్యచా
పథత్వంసహేతుకముపసంహరతి. * యస్మాత్పరంనాపరమస్తికిఞ్చి
దిత్యారభ్య *తేనేదంపూర్ణంపురుషేణసర్వమితి పురుషస్యసర్వ
స్మాత్పరత్వంజ్యాయస్త్వమన్యస్యపరత్వాభావంచప్రతిపాద్య
తోహేతోః యదుత్తరతరంపురుషతత్త్వం - తదేవారూపమనా
యం. యఏతద్విదుః- అమృతాస్తేభవన్త్యథేతరేదుఃఖమేవాపియ
న్తీతిపూర్వప్రతిజ్ఞాతమేవోపసంహృతం. సూత్రార్థస్తు (పర
తః) *జన్మాద్యస్యయతఇత్యారభ్య *అతోఽనన్తేనతథాహి

త్వేన ప్రతిపాదితాన్నిఖిలజగదేకకారణాత్సర్వాన్తరాత్మనో నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధానవధికాతిశయానన్త కల్యాణగుణాకరాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపి కిఞ్చిదస్తీతి కశ్చిన్మన్యతే. కుతః. (సేతూన్మాన సమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః) వ్యాఖ్యాతాశ్చైతే.

౩౮౫. సూ॥ సామాన్యాత్తు॥ తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సేతుత్వవ్యపదేశస్తావత్తస్మాత్పరం నావగమయతి- సేతుసామాన్యాత్ - సాదృశ్యాజ్జగద్విధృతిరూపాత్ బ్రహ్మణస్తథా వ్యపదేశ ఇతి శ్రుతిరేవ సేతుశబ్దం వ్యాచష్టే *అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసమ్భేదాయేతి. యద్యత్స్వభావా లోకాస్సృష్టాస్తత్తత్స్వభావాసఙ్కరాయ సర్వాల్లోకానయమేవ సేతువద్బిభర్తీతి సేతురిత్యర్థః.

౩౮౬. సూ॥ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్॥ *చతుష్పాద్బ్రహ్మ * పాదోఽస్య విశ్వా భూతానీత్యున్మానవ్యపదేశస్తదనుసన్ధానార్థః. వాక్పాదశ్చక్షుః పాద ఇతివత్

అపరిమితస్వరూపస్యానుసన్ధానార్థతయాపి కథం పరిమితత్వమిత్యత ఆహ.

౩౮౭. సూ॥ స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్॥ ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషసమ్బన్ధాత్తత్స్థానసమ్బన్ధిత్వేనావచ్ఛిద్యానుసన్ధానం యుజ్యతే- యథా ప్రకాశాకాశాదేర్వితతస్యాపి వాతాయనఘటాదౌ.

౩౮౮. సూ॥ ఉపపత్తేశ్చ॥ *అమృతస్యైష సేతురిత్యమృతస్య స్వస్య స్వయమేవ ప్రాపక ఇతి సేతుత్వవ్యపదేశోపపత్తేశ్చాన్యత్పరమస్తీతి కల్పనం న యుజ్యతే. *నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామితి హి శ్రూయతే.

౩౮౯. సూ॥ తథాన్యప్రతిషేధాత్॥ *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పురుషాదన్యస్య
నూహ- *న తస్యేశే కశ్చన *న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరము

స్తి * యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో నజ్యాయోస్తి కశ్చిత్ - యస్మాదపరం పరం నాస్తీత్యర్థః. ఏవమాదిషు పురుషాదన్యస్య పరత్వప్రతిషేధాత్. *తతో యదుత్తరతరమితి తు - యతః పురుషతత్త్వమేవోత్తరతరం - తతో హేతోః యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వం - తదేవారూపమనామయమిత్యాదినా వ్యాఖ్యాతం. య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తీతి - *తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాతమేవోపసంహృతం. *న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశ ఇతి చ పురుషతత్త్వమేవ వదతి - అనన్తరం *అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టావితి పురుషతత్త్వవాచినైకవాక్యత్వావగమాత్, *అమ్భస్య పారే *యమన్తస్సముద్రే కవయో వయన్తీతి చ ప్రక్రమాత్,.

౩౫౦. సూ॥ అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ అనేన - బ్రహ్మణా సర్వస్య వ్యాప్తత్వం *తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం *అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణ స్థితః *నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా ఇత్యాయామశబ్దేభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచిశబ్దేభ్య ఉపగమ్యమానమేతస్మాత్పరం వారయతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాత్ * ఆత్మైవేదం సర్వమిత్యాదయో గృహ్యన్తే. అతః *యతో వా ఇమానీత్యాదినావగతజగన్నిమిత్తోపాదానకారణాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్పరం న విద్యతే.

అ-౩-౨- ౩౫౧. సూ॥ ఫలమత ఉపపత్తేః॥

కిం వేదోదితం యాగదానహోమాదికముపాసనాఖ్యం చ *యజేత *ఉపాసీతేతి కామినో ముముక్షోశ్చ కర్తవ్యతయా శ్రూయమాణం కర్మస్వాపూర్వద్వారేణ భోగాపవర్గఫలదం - ఉత తత్తదారాధనైః ప్రీతః పరమపురుష ఏవ ఫలద ఇతి సంశయః. కర్మైవేతి పూర్వః పక్షః - లోకే మర్దనాదేః కృష్యాదేశ్చ కర్మణ ఏవ సాక్షాత్పరమ్పరయా వా ఫలప్రదత్వదర్శనాత్ వేదే చ - యజేత స్వర్గకామః *ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి కామినో ముముక్షోశ్చ కర్తవ్యతయా శ్రూయమాణం కర్మ తత్తత్ఫల

సాధనతయావగతంలౌకికమప్యపూర్వద్వారేణభోగాపవర్గరూపసర్వఫలప్రదం. రాద్ధాన్తస్తు- కర్తవ్యతయావగతస్యయాగాదేరుపాసనస్యచ *యజదేవపూజాయామిత్యాదినావగతధాత్వర్థస్వాభావ్యాత్, *వాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతీతివాక్యశేషా, చ్చ*ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాతంజాయమానంవిశ్వంబిభర్తిభువనస్యనాభిః *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్తదుచన్ద్రమాః *సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతేచతతఃకామాన్మయైవవిహితాన్హితాన్ *అహంహిసర్వయజ్ఞానాంభోక్తాచప్రభురేవచ *స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధింవిన్దతిమానవః * మత్ప్రసాదాత్పరాంశాన్తింస్థానంప్రాప్స్యసిశాశ్వతమిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్య, శ్చపరమపురుషఏవకర్మభిరుపాసనేనచారాధితోభోగాపవర్గరూపఫలప్రదః.లోకేచకృష్యాదికర్మభిస్సస్యాదికముత్పాద్య- తేనభృత్యద్వారేణసాక్షాద్వారాజానమభ్యర్చ్యతతఏవాపేక్షితానిలభన్తే. అతఃపరమపురుషఏవఫలప్రదః. సూత్రార్థస్తు (ఫలమతఉపపత్తేః) అతః- పరస్మాద్బ్రహ్మణఏవకర్మభిరుపాసనేనచారాధితాత్ భోగాపవర్గరూపఫలం. కుతః. ఉపపత్తేః- కర్మహిక్షణధ్వంసినకాలాన్తరభావిఫలాయాలం. సహిసర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిఃపరమకారుణికోమహోదారఃఅనాదిరనన్తశ్చ సర్వేశ్వరఃస్వారాధనరూపేణకర్మణారాధితఃఫలప్రదఇత్యుపపద్యతే.

౩౫౨. సూ॥ శ్రుతత్వాచ్చ॥ *సవాఏషమహానజఆత్మాన్నాదోవసుదానః *ఏషహ్యేవానన్దయాతీతిభోగాపవర్గరూపంఫలమయమేవదదాతీతిహిశ్రూయతే.

౩౫౩. సూ॥ ధర్మంజైమినిరతఏవ॥ యాగాదికముపాసనాత్మకంచధర్మమేవఫలప్రదంజైమినిరాచార్యోమన్యతే. అతఏవ- ఉపపత్తేశ్శ్రుతత్వాచ్చేత్యర్థః. లోకేకృష్యాదేర్మర్దనాదేశ్చక్షణికస్యైవసాక్షాత్పరమ్పరయావాఫలదాయిత్వదర్శనాత్ వేదోపితథైవయుక్తమిత్యుపపత్తిః. ఉపపద్యతేచాపూర్వద్వారేణసాధన

త్వం. యజేత స్వర్గకామః *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి కామినః కర్త
వ్యతయా కర్మవిధానాన్యథానుపపత్త్యా కర్త్రైవాపూర్వద్వారేణ ఫల
సాధనమిత్యవగమ్యతే.

౩౫౪. సూ॥ పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్య
పదేశాత్॥ తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమ
పురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. హే
తువ్యపదేశాత్ - *వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం
భూతిం గమయతీతి వాయ్వాద్యాత్మనావస్థిత పరమపురుషస్యైవ ఫల
ప్రదత్వవ్యపదేశాత్. *యో వాయౌ తిష్ఠన్నితి, చ వాయ్వాద్యాత్మ
నా స ఏవ వ్యవస్థితః శ్రూయతే *తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తత్సూర్యస్త
దు చన్ద్రమా ఇతి, చ. తత్పరిత్యాగేనాపూర్వస్య ఫలసాధనత్వకల్పనే
శ్రుతహానమశ్రుతకల్పనం చ. విధ్యపేక్షితఫలసాధనత్వప్రకారే వా
క్యశేషేణావగతే సతి న ఫలసాధనత్వప్రకారకల్పనం న్యాయ్యం - య
థైవ హి రాత్రిసత్రాదిష్వధికారకల్పనమిత్యర్థః. ....

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః. తృతీయాధ్యాయే - తృతీయః పాదః.

అ-౧ ౩.——
౩౫౫. సూ॥ { సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్॥ }

కిం సర్వేషు వేదాన్తేషు శ్రూయమాణా దహరాదివిద్యా ఏకైవ-
ఉత విద్యాన్తరమితి సంశయః. అవిశేషపునశ్శ్రవణస్య ప్రకరణాన్తర
స్య చ విద్యాభేదహేతుత్వాత్ విద్యాన్తరమితి పూర్వః పక్షః. చోదనా
ఫలసంయోగరూపాఖ్యానామవిశేషాత్, ప్రతిపత్త్రభేదేన పునశ్శ్ర
వణోపపత్తేః, తత ఏవ ప్రకరణాన్తరత్వాభావా, చ్చ విద్యైక్యమితి

రాద్ధాన్తః. విద్యాసుగుణోపసంహారాదివిస్తార్థం శాఖాన్తరాధికరణోక్తన్యాయసిద్ధంఫలంస్థిరీకృతం. సూత్రార్థస్తు- సర్వవేదాన్తప్రత్యయ మేకం దహరాద్యుపాసనం. కుతః. చోదనాద్యవిశేషాత్.

౩౫౬. సూ॥ భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి॥ అవిశేషపునశ్శ్రుత్యా విద్యాభేదావగమాన్నవిద్యైక్యమితిచేత్. ఏకస్యామపివిద్యాయాంశాఖాన్తరే ప్రతిపత్త్రృభేదాత్పునశ్శ్రవణమర్థవదితినవిద్యాభేదః.

*తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాంవదేతశిరోవ్రతంవిధివద్యైస్తుచీర్ణమిత్యాథర్వణికానాంశిరోవ్రతస్య విద్యాఙ్గత్వనియమదర్శనంవిద్యాభేదందర్శయతి - విద్యైక్యేహ్యాథర్వణికానామేవేతినియమోనోపపద్యతఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౩౫౭. సూ॥ స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహిసమాచారేఽధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః॥ శిరోవ్రతంనవిద్యాఙ్గం- అపితుస్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహి- స్వాధ్యాయస్యతజ్జన్యసంస్కారభాక్త్వేహితన్నియమః. *నైతదచీర్ణవ్రతోధీయీతేత్యధ్యయనసమ్బన్ధాత్, సమాచారాఖ్యేగ్రన్థే *ఇదమపివేదవ్రతేనవ్యాఖ్యాతమితివేదవ్రతత్వావగమాచ్చ. *బ్రహ్మవిద్యాం-వేదవిద్యామిత్యర్థః. (సవవచ్చతన్నియమః) యథాహిసవహోమాస్సప్తసూర్యాదయః శతౌదనపర్యన్తా అథర్వణికైకాగ్నిసమ్బన్ధినఃతత్రైవ భవన్తి- తథేదమప్యాథర్వణవేదసమ్బన్ధిత్వేనతత్రైవభవతి.

౩౫౮. సూ॥ దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచశ్రుతిరుపాసనస్య సర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం. ఛాన్దోగ్యదహరవిద్యాయాం * తస్మిన్యదన్తరితివిహితమపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకంతైత్తిరీయకేకేవలం *తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమిత్యేవోక్తం- తదుభయత్రవిద్యైకత్వేసమ్భవతి.

౩౫౯- సూ॥ ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ తదేవంసర్వవేదాన్తేషు దహరాద్యుపాసనేస

మానే సతి తత్తదుపాసనే వేదాన్తాన్తరేఽవిహితస్యాపి గుణస్య వేదాన్తాన్తరే చోపసంహారః కర్తవ్యః. కుతః. అర్థాభేదాత్ - తత్తద్విద్యాస్వేకత్వేన తదుపకారార్థాభేదాత్. (విధిశేషవత్) యథైకస్మిన్వేదాన్తే వైశ్వానరవిద్యావిధిశేషతయాఽవిహితస్యాపి గుణస్యోపకారార్థాభేదాదుపసంహారః - తథా వేదాన్తాన్తరేఽపి తద్విద్యాఙ్గత్వావిశేషాదుపసంహారో న్యాయ్యః. .... *

అ-౩-౧౦.——
౩౬౦. సూ॥ { అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్॥ }

అస్తి హ్యుద్గీథవిద్యా వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ *హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యారభ్యోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనం శత్రుపరిభవఫలం విహితం. ఛన్దోగానామపి *తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యారభ్యోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనమేవ శత్రుపరిభవఫలముక్తం. కిముభయత్ర విద్యైక్యం - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయః. చోదనాద్యవిశేషాద్విద్యైక్యమితి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - యద్యప్యుభయత్రోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనం విశిష్టముక్తం - తథాపి ఛన్దోగానాం *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి ప్రకృత్య *ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ ఇత్యుద్గీథావయవే ప్రణవే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనముక్తం. వాజినాం తు *హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమాదవిశేషేణ కృత్స్నోద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యోపాసనముక్తం. *అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాఞ్చక్రిర ఇతి ఛన్దోగానాముద్గానకర్తృత్వేనోద్గీథావయవే ప్రణవే ప్రాణదృష్టివిధానాత్, వాజినాం తు *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి కృత్స్నోద్గీథస్య కర్తరి ప్రాణదృష్టివిధానాత్, చోభయత్ర రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతి. సూత్రార్థస్తు - అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేదితి సిద్ధాన్తచ్ఛాయయా పరిచోద్య నావిశేషాదితి పూర్వపక్షీ పరిహరతి. * అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథ

ముపాసాఞ్చక్రిరే *అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వంన ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదిత్యేకత్రోద్గీథే ప్రాణదృష్టిశబ్దా, దితరత్రోద్గాతరి ప్రాణదృష్టిశబ్దా, చ్చ రూపాన్యథాత్వమితి చేత్. న రూపభేదః. కుతః. (అవిశేషాత్) ఉపక్రమే హ్యవిశేషేణ *ఉద్గీథేనాత్యయామ * ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిహనిష్యామ ఇత్యుద్గీథస్యైవోపాస్యత్వప్రతీతేః * త్వంన ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి కర్మణ్యేవోద్గీథే కర్తృత్వముపచర్యత ఇతి యుక్తం. అన్యథోపక్రమవిరోధస్స్యాత్.

౩౬౧. సూ॥ నవా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్॥ నచైతదస్తి- యదుపాస్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి. కుతః. (ప్రకరణభేదాత్) ఛాన్దోగ్యే హి * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథావయవభూతం ప్రణవముపాస్యం ప్రకృత్య *ఉద్గీథమాజహ్రురితి వచనాదుద్గీథావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీథశబ్దేనోచ్యత ఇత్యవగమ్యతే. వాజసనేయకే త్వవిశేషేణ * ఉద్గీథేనాత్యయామేత్యుపక్రమాత్ కృత్స్నోద్గీథ ఉపాస్యః ప్రకృతః. తత ఉద్గీథే ప్రాణదృష్ట్యవిశేషేపి రూపభేదాద్విద్యాభేదః. (పరోవరీయస్త్వాదివత్) యథైకస్యామపి శాఖాయాం ఉద్గీథావయవభూతే ప్రణవ ఏవ పరమాత్మదృష్టి విధానసామ్యేపి హిరణ్మయపురుషదృష్టిధానాత్పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధానమర్థాన్తరమితి రూపభేదః - తద్వదత్రాపి. ఏవం ప్రకరణభేదేనోపక్రమ ఏవైకత్రోద్గీథావయవవిషయత్వేనాన్యత్ర కృత్స్నోద్గీథవిషయత్వేనోపాసనభేద ఇతి సిద్ధే సత్యుపసంహారస్థం కర్మవిషయం కర్తృవిషయం చ ప్రాణదృష్టివిధానం యథాశ్రుతమవతిష్ఠత ఇత్యభిప్రాయః.

౩౬౨. సూ॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥ ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్తత్ - విధేయవిద్యైక్యముక్తం చేత్ . తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేప్యస్తి తు - అస్త్యేవేత్యర్థః. యథా నిత్యాగ్నిహోత్రే కుణ్డపాయినామయనాగ్నిహోత్రే చ, యథా చచ్ఛా

ఛన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకేవిహితాసుబహ్వీషువిద్యాసూద్గీథఇత్యేత
సంజ్ఞైక్యం,.

౩౬౩. సూ॥ వ్యాప్తేశ్చసమఞ్జసం॥ ప్ర
థమప్రపాఠకేఉపక్రమవదుత్తరాస్వప్యుద్గీథవిద్యాసూద్గీథావయవ
స్యప్రణవస్యైవోపాస్యత్వవ్యాప్తేర్మధ్యగతస్య * తద్ధదేవాఉద్గీథ
మాజహ్రురిత్యుద్గీథశబ్దస్యాపిప్రణవవిషయత్వమేవసమఞ్జసం. . . . *

అ-౧౫- ౩౬౪. సూ॥ సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

*యోహవైజ్యేష్ఠంచశ్రేష్ఠంచవేదజ్యేష్ఠశ్చహవైశ్రేష్ఠశ్చభ
వతిప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చేతిఛన్దోగానాంవాజినాంకౌషీత
కీనాంచప్రాణవిద్యామ్నాతా. తత్రచ్ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకేచస
ర్వస్యైవసారూప్యాత్ప్రాణవిద్యాయాఐక్యమేవ. కౌషీతకీప్రాణ
విద్యాయాస్తస్యాశ్చభేదోస్తి- ఉతనాస్తీతిసంశయః. అస్తిభేదఇతి
పూర్వఃపక్షః. యద్యపిసర్వత్రజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణఃప్రాణస్యోపా
స్యః- తథాపిచ్ఛన్దోగానాంవాజసనేయినాంచజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణక
స్యప్రాణస్యవాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిగుణ సమ్బన్ధిత్వమపిశబ్దాదేవ
ప్రతీయతే. కౌషీతకీనాంతునతథేతిరూపభేదాద్విద్యాభేదః. రాద్ధా
న్తస్తు- యద్యపికౌషీతకీప్రాణవిద్యాయాంవాగాదిగత వసిష్ఠత్వా
దిసమ్బన్ధిత్వమపిప్రాణస్యశబ్దాన్నాభిహితం- తథాపితత్రాపిప్రాణ
స్యజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనంవాగాదీనాంస్థితేస్తత్తత్కార్యస్యచ
ప్రాణాధీనత్వేనైత్యేతదవిశిష్టమితివాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదేరపిప్రాణ
హేతుకత్వానుసన్ధానేనవినాప్రాణస్యజ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యానుసన్ధానమ
నుపపన్నమితికౌషీతకీప్రాణవిద్యాయామపివాగాదిగత వసిష్ఠత్వాది
సమ్బన్ధ్యేవప్రాణఉపాస్యఇతిరూపాభేదాద్విద్యైక్యం. సూత్రార్థ
స్తు (సర్వాభేదాదన్యత్రేమే) అన్యత్ర-కౌషీతకీప్రాణవిద్యాయా
మపీమే- వసిష్ఠత్వాదయస్సన్త్యేవ. కుతః. సర్వాభేదాత్- ప్రాణ
జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్యసర్వస్యతత్రాప్యభేదాత్. వాగా
దీనాంస్థితేఃకార్యస్యచ ప్రాణహేతుకత్వేనహి ప్రాణస్యజ్యైష్ఠ్యం

శ్రైష్ఠ్యం చాప్యుపపాదితం. అతో వాగాదిగతకార్యసామర్థ్యరూపవసిష్ఠత్వాదిసమ్బన్ధిత్వం ప్రాణస్యాత్రాప్యుక్తమేవేత్యర్థః. ... ... *

✓ అ-౮౭- ౩౬౫. సూ॥ ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య॥

జ్ఞానానన్దామలత్వానన్తత్వరూపాః బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణాః సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహర్తవ్యాః- ఉత నేతి సంశయః. నోపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః - అప్రకరణాధీతానాముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్, బ్రహ్మగుణానామానన్త్యేన తత్తద్విద్యాసు ఉపసంహారాశక్తేశ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- జ్ఞానానన్దాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణత్వేన తైర్వినా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానానుపపత్తేః సర్వాసూపసంహర్తవ్యా ఇతి. సూత్రార్థస్తు- *సర్వాభేదాదిత్యతో ఽభేదాదితి వర్తతే. ఆనన్దాదయో గుణాః సర్వాసూపసంహర్తవ్యాః- ప్రధానస్య- గుణినో బ్రహ్మణస్సర్వాసు విద్యాస్వభేదాత్. సర్వాసు పరవిద్యాసు బ్రహ్మైకమేవానుసన్ధేయం- యైర్గుణైర్వినా బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానమశక్యం- తే చ జ్ఞానానన్దాదయోఽనుసన్ధేయా ఇత్యర్థః.

౩౬౬. సూ॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥ ఆనన్దాదీనాం ప్రాప్తావపి *తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్ష ఇతి ప్రియశిరస్త్వాదీనామప్రాప్తిః - బ్రహ్మస్వరూపగుణత్వాభావాత్తేషాం. బ్రహ్మణశ్శిరఃపక్షాదిభేదే స్వరూపే సతి బ్రహ్మణ ఉపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం. తతశ్చ *సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ *ఆనన్దో ఽజర ఇత్యాదిర్విరుధ్యేత.

ప్రియశిరస్త్వాదిభ్య ఆనన్దాదీనాం విశేషమాహ.

౩౬౭. సూ॥ ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ ఇతరే - ఆనన్దాదయః అర్థసామాన్యాత్ - బ్రహ్మస్వరూపసామాన్యాత్సర్వాస్వనువర్తన్తే. బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేన బ్రహ్మస్వరూపసమానా హి తే.

ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మస్వరూపధర్మా న భవన్తి చేత్ - తదభిధానం కిమర్థమిత్యత ఆహ.

౩౬౮. సూ॥ ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥ అనుచిన్తనార్థం తదభిధానం- ప్రయోజనాన్తరాభావాత్. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వేదితవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మానన్దమయం ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరః పక్షాదిత్వేన రూపయిత్వా బుద్ధావారోప్యత ఇత్యర్థః.

౩౬౯. సూ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ *అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ ప్రియశిరస్త్వాదయో న బ్రహ్మస్వరూపధర్మాః. శిరఃపక్షాదయో హి నాత్మధర్మాః.

౩౭౦. సూ॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥ *అన్యోన్తర ఆత్మేత్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గృహీతిః - గ్రహణం ఇతరవత్ - *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాత్మశబ్దేన యథా పరమాత్మనో గ్రహణం-తద్వత్. కథమిదమవగమ్యతే. తదేక్షాద్యుత్తరాత్- *సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి వాక్యాత్.

౩౭౧. సూ॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్॥ పూర్వేష్వపి *అన్యోన్తర ఆత్మా ప్రాణమయ ఇత్యాదివాక్యేష్వనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయాత్కథముత్తర వాక్యేన్నిర్ణయ ఇతి చేత్. * తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి ప్రకృతస్యాత్మన ఏవ ప్రాణమయాదిష్వానన్దమయపర్యన్తేషు ఆత్మశబ్దేనావధారణాత్ స్యాదేవ నిర్ణయః. అతః ప్రియశిరస్త్వాదీనామనాత్మ ధర్మత్వాత్, జ్ఞానానన్దాదీనామాత్మస్వరూపనిరూపణధర్మత్వాచ్చ తేషామేవ సర్వత్రోపసంహారః. .... *

అ-౮౭- ౩౭౨. సూ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్॥

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ ప్రాణముపాస్యం విధాయ *స హోవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచురిత్యపాం ప్రాణస్య వాసస్త్వముక్త్వా *తస్మాద్వా ఏతదశిష్యన్తః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి లమ్భుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతీతి ఛాన్దోగ్యే, వాజసనేయకే చాపాం ప్రాణవాసస్త్వ

ముక్త్వా *తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవత
దనమనగ్నంకురుతఇతి,. ఆచమనేన ప్రాణమనగ్నంకురుతఇత్యర్థః. అ
త్రాశనాత్పురస్తాదుపరిష్టాచ్చకిమాచమనం ప్రాణవిద్యాఙ్గంవిధీయతే-ఉ
తాచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానంవిధీయతఇతిసం
శయః. ఆచామేదిత్యాచమనేవిధిప్రత్యయశ్రవణాత్ స్మృత్యాచార
ప్రాప్తాదాచమనాదాచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాఙ్గం విధీయతఇతిపూ
ర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *అశిత్వాచాచామేదిత్యాచమనంచాత్రప్రతీ
యతే, ఆచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానంచ *ఆపో
వాసః*అద్భిఃపరిదధతి *ఏతమేవతదనమనగ్నంకురుతఇతిప్రతీయతే,.
తత్రాచమనంతావత్ స్మృత్యాచారప్రాప్తం.అపాం ప్రాణవాసస్త్వా
నుసన్ధానమప్రాప్తం *అనగ్నంకుర్వన్తోమన్యన్తే*అనగ్నంకురుతఇత్య
నువాదసరూపంప్రతీయతే.తత్రాచమనాన్తరకల్పనాదాచమనమనూ
ద్యాచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానమప్రాప్తం విధీ
యతఇతియుక్తం. * తదనమనగ్నంకురుతఇతి * వచనానిత్వఘార్వ
త్వాత్ *విధిర్వాస్యాదపూర్వత్వాదితిన్యాయేనవిధివచనమేవభవతి.
సూత్రార్థస్తు-అపూర్వం - అప్రాప్తమపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధా
నంవిధేయం. నపునఃప్రాప్తమాచమనం. కుతః. (కార్యాఖ్యానాత్)
కార్యస్య-అప్రాప్తార్థస్యాఖ్యానస్వభావత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యర్థః. *

అ-రా-౩౬౩. సూ॥ సమాన ఏవంచాభేదాత్॥

వాజసనేయకే ఽగ్నిరహస్యేబృహదారణ్యకేచ శాణ్డిల్యవి
ద్యామ్నాతా. అగ్నిరహస్యేతావత్ *సఆత్మానముపాసీతమనోమ
యంప్రాణశరీరంభారూపంసత్యసఙ్కల్పమాకాశాత్మానమితి. బృహ
దారణ్యకేచ *మనోమయోఽయంపురుషోభాస్సత్యంతస్మిన్నన్తర్హృద
యేయథావ్రీహిర్వాయవోవాసఏషసర్వస్యవశీసర్వస్యేశానస్సర్వ
స్యాధిపతిస్సర్వమిదంప్రశాస్తీతి. కిమత్రవిద్యాభేదః- ఉతనేతిసంశ
యః. ఏకత్రసత్యసఙ్కల్పత్వమధికంశ్రుతం. ఇతరత్రవశిత్వాదయో
ఽధికాఇతిరూపభేదాద్విద్యాభేదఇతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఉ

భయత్రమనోమయత్వాదికే సమానేసతివశిత్వాదేస్సత్యసఙ్కల్పత్వవితతిరూపతయా తేనాభేదాన్నరూపభేదఇతివిద్యైక్యం. సూత్రార్థస్తు- మనోమయత్వాదికేసమానేసతివిద్యైక్యం. ఏవంచాభేదాత్- వశిత్వాదిగుణేనాప్యభేదాత్. వశిత్వాదిర్హి సత్యసఙ్కల్పత్వవితతిః.

అ-౮౯- ౩౨౪. సూ॥ సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి॥

బృహదారణ్యకే *యఏషఏతస్మిన్మణ్డలేపురుషోయశ్చాయందక్షిణేఽక్షిన్నిత్యుపక్రమ్యఆదిత్యమణ్డలేఽక్షిణిచసత్యస్యబ్రహ్మణోవ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వముక్త్వా *తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం *తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితిద్వేరహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయామ్నాయేతే. తేకింయథాశ్రుతస్థాననియతే - ఉతోభయత్రోభేఇతిసంశయః. ఉభయోస్స్థానయోరేకరూపస్యైవోపాస్యత్వాద్విద్యైక్యమిత్యనియతేనామనీఇతిపూర్వఃపక్షః. అక్ష్యాదిత్యస్థానసమ్బన్ధిత్వరూపాకారభేదాద్రూపభేద ఇతివిద్యాభేదాద్ద్వేనామనీనియతే ఇతిరాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు- యథామనోమయత్వాదిగుణవిశిష్టస్యైకస్యైవోపాస్యత్వేనోభయత్రవిద్యైక్యం - ఏవమన్యత్రాక్ష్యాదిత్యాధారస్యైకస్యైవసత్యస్యబ్రహ్మణస్స్థానద్వయసమ్బన్ధాన్నరూపభేదఇతివిద్యైక్యాద్ద్వేనామనీఅనియతే.

౩౨౫. సూ॥ నవావిశేషాత్॥ నచైతదస్తి- యద్విద్యైక్యాదుభయత్రోభేనామనీఅనియతేఇతి. కుతః. విశేషాత్- ఉభయత్రహిరూపంవిశిష్యతే. ఏకత్రాదిత్యస్థానసమ్బన్ధి- ఇతరత్రాక్షిస్థానసమ్బన్ధిబ్రహ్మేతిరూపభేదాద్విద్యాభేదఇతినియతేనామనీ.

౩౨౬- సూ॥ దర్శయతిచ॥ దర్శయతిచ విద్యాభేదేనగుణానుపసంహారం *తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూపమిత్యాదినారూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశేనప్రాప్త్యపేక్షా. .... *

అ౯౦- ౩౨౭-సూ॥ సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥

తైత్తిరీయకేనారాయణీయానాంఖిలేషుచ * బ్రహ్మజ్యేష్ఠా

వీర్యాసమ్భృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్పర్ధితుం క ఇతి బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం గుణానాం సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిశ్చేత్యాది గుణజాతమామ్నాతం. కిమేషాం సర్వాసు విద్యాసూపసంహారః- ఉత స్థానవిశేషోపాసనేషు నియమ ఇతి సంశయః. అనారభ్యాధీతత్వాత్తేషాం సర్వాసూపసంహార ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - యద్యపి న స్థానవిశేషసమ్బన్ధ్యుపాసనమారభ్యాధీతా ఏతే - తథాపి ద్యువ్యాప్తిసామర్థ్యాత్తస్య హృదయాద్యల్పస్థానేషూపసంహారాయోగాత్తత్సాహచర్యాచ్చేతరేషామల్పస్థానవిహితాసు విద్యాసు నోపసంహార ఇతి. సూత్రార్థస్తు- సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీతి-సమాహారద్వన్ద్వైకవద్భావః. సమ్భృతిప్రభృతిగుణజాతమప్యత ఏవ- స్థానవిశేషసమ్బన్ధనియమాన్నియతం-న సర్వత్రోపసంహార్యం. ద్యువ్యాప్తిర్హి స్వసామర్థ్యాదల్పస్థానానర్హతయా తదితరస్థాననియతా. సమ్భృత్యాద్యపి తత్సాహచర్యాత్తథైవ.

అ- ౯౧.—
౩ ౨౪-సూ॥ పురుషవిద్యాయామపి చే-
తరేషామనామ్నానాత్ ॥

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాతా * తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధా పత్నీ శరీరమిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేపి *పురుషో వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణీత్యారభ్యామ్నాయతే. కిమత్ర విద్యాభేదః - ఉత నేతి సంశయః. పురుషవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్, తైత్తిరీయకే ఫలసమ్బన్ధానామ్నానాత్ ఛాన్దోగ్యే * శతం జీవతీత్యనేనైకఫలత్వాచ్చ విద్యైక్యమితి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-పురుషవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేపి సవనత్రయకల్పనాప్రకారభేదాద్యజమానపత్న్యాదికల్పనాప్రకారభేదాచ్చ రూపభేదాత్, తైత్తిరీయకే పూర్వానువాకగతస్య * బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి బ్రహ్మవిద్యాఫలస్యైవ సన్నిధానాత్ అఫలస్యాస్య తదఙ్గతయా తత్ఫలత్వాత్ ఫలభేదాచ్చ విద్యాభేదః. సూత్రార్థస్తు-పురుషవిద్యాయాముభయత్ర రూపభేదాద్విద్యాభేదః. కుతః. ఇతరేషామనామ్నానాత్ - ఇతరశాఖో

దితానాంతదితరశాఖాయామనామ్నానాత్. ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయ కామ్నాతానాం యజమానపత్న్యాదీనాం సవనానాంచానామ్నానాత్, తైత్తిరీయకేచచ్ఛాన్దోగ్యామ్నాతానాం యజ్ఞావయవానామనామ్నానా, దిత్యర్థః. తైత్తిరీయకేహి *ఆత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీతియజమానాదికల్పనం, *యత్ప్రాయంప్రాతర్మధ్యన్దినంచతాని సవనానీతిచసవనత్రయకల్పనం, ఛాన్దోగ్యేచాశిశిషాదీనాందీక్షాత్వాదికల్పనం, పురుషాయుషస్త్రేధావిభజ్యసవనత్రయకల్పనం, చేతియజ్ఞావయవకల్పనప్రకారభేదాద్రూపభేదస్స్పష్టః. ఫలమపితథైవేతి. ఇతరేషామితిఫలస్యాపిగ్రహణం.

అ-౯౨.—— ౩౭౯-సూ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్॥

ఆథర్వణికాస్తైత్తిరీయకా ఐతరేయిణఇత్యేవమాదయ ఉపనిషదారమ్భేషు * శుక్రంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్య * శంనోమిత్రశ్శంవరుణః *సహనావవత్విత్యాదిమన్త్రాన్మహావ్రతాదీనిచకర్మాణ్యధీయతే. కిమేషాంవిద్యాఙ్గత్వం - ఉతనేతిసంశయః. సన్నిధిసమామ్నానాద్విద్యాఙ్గత్వమితి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు * శుక్రంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యేత్యాది మన్త్రసామర్థ్యా, న్మహావ్రతాదీనాంచకర్మణాంశ్రుత్యాదిభిశ్చాభిచారద్వాదశాహాదిషు వినియోగవత్ *శంనోమిత్రశ్శంవరుణః *సహనావవత్విత్యాదేర్మన్త్రస్యచ *ఋతంవదిష్యామిసత్యంవదిష్యామి * తేజస్వినావధీతమస్త్వితిమన్త్రసామర్థ్యాదధ్యయనేవినియోగ ఇతినవిద్యాఙ్గత్వం, సూత్రార్థస్తు (వేధాద్యర్థభేదాత్) వేధాద్యర్థభేదవత్ *సత్యంవదిష్యామి *తేజస్వినావధీతమస్త్వితి *శంనోమిత్రఇత్యాదేర్మన్త్రస్యాప్యధ్యయనసమ్బన్ధరూపార్థభేదాన్నవిద్యాఙ్గత్వమిత్యభిప్రాయః. అతః*శంనోమిత్రాదిమన్త్రాపవాదాధికరణస్యవిషయః.............*

అ-౯౩.—— ౩౮౦-సూ॥ {హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం॥}

విదుషోబ్రహ్మప్రాప్నువతః పుణ్యపాపయోర్విమోచనంద్వ

యోశ్శాఖయోశ్శ్రుతం. విముక్తయోః పుణ్యపాపయోరన్యత్ర ప్రవేశ ఏకస్యాం శాఖాయాం శ్రుతః. విమోచనం ప్రవేశశ్చోభయ మేకస్యాం. *తదా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీతి కేవలమోచనం. *తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామితి కేవలప్రవేశః.* తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృతముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమిత్యుభయం. కిం కేవలహానిచిన్తనం కేవలోపాయనచిన్తనముభయచిన్తనం చ సర్వాసు విద్యాసు వికల్పేనానుష్ఠేయం- ఉత సముచ్చయేనేతి సంశయః. తథా తథామ్నాతస్యార్థవత్త్వాయ వికల్ప ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- పుణ్యపాపప్రవేశస్య విమోచనాపేక్షత్వేన శాఖాన్తరస్థస్యాపి ప్రవేశవాక్యస్య శాఖాన్తరస్థ విమోచనవాక్యశేషత్వాత్ వాక్యద్వయేనైకార్థవిధానాత్సముచ్చయః. ఏకస్యాం శాఖాయాముభయవిధానం ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహ్రియతే. సూత్రార్థస్తు (హానౌ త్వితి) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. హానావితి ప్రదర్శనార్థం. కేవలవిమోచనే కేవలే చోపాయనే శ్రూయమాణే తయోరితరేతరసముచ్చయో ఽవశ్యమ్భావీ. కుతః. ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ - ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదిత్యర్థః. త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్వాదుపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వమవగమ్యతే. ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాత వాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తానాహ (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవదితి) యథా *వానస్పత్యాః కుశా ఇతి ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యస్య * ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి తద్విశేషవాచి ప్రదేశాన్తరస్థం, యథా చ *దేవాసురాణాం ఛన్దోభిరితి సామాన్యతః ప్రకరణాన్తరామ్నాతస్య *దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి తద్విశేషవాచి ప్రదేశాన్తరస్థం, యథా చ *హిరణ్యేన షోడశినస్స్తోత్రముపాకరోతీతి ప్రదే

శాఖాన్తరస్థస్య తస్యాలి విశేషవాచి *సమయాధ్యుషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతీతి ప్రదేశాన్తరస్థం, యథా చ *ఋత్విజ ఉపగాయన్తీతి ప్రదేశాన్తరస్థస్య *నాధ్వర్యురుపగాయేదితి తత్ప్రత్యుదాసరూపం ప్రదేశాన్తరస్థం,- ఏవముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతయా సమ్భవన్త్యాం గతౌ నైకకల్పో యుక్తః. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే *అపితు వాక్యశేషస్స్యాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్యేత్యాదినా......*

అ- ౯౪.—
౩౮౧- సూ॥ { సాంపరాయే తర్తవ్యా
భావాత్తథాహ్యన్యే॥ }

కిమిదం సుకృతదుష్కృతయోర్హానివచనం దేహవియోగకాలవిశేషతః క్రియతే, అధ్వని చేష్ట, ఇత్యుభయత్ర కర్తవ్యం-ఉత దేహవియోగకాల ఏవ సర్వం క్రియత ఇతి సంశయః. ఉభయత్రేతి, దేవయానేన పథా గచ్ఛతో నాడ్యాదిచానుపపత్త్యా, ఉభయత్రేతి పూర్వః పక్షః. *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమితి దేహవియోగకాలే, *స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే ఇత్యధ్వన్యపి, హానిశ్రుతేః. దేహవియోగకాలే సర్వకర్మక్షయే హి దేవయానేన గమనసాధనం కర్మ న సమ్భవతి. రాద్ధాన్తస్తు *తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్యే ఇతి దేహవియోగానన్తరం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణానుభావ్యపుణ్యపాప ఫలాభావాత్, *అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమిత్యాదినైకార్థ్యాత్, అధ్వన్యామ్నాతమపి *తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుత ఇతి వాక్యం దేహవియోగకాలే సఙ్గమయితవ్యమితి దేహవియోగకాల ఏవ హానివచనం. సర్వకర్మక్షయేఽపి హి విద్యాసామర్థ్యాదేవ దేవయానేన పథా గమనం చోపపద్యతే. విద్యా హి స్వయం సూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భికాపి ప్రకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధన స్థూలశరీరస్య సర్వకర్మణాం చ నిరవశేషక్షయేఽపి స్వఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదనాయ దేవయానేన పథా గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి. సూత్రార్థస్తు- సాంపరాయే- దేహవి

యోగకాలపవచిన్తనీయం. కుతః. తత్రత్వాభావాత్ - దేహావియోగాదూర్ధ్వంబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణతత్రత్వభోగాభావాత్. తథాహ్యాన్యే ఒధీయతే * తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య ఇతి * అశరీరంవావసన్తంనప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతిచ.

౩-౨- సూ॥ ఛన్దతఉభయావిరోధాత్॥ ఏవమర్థస్యాభావాద్దేహావియోగకాలపవనిరవశేష కర్మక్షయెవధృతే సతి * తత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుతఇతివాక్యఖణ్డః ఉభయావిరోధాత్- ఉభయశ్రుత్యవిరోధాచ్ఛన్దతోనేయః. *అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాపం- ధూత్వాశరీరమకృతం *తస్యతావదేవచిరమిత్యుభయశ్రుత్యవిరోధాచ్చరమశ్రుతోపి * తత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుతఇతివాక్యఖణ్డః * ఏతందేవయానంపన్థానమితి ప్రథమశ్రుతఖణ్డాత్ ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః.

అత్ర చోదయతి.

౩-౩. సూ॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥ దేవయానేనగతిశ్రుతేరర్థవత్త్వందేహావియోగకాలేఽర్థ్వనిచేత్యుభయథాకర్మక్షయెసత్యేవ. అన్యథా- దేహావియోగకాలేసర్వకర్మక్షయెసతి సూక్ష్మశరీరస్యాప్యారమ్భకనాశేనస్థిత్యనుపపత్తేః దేవయానగతి శ్రుతిర్హివిరుధ్యతే.

పరిహరతి.

౩-౪. సూ॥ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥ భగవన్తముపాసీనానాందేహావియోగకాలేసర్వకర్మక్షయెప్యుపపన్నోదేవయానః పన్థాః. కుతః. (తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః) తల్లక్షణార్థః - తజ్జాతీయార్థః. అకర్మలభ్యార్థోపలబ్ధేరిత్యర్థః. ఉపలభ్యతేహ్యకర్మలభ్యార్థో బ్రహ్మోపాసీనానాం *సస్వారాడ్భవతి తస్యసర్వేషు లోకేషుకామచారోభవతీత్యాదిషు. (లోకవత్) యథాలోకేరాజానముపాసీనానాం ప్రాకృతపురుషాసాధారణా

తిరమణీయానేకార్థసిద్ధిః- తద్వత్సర్వజ్ఞంసత్యసఙ్కల్పంమహోదారంపరంబ్రహ్మోపాసీనానాంసర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

పరంబ్రహ్మోపాసీనానాందేహపాతసమయేసర్వకర్మక్షయాత్ దేహపాతాదూర్ధ్వం కర్మఫలానుభవోనవిద్యతఇత్యేతన్నోపపద్యతే - వసిష్ఠాదీనాంజ్ఞానినామపికర్మఫలరూపదేహాన్తరసంయోగః, పుత్రజన్మవిపత్త్యాదిషుసుఖదుఃఖానుభవో, ఽపిదృశ్యతఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౩-౩-౩౨. సూ॥ యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణాం॥ యేషాం జ్ఞానినాందేహపాతాదనన్తరమర్చిరాదికాగతిః ప్రాప్తా- తేషాందేహపాతాదూర్ధ్వంతరితవ్యకర్మఫలభోగాభావాద్దేహపాతసమయఏవసర్వకర్మక్షయఉక్తః. వసిష్ఠాదీనాంత్వాధికారికాణాంయావదధికారసమాప్తినార్చిరాదికాగతిరస్తి- అపిత్వధికారేఽవస్థితిరేవ - అధికారహేతుభూతకర్మణఃఫలదానాయారబ్ధత్వాత్. జ్ఞానినోఽప్యారబ్ధంహికర్మఫలానుభవేనైవక్షీయతే. ......*

అ-౯౫.—
౩-౩-౩౧.సూ॥ { అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥ }

యేషూపాసనేషూపకోసలాదిష్వర్చిరాదికాగతిరామ్నాతా - కింతన్నిష్ఠానామేవతయాబ్రహ్మప్రాప్తిః-ఉతసర్వేషాంబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితిసంశయః. తన్నిష్ఠానామేవేతిపూర్వఃపక్షః- ఇతరేషాంతయాబ్రహ్మప్రాప్తౌప్రమాణాభావాత్. యత్తుపఞ్చాగ్నివిద్యాయాంసాధారణంవచనం - తదప్యుపకోసలాదివిషయమితినిశ్చీయతే. అన్యథోపకోసలాదిష్వామ్నానానర్థక్యంస్యాత్. రాద్ధాన్తస్తు- పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం *యఏవమేతద్విదుఃయేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతేతేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతిసామాన్యేనసర్వవిషయంగతిశ్రవణముపకోసలాదిష్వామ్నానంనబాధితుంక్షమం, సఙ్కోచకంచనభవతి,- విద్యాస్తుత్యర్థతయాఽనువాదేనాప్యుపపత్తేః. అతస్సర్వేషాంతయైవబ్రహ్మప్రాప్తిః. సూత్రార్థస్తు (అనియమ

స్సర్వేషాం) సర్వేషామవిశేషేణ తథైవ ప్రాప్తిః. కుతః. (అవిరో
ధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం) తథా సత్యేవ శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః.
శ్రుతిశ్చ *యేచేమేఽరణ్య ఇత్యాదికా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిదర్శితా.
స్మృతిః *అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల ఇత్యాదికా.............. *

అ-౯-౬.—— ౩౮౭.సూ॥ { అక్షరధియాంత్వవరోధస్సామాన్యత
ద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం॥ }

బృహదారణ్యకే *ఏతద్వైతదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివ
దన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వ మిత్యాది శ్రూయతే. తథా ఆథర్వణే చ
*అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమి
త్యాది. కిమేషామస్థూలత్వాదీనాం సర్వబ్రహ్మవిద్యాసూపసంహారః-
ఉత యత్ర శ్రుతాః తత్రైవేతి సంశయః. విద్యావిశేషరూపతయా శ్రు
తానాం సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావాద్యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవ నియ
తా ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- అస్థూలత్వాదీనాముపాస్యానన్దాదివ
ద్బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానాన్తర్భావాత్సర్వత్రోపసంహారః. న కేవ
లమానన్దాదిభిర్బ్రహ్మస్వరూపం ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం- తస్యా
పిహితదేవ స్వరూపం. అస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిబ్రహ్మణః ప్ర
త్యగాత్మవ్యావృత్తాకారః. యద్యపి ప్రత్యగాత్మస్వభావతః స్థూల
త్వాద్యచేతనధర్మాసమ్బన్ధీ - తథాపి తత్సమ్బన్ధార్హతాస్త్యేవ. తద
ర్హతయా హి పూర్వత్ర తత్సమ్బన్ధస్సంజాతః. అతో బ్రహ్మణోఽతద
ర్హస్వరూపానుసన్ధానార్థతయాఽస్థూలత్వాదయస్సర్వత్రానుస
న్ధేయాః. సూత్రార్థస్తు- అక్షరధియాం- అక్షరసమ్బన్ధినీనామస్థూ
లత్వాదిధియాం సర్వవిద్యాస్వవరోధః- సఙ్గ్రహణం. కుతః. (సా
మాన్యతద్భావాభ్యాం) బ్రహ్మణస్సర్వత్ర సమానత్వాత్, బ్రహ్మా
నుసన్ధానాన్తర్భావాచ్చ తాసాం,. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వం
స్వభావః (ఔపసదవత్) యథా జామదగ్న్యచతూరాత్రపు
రోడాశోపసద్గుణభూతః *అగ్నిర్హోత్రం వేత్వితి మన్త్రః సామవేదప
రితత్వేన సామవేదస్వరనియతోఽపి ప్రధానభూతోపసదనువర్తితయా,

యాజుర్వైదికత్వాచ్చోపసదో, యాజుర్వైదికోపాంశుత్వసమ్బ
ధీ- తద్వదక్షరవిద్యాసమ్బన్ధితయోఽర్థితత్వేనతద్విద్యానియతా అపి
ప్రధానానువర్తిత్వస్వాభావ్యాత్సర్వవిద్యాసమ్బన్ధినః. తదుక్తం ప్ర
థమకాణ్డే *గుణముఖ్యవ్యతిక్రమేతదర్థత్వాదిత్యాదినా.

ఏవంతర్హి * సర్వకర్మా సర్వగన్ధ ఇత్యాదీనామపి సర్వేషాం
బ్రహ్మగుణత్వాన్నక్వచిద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ.

౩౮౮. సూ॥ ఇయదామననాత్ ॥ ఇయత్-
అస్థూలత్వాదివిశేషితమానన్దాద్యేవ సర్వత్రానుసన్ధేయం. కుతః ఆ
మననాద్ధేతోః. ఆమననం- అభిముఖ్యేన మననం. బ్రహ్మానుసన్ధానం.
బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యేన వినా నోపపద్యతే- తదేవ సర్వత్రా
నుసన్ధేయం - అన్యత్తు తత్ర తత్ర వ్యవస్థితమిత్యర్థః. .... *

అ-౯౭.—
౩౮౯. సూ॥ {అన్తరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనోఽన్య
థాభేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ॥}

బృహదారణ్యకే ఉషస్తిప్రశ్నప్రతివచనం * యః ప్రాణేన
ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది
*అతోఽన్యదార్తమిత్యన్తమామ్నాతం. తథా తదనన్తరం కహోలప్ర
శ్నప్రతివచనం *యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యు
మత్యేతి ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వేత్యాది *అతోఽన్యదార్తమిత్య
న్తం. కిముభయత్ర విద్యైక్యం- ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయః. పూర్వ
త్ర ప్రాణనాదిహేతుః ప్రత్యగాత్మా, ఉత్తరత్రాశనాయాద్యతీతః పర
మాత్మేత్యుపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-
*యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్మే వ్యాచక్ష్వే
తి ఉభయత్ర ప్రశ్నస్య పరమాత్మవిషయత్వాదేకరూపత్వాచ్చ, సర్వ
ప్రాణిప్రాణనాపాననాదిహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్ర
తివచనద్వయావగతస్య పరమాత్మన్యేకస్మిన్నేవోపాస్యే సమ్భవా,
చ్చ న విద్యాభేదః. సూత్రార్థస్తు- అన్తరా- *య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇత్యు
షస్తిప్రశ్నే భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః - ప్రత్యగాత్మన ఇత్యుపగన్త

వ్యః. అన్యథా ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితి చేత్. నాత్ర ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మవిషయం ప్రశ్నద్వయం. ప్రతివచనద్వయం చ పరమాత్మన్యేకస్మిన్నేవోపాస్యే సమ్భవతీత్యర్థః. (ఉపదేశవత్) *స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యః ఇతి ప్రక్రాన్తాయామేకస్యామేవ సద్విద్యాయాం *భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి *భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్విత్యాదికా ప్రశ్నావృత్తిః ప్రతివచనభేదశ్చోపాస్యస్య మాహాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనపరత్వేన దృశ్యతే. తద్వత్.

ప్రష్టృభేదపూర్వకప్రతివచనప్రకారభేదాద్విద్యాభేదోఽవర్జనీయ ఏవేత్యాశఙ్క్యాహ.

౩౮౦. సూ॥ వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ॥ *యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ద్వయోః ప్రష్ట్రోః ప్రశ్నస్యైకరూపత్వేనైకవిషయత్వే నిశ్చితే సత్యుషస్తికహోళయోః ప్రతివచనగతబుద్ధివ్యతిహారః కార్యః. ప్రాణనాదిహేతుత్వబుద్ధిస్సర్వాన్తరవిషయా కహోళేనాపి కార్యా, అశనాయాద్యతీతత్వబుద్ధిరుషస్తినాపి కార్యా. విశింషన్తి హ్యుభయత్రాపి యాజ్ఞవల్క్యవచనాన్యేకం సర్వాన్తరమేవోపాస్యం. (ఇతరవత్) యథేతరత్ర సద్విద్యాయాం సర్వాణి ప్రతివచనాని పరమకారణపరబ్రహ్మవిషయాణి. తద్వత్.

సద్విద్యాయామప్యుపాస్యైక్యం ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తౌ సత్యాం కథమవగమ్యత ఇత్యత్రాహ.

౩౮౧. సూ॥ సైవ హి సత్యాదయః *సేయం దేవతైక్షతేత్యాదిషు సర్వత్ర సైవ పరా దేవతైకానువర్తతే- *ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీతి తత ఏవ సత్యాదయః సర్వేషు ప్రతివచనేషూపసంహ్రియన్తే. .... *

అ-౮౮.——

౩౮౨. సూ॥ { కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥ }

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే *అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం

పుణ్డరీకం వెశ్మ దహరోస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్తస్త దన్వేష్టవ్య మిత్యాదిప్రక్రమ్య * తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాం స్తేషాం సర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీతి. వాజసనేయకేచ * యఏషోన్తర్హృదయఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీసర్వస్యేశానఇత్యాది. కిముభయత్ర విద్యైక్యం – ఉతవిద్యాభేదఇతిసంశయః. రూపభేదాద్విద్యాభేద ఇతిపూర్వఃపక్షః. యద్యప్యుభయత్ర పరమాత్మైవోపాస్యః – తథాప్యేకత్రాకాశశబ్దాభిధేయఃపరమాత్మోపాస్యః, ఇతరత్రాకాశేశయానఃపరమాత్మా, తిహిరూపంభిద్యతే. రాద్ధాన్తస్తు– హృదయాయతనత్వసత్యసఙ్కల్పత్వసత్యకామత్వాదేరభేదాదుభయత్ర తద్విశిష్టః పరమాత్మైవోపాస్యఇతిరూపాభేదాద్విద్యైక్యం. ఛాన్దోగ్యేహి * దహరోస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యారభ్య * కింతదత్రవిద్యత ఇత్యాదినాపరిచోద్య *తస్మిన్కామాస్సమాహితాః *ఏషఆత్మాపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యురిత్యారభ్య * సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పఇత్యుక్త్వా *తద్యఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యాకాశశబ్దనిర్దిష్టఃపరమాత్మా, తదన్తర్గతాశ్చ సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాపహతపాప్మత్వాదయోగుణాః,– అతః పరమాత్మా హృదయాయతనఃసత్యకామత్వాదివిశిష్టఉపాస్యఇతివాక్యేనైవనిర్ణీతం. వాజసనేయకేచ * యఏషోన్తర్హృదయఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్యవశీత్యుక్తేసతి వశిత్వాదేస్సత్యసఙ్కల్పత్వ రూపవిశేషతయాసఏవపరమాత్మాహృదయాయతనస్సత్యసఙ్కల్పత్వవిశిష్టఉపాస్యఇతిప్రతీయతే. అతోదహరవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్సఏవపరమాత్మా సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టఉపాస్యఇతినిశ్చీయతే.ఏవంనిశ్చితేసత్యాకాశేశయానఇత్యాకాశశబ్దో హృదయపుణ్డరీకవర్త్యాకాశవాచీతిరూపాభేదాద్విద్యైక్యమేవ. సూత్రార్థస్తు (కామాదీతరత్ర తత్రచ) *వాజసనేయకేచ్ఛాన్దోగ్యేచ సత్యకామత్వాద్యేవరూపం. కుతః. ఆయతనాదిభ్యః– హృదయాయతనత్వసత్యసఙ్కల్పత్వ

విశేషరూపవశిత్వాదిభ్య స్తత్సహచారిణ స్సత్యకామతాదేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. * పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే * అభయంవై బ్రహ్మభవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపంఫలంచైకమితి విద్యైకం.

*మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహనానాస్తికిఞ్చ నేత్యాదేఃపూర్వప్రకృతత్వాత్, *సఏష నేతినేత్యాత్మేతిచవక్ష్యమాణత్వాత్, * సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానఇత్యాదివిశేషాణాంబ్రహ్మస్వరూపత్వాసమ్భవాత్ కథంసత్యకామత్వాదేర్మోక్షసాధనోపాసనరూపత్వ మిత్యతఆహ.

౩౯౩. సూ॥ ఆదరాదలోపః॥ వశిత్వాదేః ప్రమాణాన్తరావిదితరూపస్యశ్రుత్యైక సమధిగమ్యస్యాదరేణప్రతిపాదనాదలోపః- అప్రతిషేధః. తస్యాపిబ్రహ్మగుణత్వమవశ్యాశ్రయణీయం. అవిశేషనిషేధాస్తు సకలేతరప్రాకృతవిశేషవిషయాః. నానాత్వ నిషేధస్తుసర్వస్య బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మాత్మకత్వాభిప్రాయః.

సగుణోపాసనస్య * సయదిపితృలోక కామోభవతీతిసాంసారికఫలత్వేన నమోక్షఫలత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౩౯౪. సూ॥ ఉపస్థితేఽత స్తద్వచనాత్॥ ఉపస్థితిః- ఉపస్థానం. బ్రహ్మోపసమ్పత్తిః. ఉపస్థితే-బ్రహ్మోపసమ్పన్నే అతః- బ్రహ్మోపసమ్పత్తేరేవహేతోః తద్వచనాత్- పితృలోకాదిప్రాప్తివచనాత్ నతత్సాంసారికంఫలం- అపితుసాధ్యాన్ముక్తస్యైవ. *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమఃపురుషః సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వా యానైర్వాజ్ఞాతిభిర్వానోపజనంస్మరన్నిదంశరీరమితి *సస్వరాడ్భవతి తస్యసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీతిచనివృత్తావిద్యస్యహి స్వేనరూపేణాభి నిష్పన్నస్యైవోచ్యతే - అతోబ్రహ్మసమ్పత్తిహేతుకత్వంక్రీడాదేరవగమ్యతే............*

అ-౯౯.—— {తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలం॥}
౩౯౫-సూ॥

ఛాన్దోగ్యే *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేతి కర్మాఙ్గాశ్రయముద్గీథాద్యుపాసనం శ్రూయతే. తత్కిం తస్మిన్కర్మణి పర్ణతాదివన్నియమేనోపాదేయం - ఉత గోదోహనాదివదనియమేనేతి సంశయః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వేన పర్ణతాదివత్తద్ద్వారేణ నిరూఢకార్యతయా * యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి వర్తమాననిర్దేశస్య పృథక్ఫలప్రతిపాదకత్వాయోగాత్ క్రత్వర్థతయా నియమేనోపాదేయమితి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-*తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యుద్గీథోపాసనమవిదుషః క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్ క్రతుఫలాత్స్వర్గాదేః పృథగ్భూతవీర్యవత్తరత్వఫలమిదముపాసనమితి గోదోహనాదివదనియమః. వర్తమాననిర్దేశే ప్యధికారాన్తరనిశ్చయే సతి రాత్రిసత్రవత్ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వమస్యోపాసనస్య ఫలమితి కల్పనీయం. సూత్రార్థస్తు (తన్నిర్ధారణానియమః) నిర్ధారణం- నిశ్చయేన చేతసో ధారణం. ఉపాసనమిత్యర్థః. తస్య- ఉద్గీథస్యోపాసనస్యానియమః. కుతః. తద్దృష్టేః- *తేనోభౌ కురుత ఇత్యనియమదృష్టేః. పృథగ్భూతం హ్యస్య ఫలం. తచ్చాప్రతిబన్ధరూపం వీర్యవత్తరత్వం నామ- ప్రబలకర్మాన్తరఫలేనైతస్య కర్మణః ఫలస్యాప్రతిబన్ధః. అవిలమ్బితత్వమిత్యర్థః. ....*

అ- ౧౦౦.—— {ప్రదానవదేవ తదుక్తం॥}
౩౯౬- సూ॥

దహరవిద్యాయాం *తద్య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామానిత్యపహతపాప్మత్వాదిగుణానామపి పరమాత్మస్వరూపచిన్తనవత్పృథక్చిన్తనం విహితం. కిం గుణచిన్తనే తత్తద్గుణవిశిష్టతయా పరమాత్మచిన్తనమావర్తనీయం- ఉత నేతి సంశయః. పరమాత్మన ఏకస్యైవ సర్వేషాం గుణానాం గుణిత్వేన సకృదేవ చిన్తనోపపత్తేర్నావర్తనీయమితి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-గుణినస్స్వరూపైక్యే

పితత్తద్గుణవిశిష్టాకారభేదాదావర్తనీయమితి. సూత్రార్థస్తు- ప్రదానవదావర్తనీయమేవ- యథా *ఇన్ద్రాయరాజ్ఞేపురోడాశమేకాదశకపాలం *ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ *ఇన్ద్రాయస్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైకత్వేపి రాజత్వాదివిశిష్టాకారభేదాద్దేవతాభేద ఇతి ప్రదానావృత్తిః- తద్వదేవ. తదుక్తం సఙ్కర్షే *నానావా దేవతా పృథక్త్వాదితి. ...*

అ- ౧౦౧——
౩౯౭- సూ॥ { లిఙ్గభూయస్త్వాత్త
ద్ధిబలీయస్తదపి॥ }

తైత్తిరీయా ఆధీయతే *సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువం। విశ్వం నారాయణం దేవమిత్యారభ్య *సోఽక్షరః పరమస్స్వరాడిత్యన్తం. అస్మిన్ననువాకే నోపాసనం విధీయతే. కిమయం పూర్వానువాకోదితదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థః- ఉత సర్వవేదాన్తోదితసర్వపరవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థ ఇతి సంశయః. దహరవిద్యాయా ఆనన్తర్యాత్తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థ ఇతి పూర్వః పక్షః- *సహస్రశీర్షం దేవమితి ద్వితీయానిర్దేశస్యానన్తరోదితోపాసినా సమ్బన్ధస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ. రాద్ధాన్తస్తు- పరబ్రహ్మ పరతత్త్వ పరజ్యోతిః పరమాత్మాక్షరశివశమ్భుశబ్దైస్సర్వ పరవిద్యోపాస్యానూద్య వాక్యేనైవ తేషాం నారాయణత్వవిధానాత్తస్య చ ప్రకరణాద్బలీయస్త్వేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థ ఇతి నిశ్చీయతే. నచ *సహస్రశీర్షమితి ద్వితీయానిర్దేశః పూర్వేణోపాసినా సమ్బధ్యతే- *తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమితి కృత్యప్రత్యయేన కర్మాభిహితమితి తత్ర ద్వితీయానిర్దేశాయోగాత్. *నారాయణః పరః *వ్యాప్య నారాయణస్స్థితః *పరమాత్మా వ్యవస్థిత ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్ప్రథమార్థే ద్వితీయా. సూత్రార్థస్తు- సర్వపరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణే లిఙ్గభూయస్త్వాత్- తచ్చిహ్నభూత వాక్యభూయస్త్వాదిత్యర్థః. తద్ధి- వాక్యం ప్రకరణాద్బలీయః. తదపి పూర్వస్మిన్కాణ్డే *శ్రుతిలిఙ్గవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పరదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదిత్యాదినోక్తం. ఏవం సర్వోపాస్యనిర్ధారణే నిశ్చితే సతి దహరవిద్యాయామప్యయమేవోపా

స్యఇతి *పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదినా హృదయాద్యభిధానంచయుజ్యతఇత్యభిప్రాయః. .... *

అ- ౧౦-౨.— ౩౯౭- సూ॥ {పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియా మానసవత్॥}

వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే *మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితఇత్యాదినామనశ్చితాదయోఽగ్నయో విద్యారూపాః శ్రూయన్తే. కిమేతేక్రియామయక్రత్వఙ్గభూతాః - ఉతవిద్యామయక్రత్వఙ్గభూతా ఇతిసంశయః. అస్మిన్ప్రకరణేవిద్యామయక్రత్వనుబన్ధిగ్రహస్తోత్రాదిదర్శనేపిక్రతోర్విధానాభావాత్, ఫలాన్తరాప్రతీతేః, పూర్వత్ర *అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదిత్యాదినేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాన్మనశ్చితాదిషుచ *తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వఇతితత్తాద్త్యాతిదేశాదిష్టకచితేనైషాంవికల్పప్రతీతేః, ఇష్టకచితాగ్నిశేషిభూతక్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేనతదఙ్గభూతాఇతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *తేహైతేవిద్యాచితఏవవిద్యయాహైవైతఏవంవిదశ్చితాభవన్తీతిమనశ్చితాదీనాంసామ్పాదికాగ్నిత్వేనవిద్యారూపత్వేసిద్ధేపి *తేహైతేవిద్యాచితఏవేత్యవధారణశ్రుతిర్విద్యామయక్రత్వఙ్గత్వేనైషాంవిద్యారూపతాఽవగత్యర్థేతినిశ్చయాత్. సన్నిహితైరామ్నాతైః గ్రహస్తోత్రాదిభిఃక్రత్వనుబన్ధైరనువాదసరూపవాక్యప్రతిపాదితైఃక్రతుదర్శనేసతి *వచనానిత్వపూర్వత్వాదితిన్యాయేనమనశ్చితాదీనాంశేషిభూతవిద్యామయక్రతోర్విధిఃపరికల్ప్యతే. *తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వఇత్యతిదేశేనేష్టకచితాగ్నేస్స్వశేషిభూతక్రతుద్వారేణయత్ఫలం - తదేవైషాంస్వశేషిభూతవిద్యామయక్రతుద్వారేణఫలమితినిశ్చీయతఇతివిద్యామయక్రత్వఙ్గభూతాఏవమనశ్చితాదయః. సూత్రార్థస్తు- మనశ్చితాదిఃక్రియాస్యాత్- క్రియామయక్రత్వఙ్గభూతఇత్యర్థః. కుతఃప్రకరణాత్ పూర్వప్రకృతేనేష్టకచితేనా వ్యభిచరితక్రతుసమ్బన్ధినోపస్థి

తత్క్రతుగృహీతత్వేన తదఙ్గభూతానామేషాంచాగ్నిత్వాత్తైర్నేష్టకచితేనవికల్పః. విద్యారూపాణామప్యేషాంక్రియామయక్రత్వఙ్గభావో నవిరుధ్యతే- ద్వాదశాహాఙ్గభూతమానసగ్రహవత్.

౩౯౯. సూ. అతిదేశాచ్చ॥ *తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వఇతితేషు పూర్వేష్టకచితకార్యాతిదేశాచ్చతేనైషాంవికల్పఃప్రతీయతే. తేనసవికల్పోఽభిహితస్తచ్ఛేషిభూతక్రత్వఙ్గత్వేనవినైషాంనోపపద్యతే. అతశ్చతదఙ్గభూతాః.

౪౦౦. సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ॥ తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. మనశ్చితాదిర్విద్యైవ-విద్యామయక్రత్వఙ్గభూతఏవేత్యర్థః. కుతః. నిర్ధారణాత్ - తేషాంవిద్యారూపత్వేసిద్ధేపి *తేహైతేవిద్యాచితఏవేతినిర్ధారణంవిద్యామయక్రత్వఙ్గతయైషాంవిద్యామయత్వఖ్యాపనార్థం. అత్రైవవిద్యామయక్రతుదర్శనాచ్చతదఙ్గత్వమేవైషాం. దృశ్యతేచాత్రవిద్యామయఃక్రతుః *మనసైషుగ్రహాఅగృహ్యన్తమనసాఽస్తువన్తమనసాశంసన్నిత్యాదౌ.

అత్రవిద్యామయక్రతౌవిధిపదాశ్రవణాత్, ఫలసమ్బన్ధాప్రతీతేః, శ్చప్రకరణేనేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రత్వఙ్గతాప్రతీతేః, శ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయోబాధ్యతఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౦౧. సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః॥ శ్రుత్యాదేఃప్రకరణాద్బలీయస్త్వేనశ్రుత్యాద్యవగతస్య విద్యామయక్రత్వన్వయస్యప్రకరణేననబాధః. శ్రుతిస్తావత్ *తేహైతేవిద్యాచితఏవేతి. తాంవివృణోతి *విద్యయాహైవైతఏవంవిదశ్చితాభవన్తీతి. లిఙ్గవాక్యేచభాష్యేదర్శితే.ఏవంవిదః - మనశ్చక్షురాదివ్యాపారేష్వగ్నిత్వంసమ్పాదయితురేతే-మనశ్చితాదయోవిద్యయా- ప్రధానభూతయాచితా భవన్తీత్యర్థః.

*మనసైషుగ్రహాఅగృహ్యన్తేత్యాదౌవిధిపదాశ్రవణా ద్విద్యామయక్రతువిధిర్నసమ్భవతీతితదసమ్భవాచ్చ తదన్వయోనసమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౦౨ - సూ॥ అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవ
దృష్టశ్చ తదుక్తం॥ గ్రహాస్తోత్రశస్త్రైర్భూయోయజ్ఞానుబన్ధైభ్య ఇ
ష్టకచితాన్వయిక్రతోరత్రవిధీయమానవిద్యామయక్రతుపృథక్త్వమ
వగమ్యతే. (ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవత్) యథాప్రజ్ఞాన్తరాణాం-దహ
రవిద్యాదీనాం పృథక్త్వహేతుభ్యః పృథక్త్వం. ఆదిశబ్దాత్ పూర్వో
క్తశ్రుత్యాదిర్గృహ్యతే. శ్రుత్యాదిభానుబన్ధైశ్చ విద్యామయక్రతువిధిః
కల్ప్యత ఇత్యర్థః. దృష్టశ్చానువాదసరూపేపి కల్ప్యమానో విధిః *య
దేవ విద్యయా కరోతీత్యాదౌ. తదుక్తం *వచనానిత్వపూర్వత్వాదితి.

ఋత్తూక్తమతిదేశాచ్చేష్టకచితశేషిభూత క్రత్వన్వయో వగ
మ్యత ఇతి- తత్రాహ.

౪౦౩- సూ॥ నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న
హిలోకాపత్తిః॥ నావశ్యమతిదేశేనేష్టకచితాగ్నితుల్యదేశ
త్వమప్యాశ్రయణీయం-యేనకేనచిత్సామాన్యేనాతిదేశోపలబ్ధేః.*స
ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుష ఇతివత్ఫల సామాన్యేన భవి
ష్యత్యతిదేశః. నహి తత్ర మణ్డలపురుషే మృత్యులోకాపత్తిరప్యతిది
శ్యతే- అపితుమృత్యువత్సంహర్తృత్వమేవ.

౪౦౪- సూ॥ పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వా
త్త్వనుబన్ధః॥ పరేణచబ్రాహ్మణేనాస్యమనశ్చితాద్యభిధాయి
నశ్శబ్దస్యతాద్విధ్యం- తద్విధత్వం.విద్యామయప్రతిపాదకత్వ మవ
గమ్యతే. పరేణహిబ్రాహ్మణేన *అయంవావలోకఏషోఽగ్నిచితస్త
స్యైష ఏవేత్యాదినా పృథక్ఫలావిద్యైవవిధీయతే. అగ్నిరహస్యేక్రి
యామయాఏవవిధీయన్త ఇతినాస్తినియమ ఇత్యర్థః. క్రియాప్రకర
ణేత్వేషాంమనశ్చితాదీనామనుబన్ధః సమ్పాదనీయానామగ్న్యఙ్గానా
మత్రభూయస్త్వాత్క్రియతే. అతో విద్యామయక్రత్వఙ్గభూతా ఏవ
మనశ్చితాదయోఽగ్నయః. .... *

అ-౧౦౩-౪౦౫-సూ॥ ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥
ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయాహి పరమాత్మోపాస్య ఇతివక్ష్యతే *ఆ

త్మేతితూపగచ్ఛన్తీతి. తత్రకిం ప్రత్యగాత్మనశ్శరీరేవర్తమానస్యకర్తృ
త్వభోక్తృత్వాదివిశిష్టంరూపమనుసన్ధేయం-ఉత ప్రజాపతివాక్యోది
తాపహతపాప్మత్వాదిగుణకంయథావస్థితంరూపమితిసంశయః. శరీరే
వర్తమానస్యయాదృశంరూపం- తదేవానుసన్ధేయమితిపూర్వఃపక్షః-
కర్మవిధిష్వివోపాసనవిధిష్వపి తావతైవసాధనానుష్ఠానఫలానుభవ
యోస్సమ్భవాత్. *యథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతీతితు *తం
యథాయథోపాసతఇత్యనేనైకార్థ్యాత్పరమాత్మవిషయం. రాద్ధాన్త
స్తు-*తత్త్వమసి *సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇతి ప్రత్యగాత్మనఆత్మ
తయైవపరమాత్మోపాస్యఇతి ప్రత్యగాత్మన స్స్వరూపముపాస్యాన్తర్గ
తం. *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతియథావ
స్థితాత్మస్వరూపస్యైవబ్రహ్మానుభవఃఫలమిత్యతః *యథాక్రతురస్మిం
ల్లోకేపురుషోభవతీతినపరమాత్మమాత్రవిషయం-అపితు ప్రత్యగాత్మా
త్మభూతోపాస్యవిషయమితి ప్రజాపతివాక్యోదితంయథావస్థితస్వరూ
పమేవానుసన్ధేయం. అన్యథాప్రాప్యోపాస్యయోః ప్రకారభేదాత్
*యథాక్రతురస్మిన్నితివిరుధ్యతే. *యజేతస్వర్గకామఇత్యాదికర్మవి
ధౌతు కర్తృస్వరూపానుసన్ధానంనసాధనాన్తర్గతమితివిశేషః. సూ
త్రార్థస్తు-కర్తృత్వాదివిశిష్టమేవాత్మనస్స్వరూపమనుసన్ధేయమిత్యే
కేమన్యన్తే. కుతః. శరీరేవర్తమానస్యోపాసితురాత్మనస్తథాభావాత్.

౪౦౬- సూ॥ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్ ॥ నకర్తృత్వాదివిశిష్టమనుసన్ధేయం-అపితుసాంసారిక స్వరూపాన్ముక్తస్వరూపస్యయోవ్యతిరేకః-సోఽనుసన్ధేయః. కుతః. తథోపాసనభావభావిత్వాద్వ్యతిరిక్తస్వరూపప్రాప్తేః. *యథాక్రతురస్మింల్లోకేపురుషోభవతీతిహ్యాహ. (ఉపలబ్ధివత్) యథాబ్రహ్మోపలబ్ధిర్యథావస్థితబ్రహ్మానుసన్ధానయుక్తస్యైవ- తథాత్మోపలబ్ధిరపి. *

అ- ౧౦౪.——

౪౦౭-, సూ॥ {అఙ్గావబద్ధాస్తునశా* ఖాసుహిప్రతివేదం॥}

*ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథాది క్రత్వఙ్గాశ్ర

యా ఉపాసనాశ్శ్రూయన్తే. తాః కిం యాసు శాఖాసు శ్రూయన్తే-
తాస్వేవ వ్యవస్థితాః- ఉత సర్వాసు శాఖాసు సమ్బద్ధా ఇతి సంశయః.
శాఖాసు స్వరభేదాత్ప్రతిశాఖముద్గీథభేదేన యత్ర శ్రూయన్తే- తత్ర
స్థోద్గీథాదేస్సన్నిధానాత్తైనైవాన్వితా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వః పక్షః.
రాద్ధాన్తస్తు- యద్యప్యుద్గీథవ్యక్తిభేదో విద్యతే- తథాపి తత్ర తత్ర చో
ద్గీథజాతీయత్వేన సమ్బద్ధాత్సర్వేషాం చోద్గీథజాతీయత్వావిశేషాత్
*ఉద్గీథముపాసీతేతి శ్రుత్యైవ సర్వసమ్బద్ధ ఇతి సర్వశాఖాసు సమ్బ
ధ్యన్తే. సూత్రార్థస్తు- న త్వఙ్గావబద్ధా ఉపాసనాస్తాసు శాఖాసు వ్య
వస్థితాః- అపి తు ప్రతివేదం సర్వశాఖాసు సమ్బధ్యన్త ఇత్యర్థః. హిర్హే
తౌ. యస్మాదుద్గీథజాతీయత్వావిశేషేణ సర్వసమ్బద్ధః- తస్మాదిత్యర్థః.

౫౦౮- సూ॥ మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః॥ వా
శబ్దశ్చార్థే. యథా మన్త్రాదీనాం క్రత్వఙ్గభూతానామేకైకశాఖాభి
హితానాం సర్వశాఖాసు క్రతోరేకత్వేన సర్వత్ర సమ్బన్ధో న విరు
ధ్యతే- తద్వచ్చావిరోధః.................................*

అ- ౧౦౫.——
౫౦౯- సూ॥ {భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయ
స్త్వం తథా హి దర్శయతి॥}

వైశ్వానరవిద్యాయాం స్వర్లోకాదిత్యవాయ్వాకాశపృథివ్యవ
యవో వైశ్వానర ఆత్మోపాస్యః శ్రుతః. తత్ర వ్యస్తస్యైవోపాసనం
కార్యం- ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చేతి- అథ సమస్తస్యైవేతి సంశయః.
* ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి దివమేవ భగవో రాజన్ని
త్యాదినా స్వర్లోకాదిపృథివ్యన్తానాం వైశ్వానరాత్మనో మూర్ధాదిపా
దాన్తావయవత్వమభిధాయ తత్ర తత్ర వ్యస్తస్యైవోపాసనం ఫలం చ
విహితమితి పశ్చాత్ *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమాన
మాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ఇతి పూర్వోక్తస్య సమాసేనోపసం
హార ఇతి యుక్తం. అతో వ్యస్తస్యైవోపాసనం కార్యమితి ప్రథమః ప
క్షః. సమస్తోపాసనస్య *సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు స
ర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి వ్యస్తోపాసనఫలేభ్యః ఫలాన్తరవిధానా

ద్వ్యస్తస్య సమస్తస్య చోపాసనం కార్యమితి ద్వితీయః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు * ఆత్మానం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీత్యారభ్య వైశ్వానరాత్మనస్స్వర్లోకాదిపృథివ్యన్తానాం మూర్ధాదిపాదాన్తావయవత్వమభిధాయ *యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే సర్వేషు లోకేష్విత్యుపసంహారాదేకస్యైవ వైశ్వానరాత్మనస్త్రైలోక్యశరీరస్య పరబ్రహ్మణః ఉపాసనం విధాయ ఫలంచ *సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీతి, * తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త ఇతి, చ సర్వేషామాత్మనామ విశేషేణ భోగ్యభూతం పరం బ్రహ్మానుభవతి, తద్విరోధినశ్చ సర్వపాప్మనః దహతీ, త్యుక్తమితి గమ్యతే. అత ఏకవాక్యత్వాత్సమస్తస్యైవోపాసనం కార్యం. వ్యస్తవాదస్తు స్వర్లోకాదీనాం మూర్ధాద్యవయవత్వజ్ఞాపనార్థః. తత్రతత్ర చ ఫలవాదః *వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతీత్యాదివద్ద్రష్టవ్యః. సూత్రార్థస్తు-భూమ్నో జ్యాయస్త్వం-సమస్తోపాసనస్య శ్రైష్ఠ్యం. ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. వ్యస్తవాదః క్రతువద్ద్రష్టవ్యః. *వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్యదష్టాకపాల ఇత్యాదిః క్రతావివేత్యర్థః. తథాహి దర్శయతి - సమస్తోపాసనస్య జ్యాయస్త్వమేవ దర్శయతి శ్రుతిః * మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇత్యాదినా వ్యస్తోపాసనేఽనర్థం బ్రువన్తీ. .... *

అ-౧౦౬. ౪౧౦-సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్ ॥

సద్విద్యాదహరవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యాభూమవిద్యాదికాః బ్రహ్మోపాసనరూపాః బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః కిమేకవిద్యా-ఉత నానేతి సంశయః. ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః ఫలస్య చైకత్వాత్, * వేద * ఉపాసీతేతి చ పర్యాయత్వాదేకవిద్యేతి పూర్వః పక్షః. బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి జగదేకకారణత్వాపహతపాప్మత్వాద్యనుబన్ధభేదహేతుభిః పూర్వకాణ్డోదితానుబన్ధభేదహేతుభిశ్శబ్దాన్తరాదిభిరేవానుబన్ధభేదాన్నానాభూ

తా ఇతి రాద్ధాన్తః. శబ్దాన్తరాదిభిస్తత్రాదితైరేవ విద్యాభేదసిద్ధావపీహ పునర్వచనం బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుభూతం వేదాన్తోదితం జ్ఞానమవిధేయమితి కుదృష్టినిరాసార్థం. సూత్రార్థస్తు- సద్విద్యాభూమవిద్యాదికా నానాభూతాః- బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి సత్యకామాపహతపాప్మాదిశబ్దభేదాత్. ఆదిశబ్దాత్ అభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యన్తే.*

అ- ౧౦౭.— ౪౧౧ - సూ॥ {వికల్పోవిశిష్టఫలత్వాత్॥}

సద్విద్యాభూమవిద్యాదికానాం బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలకానామేకస్మిన్పురుషే సముచ్చయోపి భవతి- నేతి సంశయః. అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదీనాం స్వర్గైకఫలానాం తత్రభూయస్త్వాపేక్షయా యథైకస్మిన్పురుషే సముచ్చయో దృశ్యతే-తథాత్రాపి బ్రహ్మానుభవభూయస్త్వాపేక్షయైకస్మిన్పురుషే సముచ్చయస్సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః. దేశతః కాలతస్స్వరూపతశ్చానవచ్ఛిన్నానన్దస్వరూప బ్రహ్మానుభవస్సర్వాసాం పరవిద్యానాం ఫలం. తచ్చైకయా విద్యయా వాప్తమిత్యేకస్మిన్పురుషే విద్యాన్తరసముచ్చయః ప్రయోజనాభావాన్న సమ్భవతీతి సర్వాసాం వికల్ప ఇతి రాద్ధాన్తః. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం.

౪౧౨- సూ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్నవా పూర్వహేత్వభావాత్॥ బ్రహ్మప్రాప్తి వ్యతిరిక్తఫలా విద్యాః- కామ్యాః. తాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్- వికల్ప్యేరన్వా - పూర్వహేత్వభావాత్. తత్ఫలస్యాపరిమితత్వాభావాత్ భూయస్త్వాపేక్షయా సముచ్చయస్సమ్భవతీత్యర్థః...... *

అ-౧౦౮-౪౧౩-సూ॥ అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః॥

కర్మాఙ్గాశ్రయాణాముద్గీథాద్యుపాసనానాం గోదోహనాదివదధికారాన్తరత్వేనోపాదాననియమః పూర్వోక్తస్సమ్భవతి- నేతి సంశయః. న సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః- *ఉద్గీథముపాసీతేత్యుపా

సనావిధౌఫలాన్తరాశ్రవణాత్ ఉద్గీథసమ్బన్ధావగతక్రత్వఙ్గభావావిరోధాత్. ఏవంవిధవాక్యైనైవక్రత్వఙ్గభావేఽవగతేసతి * యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవ వీర్యవత్తరంభవతి * తేనోభౌకురుతఇతిచ వర్తమాననిర్దేశః *నసపాపంశ్లోకంశృణోతీతివదర్థవాదమాత్రంస్యాత్. రాద్ధాన్తస్తు *యదేవవిద్యయాకరోతి- తదేవవీర్యవత్తరమితి విద్యాయాఃక్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతిసాక్షాత్సాధనభావోఽవగమ్యతే. ఏవంఫలసాధనతయావగతావిద్యాకిమాశ్రిత్యఫలంకరోతీత్యపేక్షాయాం * ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యుద్గీథమాశ్రిత్య కుర్యాదితిక్రత్వఙ్గ భూతోద్గీథాశ్రయత్వమాత్రంప్రతీయతే. అతఃఫలాన్తరసాధనతయావగతస్యక్రత్వఙ్గభావోనోపపద్యతఇతిగోదోహనాదితుల్యతయోపాదానానియమస్సిధ్యత్యేవ. *యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతినసపాపంశ్లోకంశృణోతీత్యత్రతుపర్ణతాయా జుహూసమ్బన్ధాత్ప్రాగపాపశ్లోకశ్రవణం ప్రతిసాక్షాత్సాధనభావోనశ్రూయతే. పర్ణతాసమ్బన్ధిపురుష సమ్బన్ధమాత్రంశ్రుతం. తత్తు *పర్ణమయీజుహూరితిశ్రుత్యైవప్రథమావగతక్రత్వఙ్గభావంననిరుణద్ధీత్యర్థవాదమాత్రమితివిశేషః. సూత్రార్థస్తు- అఙ్గేషు- ఉద్గీథాదిష్వాశ్రితానాముపాసనానాం యథాశ్రయభావః- ఉద్గీథాదివదఙ్గభావః. గోదోహనాదివత్తస్మిన్వాక్యే ఫలసమ్బన్ధాశ్రవణాదఙ్గభావోనవిరుధ్యతఇత్యర్థః.

౪౧౪- సూ॥ శిష్టేశ్చ॥ శిష్టిః- శాసనం. విధానం. *ఉద్గీథముపాసీతేతివిధానాచ్చవర్తమాననిర్దేశావగతఫలసమ్బన్ధాత్ప్రాగేవోద్గీథసమ్బన్ధోఽవగతఇతి తదఙ్గభావోనవిరుధ్యతే. అతఉపాదాననియమః.

౪౧౫-సూ॥ సమాహారాత్॥ ఇతశ్చ. *హోతృషదనాద్ధైవాపిదురుద్గీథమనుసమాహరతీత్యుద్గీథవేదనహీనావన్యేనసమాధానంబ్రువత్ వేదనస్యోపాదాననియమందర్శయతి. దురుద్గీథం- వేదనహీనముద్గీథం.

౨౧౬- సూ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ॥ ఇతశ్చోపాదాననియమోఽవగమ్యతే. ప్రణవగుణత్వేనావగతస్యోపాసనస్య సాధారణ్యం హి శ్రూయతే *తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి. తేనేతి ప్రకృతపరమర్శాత్సోపాసనః ప్రణవస్సర్వత్ర సఞ్చరతి. అతః ప్రణవసహభావనియమదర్శనాదుపాదాననియమో నిశ్చీయతే. ... *

౨౧౭- సూ॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః॥ న వోపాదాననియమః తత్సహభావాశ్రుతేః- క్రత్వఙ్గభావాశ్రుతేరిత్యర్థః. క్రత్వఙ్గభావో హి- సహభావః. * యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి వీర్యవత్తరత్వసాధనతయాఽవగతాయా విద్యాయాః క్రత్వఙ్గతయా వినియోగాసమ్భవాత్ తదఙ్గభావోఽపి న శ్రూయతే. యత్ర సాక్షాత్ఫలసాధనత్వం ప్రతిపాద్యతే- తత్ర ఫలసాధనత్వం ప్రథమం ప్రతీయత ఇతి తస్య క్రత్వఙ్గతయా వినియోగో న సమ్భవతీత్యభిప్రాయః.

౨౧౮- సూ॥ దర్శనాచ్చ॥ *ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీతి బ్రహ్మణో వేదనేన యజ్ఞస్య యజమానస్య ఋత్విజాం చ రక్షణం బ్రువన్త్యన్యేషాం వేదనాభావం దర్శయతి. తచ్చోద్గీథోపాసనస్యానఙ్గత్వే సత్యేవోపపద్యతే. అతశ్చోపాదానానియమః. ....*

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః. తృతీయాధ్యాయే- చతుర్థః పాదః.

అ- ౧౦౯.— ౨౧౯- సూ॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః॥

కిం విద్యాతః పురుషార్థః- ఉత కర్మణ ఇతి సంశయః. కర్మణ ఇతి పూర్వః పక్షః- కర్మాఙ్గత్వాద్విద్యాయాః. కర్మసు కర్తృభూత ప్రత్య

గాత్మనో యాథాత్మ్యప్రతిపాదనపరాణి వేదాన్తవాక్యాని. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం చ *యదేవ విద్యయా కరోతి- తదేవ వీర్యవత్తరమితి శ్రుత్యైవావగమ్యతే. న చ ప్రకృతోద్గీథోపాసనవిషయత్వం తస్య వక్తుం శక్యతే- *యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుత్యైవ సర్వకర్మసు విద్యాయా వినియుక్తత్వాత్. శ్రుతిశ్చ ప్రకరణాద్బలీయసీ. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వం కథమిత్యపేక్షాయాం *తత్త్వమసి *అయమాత్మా బ్రహ్మేతి సామానాధికరణ్యేన కర్మాఙ్గభూతకర్తృయాథాత్మ్యానుసన్ధానద్వారేణ విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమిత్యవగమ్యతే. అతః కర్తృసంస్కారరూపత్వాద్బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మణ ఏవ పురుషార్థః. తత్ర తత్ర ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాత్. విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వే భూయాంసి లిఙ్గాని చ దృశ్యన్తే సర్వవేదాన్తేషు. రాద్ధాన్తస్తు - కర్మసు కర్తుః ప్రత్యగాత్మనోఽర్థాన్తరభూతస్య స్వసఙ్కల్పకృత జగదుదయవిభవలయలీలస్య నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య సర్వేశ్వరస్య సత్యసఙ్కల్పస్య కరణాధిపరూపప్రత్యగాత్మాధిపస్య వేద్యస్య వేదనరూపాయా విద్యాయాః *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిషు బ్రహ్మావాప్తిరూపఫలోపదేశాత్ విద్యాత ఏవ ఫలం. *యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుతిః ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధిశ్చ ప్రకృతోద్గీథోపాసనస్యైవేతి, ప్రస్తుతోద్గీథోపాసనవిశేషనిష్ఠా. *తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యం చ తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్వసఙ్కల్పకృతజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదికస్య పరస్య బ్రహ్మణో న జీవస్వరూపత్వపరం- అపితు జగత్కారణస్య బ్రహ్మణో జీవశరీరకతయా జీవస్యాత్మత్వపరమితి *అధికం తు భేదనిర్దేశాదిత్యాదిషూక్తం. *య ఆత్మని తిష్ఠన్ - యస్యాత్మా శరీరమితి చ ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత్వం పరస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యన్తరే వ్యక్తం. సూత్రార్థస్తు- పురుషార్థోఽతః- విద్యాతః. కుతః. *బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదిశబ్దాత్.

౩౨౦- సూ॥ ❀ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥ ❀ *తత్త్వమసీత్యాది సామానాధికరణ్యేన బ్ర

హ్మణఃకర్మసుకర్తృస్వరూపత్వావగమాద్విద్యాయాః కర్తృసం
స్కారద్వారేణకర్మశేషత్వాత్తత్ర పురుషార్థవాదోఽర్థవాదమాత్రం.
యథాన్యేషుద్రవ్యసంస్కారాదిష్వితిజైమినిరాచార్యోమన్యతే.

౪_౨౧ - సూ॥ ఆచారదర్శనాత్॥ ఇతశ్చవి
ద్యాకర్మాఙ్గం. బ్రహ్మవిదామాచారోహికర్మప్రధానోదృశ్యతే- య
థాఽశ్వపతిః కేకయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరః *యక్ష్యమాణోహవై భ
గవన్తోహమస్మీత్యాహ. *కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ
ఇతిచస్మర్యతే.

లిఙ్గమిదం- ప్రాప్తిరుచ్యతామిత్యత్రాహ.

౪_౨౨ సూ॥ తచ్ఛ్రుతేః॥ *యదేవవిద్య
యాకరోతీత్యాదికాయాశ్శ్రుతేర్విద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వమవగమ్య
తే. నచదుర్బలేనప్రకరణేనశ్రుతిర్విద్యావిశేషోద్గీథవిషయోపాసనే
వ్యవస్థాప్యతే.

౩_౨౩- సూ॥ సమన్వారమ్భణాత్॥ *తం
విద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇతివిద్యాకర్మణోరేకస్మిన్పురుషేసాహి
త్యంచవిద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేహిభవతి.

౪_౨౪- సూ॥ తద్వతోవిధానాత్॥ విద్యా
వతఃకర్మవిధానాచ్చవిద్యాకర్మాఙ్గం. *ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య
యథావిధానంగురోఃకర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్యకుటుమ్బే ఇత్యా
దినాఽధ్యయనవతః కర్మాణివిదధదర్థావబోధపర్యన్తత్వాదధ్యయన
స్యవిద్యావతఏవకర్మాణివిదధాతీత్యవగమ్యతే.

౪_౨౫. సూ. నియమాచ్చ॥ *కుర్వన్నేవేహ
కర్మాణిజిజీవిషేచ్ఛతంసమా ఇత్యాత్మవిదామాయుషఃకర్మసునియమ
దర్శనాచ్చకర్మణఏవపురుషార్థః- నవిద్యాత ఇత్యవగమ్యతే. అతశ్చవి
ద్యాకర్మాఙ్గం.

౪_౨౬.సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంత
ద్దర్శనాత్॥ తుశబ్దాత్పక్షోవ్యావృత్తః. బాదరాయణస్యైవం-

విద్యాతఃఫలమితిమతం. కుతః (అధికోపదేశాత్) కర్మసుకర్తుః ప్రత్యగాత్మనోధికస్య-అర్థాన్తరభూతస్య వేద్యస్య వేదనభూతవిద్యాయాః ఫలసాధనత్వోపదేశాత్. (తద్దర్శనాత్) దృశ్యతేహి వేదాన్తవాక్యేఽధికవిషయత్వంవిద్యాయాః. ఏవమేవ * తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి * సోకామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిషుబహుభవనసఙ్కల్పపూర్వకసృష్ట్యాదేః కర్తుస్సర్వేశ్వరస్యకరణాధిపాధిపస్యానవధికాతిశయ జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్య వేద్యస్యవిద్యాబ్రహ్మప్రాప్తిఫలాయవిధీయతే.

౪౨౭. సూ. తుల్యంతుదర్శనం॥ విద్యాయాః ప్రధానత్వేపి బ్రహ్మవిదామాచారదర్శనంతుల్యం. కర్మణామనాచారదర్శనమప్యస్తీత్యర్థః. *ఋషయఃకావషేయాఃకిమర్థావయమధ్యేష్యామహేకిమర్థావయంయక్ష్యామహఇత్యాదౌ. కర్మానుష్ఠానదర్శనంతుఫలాభిసన్ధిరహితస్యకర్మణోవిద్యాఙ్గత్వాత్. త్యాగస్తు ఫలాభిసన్ధియుక్తస్యవిద్యావిరోధిత్వాదిత్యభిప్రాయః.

౪౨౮, సూ. అసార్వత్రికీ॥ *యదేవవిద్యయాకరోతీతిశ్రుతిఃసర్వవిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వంవిదధాతీత్యేతదసఙ్గతం. అత్రవిద్యాశబ్దాభిహితాతునసార్వత్రికీ-అపితూద్గీథవిద్యా. యత్కరోతి-తద్విద్యయేతినైవంపదాన్వయః. అపితుయదేవవిద్యయాకరోతి-తదేవవీర్యవత్తరమితి. విద్యయాక్రియమాణస్యాన్యతోవగతస్యవీర్యవత్తరత్వంప్రతిసాధనభావోవగమ్యతే- *యదేవేతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. అన్యతోఽవగతిర్హి *ఉద్గీథముపాసీతేతిసన్నిహితోద్గీథవిద్యాయాః.

౪౨౯. సూ. విభాగశ్శతవత్॥ తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతేఇత్యత్రవిద్యాచస్వస్మైఫలాయ, కర్మచస్వస్మైఫలాయా, న్వారభతఇతివిభాగోద్రష్టవ్యః- యతోవిద్యాకర్మణోర్భిన్నఫలత్వముక్తం. (శతవత్) యథాక్షేత్రరత్నవిక్రయిణంశతద్వయమన్వేతీత్యుక్తేక్షేత్రార్థంశతం, రత్నార్థంశత, మితివిభాగోఽవగమ్యతే- తద్వత్.

౪౩౦. సూ. అధ్యయనమాత్రవతః ॥ *వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతఏవకర్మవిధానాత్ అనేనవిద్యాయా నకర్మాఙ్గత్వమవగతం. అధ్యయనవిధిస్త్వర్థానవన్నియమవదక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవస్యతి. గృహీతస్యస్వాధ్యాయస్యఫలవదర్థావబోధిత్వదర్శనాత్తన్నిర్ణయఫలమీమాంసాశ్రవణేఽధీతవేదః పురుషస్స్వయమేవప్రవర్తతే. అర్థావబోధపర్యన్తత్వేప్యర్థజ్ఞానాదర్థాన్తరభూతాస్మృతిప్రత్యయావృత్తిరూపా *ఉపాసీతేతిశాస్త్రవిహితా విద్యానకర్మాఙ్గమ్.

౪౩౧. సూ. నావిశేషాత్ ॥ *కుర్వన్నేవేహకర్మాణీతిబ్రహ్మవిదామాయుషఃకర్మణినియమోదృశ్యత ఇత్యేతన్నసమ్భవతి- అవిశేషాత్. విదుషఏవేతివిశేషాభావాత్—మిత్యవిదుషోనస్యాత్. విదుషస్త్వాప్రయాణాదుపాసనానువృత్తి దర్శనాదర్థస్వభావాద్విదుషఏవేత్యభిప్రాయః.

౪౩౨- సూ॥ స్తుతయేఽనుమతిర్వా ॥ వాశబ్దోవధారణే *ఈశావాస్యమిదంసర్వమితి విద్యాప్రకరణాద్విద్యాస్తుతయేకర్మానుమతిరేవ. విద్యామాహాత్మ్యాత్సర్వదాకర్మాణి కుర్వన్నపితైర్నలిప్యతఇతీహాస్తుతాభవతివిద్యా. వాక్యశేషేచ *నకర్మణాలిప్యతేనరఇతిశ్రూయతే.

౪౩౩ - సూ॥ కామకారేణచైకే ॥ ఏకేశాఖినఃకామకారేణచవిద్యానిష్ఠస్యగార్హస్థ్యత్యాగమధీయతే *కింప్రజయాకరిష్యామోయేషాం నోయమాత్మాఽయంలోకఇతి. గార్హస్థ్యకర్మత్యాగంబ్రువద్వాక్యంవిద్యాప్రధానమితిదర్శయతి.

౪౩౪- సూ॥ ఉపమర్దంచ ॥ విద్యయాసర్వకర్మోపమర్దంచాధీయతే *క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణితస్మిన్దృష్టేపరావరఇతి. తద్విద్యాయాఃకర్మాఙ్గత్వేనసఙ్గచ్ఛతే.

౪౩౫- సూ॥ ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి ॥ ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్, తేషుచాగ్నిహోత్రా

త్రాదికర్మాభావా, న్నవిద్యాకర్మాఙ్గం. తేచాత్రాశ్రమాస్సన్త్యేవ- యతోవైదికేశబ్దే తేపిదృశ్యన్తే *త్రయోధర్మస్కన్ధా యజ్ఞోధ్యయనందానమితి *యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే * ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదౌ. *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రమిత్యాదికాతుశ్రుతిరవిరక్తవిషయా.

౪౩౬- సూ॥ పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి॥ *త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యాదిషు తేషామాశ్రమాణామచోదనాత్- అవిధానాదుపాసనాస్తుత్యర్థంపరామర్శం- అనువాదంజైమినిరాచార్యోమన్యతే. అపిచ-అపవదతిహిశ్రుతిరాశ్రమాన్తరం * వీరహావా ఏషదేవానాంయోఽగ్నిముద్వాసయతఇత్యాదికా. అతస్తేనసన్త్యేవ.

౪౩౭-సూ॥ అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ గృహస్థాశ్రమవదాశ్రమాన్తరమప్యనుష్ఠేయం భగవాన్బాదరాయణోమన్యతే. కుతః. తస్యాపితత్సామ్యశ్రుతేః. * త్రయోధర్మస్కన్ధాఇత్యేవమాదౌహిసర్వేషామాశ్రమాణామేకరూపంసఙ్కీర్తనం.

౪౩౮ - సూ॥ విధిర్వాధారణవత్॥ వాశబ్దోఽవధారణే. సర్వేషామాశ్రమాణాంవిధిరేవాయం. (ధారణవత్) యథా *అధస్తాత్సమిధంధారయన్ననుద్రవేత్ * ఉపరిహిదేవేభ్యోధారయతీత్యనువాదసరూపేప్యుపరిధారణస్యాప్రాప్తత్వేన విధిరాశ్రీయతే- ఏవమిహాశ్రమాణామపి. అతఊర్ధ్వరేతస్స్వపి విద్యాదర్శనాద్విద్యాతఃపురుషార్థఇతి. ....*

అ- ౧౧౦.—
౪౩౯- సూ॥ {స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్॥}

౪౪౦- సూ॥ భావశబ్దాచ్చ॥ *ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత- సఏషరసానాంరసతమఃపరమఃపరార్ధ్యోఽష్టమోయదుద్గీథఇత్యేతజ్జాతీయకేకిం కర్మాఙ్గాశ్రయాణాం దృష్టివిశేషాణాంవిధిరాస్థేయః- ఉతోద్గీథాదిస్తుతిమాత్రమితిసంశయః విధి

త్వే సిద్ధేహి గోదోహనాదివద్భవతి- విధిత్వమేవ న సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః. * ఇయమేవ జుహూస్స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇతివత్ కర్మాఙ్గభూతోద్గీథాదిసమ్బన్ధితయోపాదానాద్రసతమత్వాదేః తత్స్తుతిమాత్రత్వమేవ- న రసతమత్వాదిదృష్టివిధిః. రాద్ధాన్తస్తు- జుహ్వాదివిధివదుద్గీథాదివిధేరత్రాసన్నిధానాత్, రసతమత్వాదేరప్రాప్తత్వాచ్చ *ఉపాసీతేతి విధిప్రత్యయేన, చ న స్తుతిమాత్రం. తద్దృష్టివిధిరేవ. సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతం. .... *

అ- ౧౧౧.—
౪౪౦- సూ॥ { పారిప్లవార్థా ఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్ ॥ }

౪౪౨-సూ॥ తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్ ॥ *ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిత్యాదయో వేదాన్తేష్వాఖ్యానవిశేషాః కిం పారిప్లవప్రయోగార్థాః-ఉత తత్ర తత్ర విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థా ఇతి సంశయః. *ఆఖ్యానాని శంసన్తీతి పారిప్లవే వినియోగాత్తదర్థా ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యుక్త్వా *మనుర్వైవస్వతో రాజేతి మన్వాద్యాఖ్యానే వినియోగస్య విశేషితత్వాత్ * తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదివిధినైకవాక్యత్వాచ్చ * సోరోదీదిత్యాదివద్విద్యావిధ్యర్థా ఏవ. సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతం. .... *

అ - ౧౧౨.—
౪౪౩- సూ॥ { అతఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ॥ }

ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా సమ్భవతి- నేతి సంశయః. యజ్ఞాద్యభావాత్తేషాం తదఙ్గికా విద్యా న సమ్భవతీతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి *ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతేః తేషాం విద్యావత్త్వావగమాత్తేష్వగ్నిహోత్రాద్యనపేక్షా విద్యేతి నిశ్చీయతే. సూత్రార్థస్తు- అతఏవ - విద్యావత్త్వశ్రుతేరేవ అథానాద్యనపేక్షా తేషు విద్యా. అగ్నీన్ధనం హి-అగ్న్యాధానం. .... *

అ-౧౧౩.— ౪౪౪-సూ॥ { సర్వాపేక్షా చ య
జ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ }

కర్మవత్సు గృహస్థేషు కిం యజ్ఞాదికర్మాపేక్షా విద్యా - ఉత తత్రాపి కేవలైవేతి సంశయః. ఊర్ధ్వరేతస్సు యజ్ఞాద్యనపేక్షైవామృతత్వం సాధయతి చేత్ - కర్మనిరపేక్షాయా విద్యాయా ఏవ సాధనత్వమభ్యుపగమనీయం. తథా సతి గృహస్థేష్వపి తన్నిరపేక్షైవ సాధయితుం సమర్థేతి పూర్వః పక్షః. న హి స్వర్గాదిసాధనమగ్నిహోత్రాదికర్మ పురుషభేదేన నానావిధాఙ్గకం దృష్టం. * వివిదిషన్తీతి శబ్దోపి వేదనేచ్ఛాయాం కర్మాణి వినియుఙ్క్తే - న విద్యాయాం. రాద్ధాన్తస్తు- కర్మవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదిసర్వకర్మాపేక్షా విద్యా. కుతః. యజ్ఞాదిశ్రుతేః- * తమేవం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేతి హి యజ్ఞాదయో విద్యాఙ్గత్వేన వినియుజ్యన్తే. అతో గృహస్థేషు కర్మాపేక్షా విద్యా. ఇచ్ఛాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వాత్ * వివిదిషన్తీతీష్యమాణం జ్ఞానమేవేత్యవగమ్యతే. యథా గమనసాధనభూతో ఽశ్వః స్వపరికరబన్ధరూపపరికర్మాపేక్షః. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ స్వాశ్రమవిహితం కర్మైవ పరికరం భవతీతి తేష్వపి విద్యాసమ్బన్ధః శాస్త్రాదవగమ్యతే. శాస్త్రాధిగమ్యే హి యథాశాస్త్రమభ్యుపగమనీయం. సూత్రం వ్యాఖ్యాతం. .... *

అ-౧౧౪.— ౪౪౫-సూ॥ { శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథా
పి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషా
మప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥ }

కిం విద్యానిర్వృత్తయే గృహస్థైశ్శమదమాదయ ఉపాదేయాః- ఉత నేతి సంశయః. గృహస్థానామాన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపకర్మాఙ్గకత్వాద్విద్యాయాః తద్విపరీతరూపశమదమాద్యుపాదానాసామర్థ్యాదూర్ధ్వరేతస్సు కర్మరహితేషు శమాదివినియోగో భవిష్యతి- యథా యజ్ఞాదివినియోగః కర్మవత్సు గృహస్థేషు. తస్మాదనుపాదేయాశ్శమాదయ ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు * తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తో

దాన్తఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితోభూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యేదితి సామాన్యేనవిద్యాఙ్గతయావినియోగాద్గృహస్థై రప్యుపాదేయాః.న చకర్మవతాం తేషాంశమాద్యుపాదానాసామర్థ్యం-భిన్నవిషయత్వాచ్ఛమాదేః. విహితేషుకర్మసుకరణవ్యాపారః. అవిహితేషుప్రయోజనశూన్యేషుచశమదమాదయః. అతశ్శమాదివినియోగో యజ్ఞాదివినియోగవన్నసఙ్కోచమర్హతీతి. సూత్రార్థస్తు- యద్యపిగృహస్థోయజ్ఞాదికర్మయుక్తః- తథాపితుశమదమాద్యుపేతస్స్యాత్. కుతః*శాన్తోదాన్తఇత్యాదినాతద్విధేః, తదఙ్గతయా- విద్యాఙ్గతయా విద్యానిష్పత్తయె తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వా, చ్చ. ఏకాగ్రతానిష్పాద్యత్వాచ్ఛమదమాదిభిరేవవిద్యానిష్పత్తిరిత్యర్థః యజ్ఞాదికర్మాణ్యపిపాపనిబర్హణద్వారేణైకాగ్రతామాపాదయన్తీత్యభిప్రాయః. ...... *

అ- ౧౧౫.— ౨౨౬- సూ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥

వాజినాంఛన్దోగానాంచప్రాణవిద్యాయాం *నహవాఏవంవిదికిఞ్చనానన్నంభవతీతిసర్వాన్నానుమతిస్సఙ్కీర్త్యతే. కింప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిస్సర్వదా- ఉతప్రాణాత్యయాపత్తావితిసంశయః. అవిశేషాత్సర్వదేతిపూర్వఃపక్షః. అతిశయితశక్తేర్బ్రహ్మవిదోప్యుచ్ఛిష్టపరిగ్రహణభక్షణయోః ప్రాణాత్యయాపత్తావేవదర్శనా దల్పశక్తేః ప్రాణవిదఃకింపునరితి ప్రాణాత్యయాపత్తావే వేతిరాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు- చశబ్దోఽవధారణే ప్రాణవిదస్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయఏవ. కుతః. తద్దర్శనాత్- అతిశయితశక్తేర్బ్రహ్మవిదఃప్రాణాత్యయఏవసర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్.

౨౨౭. సూ॥ అబాధాచ్చ॥ *ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిస్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిరిత్యాహారశుద్ధివిధేరబాధాచ్చప్రాణాత్యయఏవ.

౨౨౮- సూ॥ అపిస్మర్యతే॥ *ప్రాణసంశయమాపన్నోయోన్నమత్తియతస్తతః। లిప్యతేనసపాపేనపద్మపత్రమివామ్భసేతిప్రాణసంశయఏవసర్వాన్నానుమతిఃస్మర్యతేచ.

౨౪౯- సూ॥ శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ యత
స్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే- అతోఽకామకారే శబ్దశ్చ- కామకా
రస్య ప్రతిషేధకశబ్దశ్చోపపద్యత ఇత్యర్థః. అస్తిహి కఠానాం కామకార
ప్రతిషేధకశ్శబ్దః *తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం న పిబతి పాప్మనా నోత్సృ
జా ఇతి. పాప్మనా సంస్పృష్టో న భవామీతి మత్వా సురాం న పిబతీత్యర్థః.

అ-౧౧౬ ౨౫౦-సూ॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥

కిం యజ్ఞాదయో విద్యాఙ్గభూతాః కేవలాశ్రమస్యాప్యఙ్గభూ
తాః- ఉత నేతి సంశయః. కేవలాశ్రమస్యాప్యఙ్గత్వే నిత్యానిత్యసం
యోగరూపవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి నాఙ్గభూతాః కేవలాశ్రమస్యేతి పూ
ర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- యద్యేకస్యైవ వినియోగేనోభయాఙ్గత్వమి
ష్యతే- తదా నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః. ఇహ తు *యావజ్జీవమ
గ్నిహోత్రం జుహుయాత్ *తమేవం వేదానువచనేన బ్రాహ్మ
ణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేతి వినియోగపృథక్త్వేన విరోధః పరిహ్రి
యతే- యథాగ్నిహోత్రాదీనామేవ కర్మణాం. జీవనాధికారకా
మాధికారయోరివాధికారభేదస్యాస్ఫుటత్వాత్తత్స్ఫుటీకరణాయ పు
నరిహ చిన్త్యతే. సూత్రార్థస్తు *యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జు
హుయాదిత్యాదినా కేవలగృహస్థాశ్రమిణో జీవననిమిత్తతయా వి
హితత్వాదేవ యజ్ఞాది కేవలాశ్రమకర్మాపి.

౨౫౧- సూ॥ సహకారిత్వేన చ॥ *తమే
వం వేదానువచనేనేత్యాదినా విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాచ్చ వి
ద్యాసహకారిత్వేన చానుష్ఠేయం యజ్ఞాదికర్మ. వినియోగపృథక్త్వేన
విరోధః పరిహ్రియత ఇత్యభిప్రాయః.

౨౫౨- సూ॥ సర్వథాపి త ఏవోభయలిఙ్గాత్॥ స
ర్వథాపి- ఉభయత్ర వినియోగేపి త ఏవ యజ్ఞాదయః. కుతః. ఉభయ
లిఙ్గాత్- ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యలిఙ్గాత్.

౨౫౩- సూ॥ అనభిభవం చ దర్శయతి॥ *ధర్మేణ
పాపమపనుదతీత్యాదిభిశ్చ యజ్ఞాదిధర్మానిర్దిశ్యతైర్విద్యాయా అన

భిభవం - పాపకర్మభిరుత్పత్తిప్రతిబన్ధాభావం దర్శయతి. అత ఉభయత్ర వినియోగాత్కేవలాశ్రమిణాం ముముక్షూణాం చానుష్ఠేయా యజ్ఞాదయః. .... *

అ-౧౧౭. ౪౫౪-సూ॥ అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః॥

విధురాదీనామనాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి-నేతి సంశయః. ఆశ్రమధర్మేతికర్తవ్యతాకత్వాద్విద్యాయా, స్తదభావాత్తేషామనధికార ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- ఊర్ధ్వరేతస్త్వవద్రైక్వాదిష్వనాశ్రమిషు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనాదాశ్రమానియతైర్జపపవాసదానాదిభిరేవ తేషాం విద్యానుగ్రహో భవతీత్యస్త్యేవాధికారః. సూత్రార్థస్తు- తుశబ్దాత్పక్షవ్యావృత్తిః. చశబ్దోఽవధారణే. అన్తరాపి- ఆశ్రమానన్తరావర్తమానానామనాశ్రమిణామప్యధికారోఽస్త్యేవ. కుతః. తద్దృష్టేః- రైక్వాదిషు విద్యానిష్ఠత్వదృష్టేః.

౪౫౫- సూ. అపి స్మర్యతే॥ అపి చ-అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్మర్యతే * జప్యేనాపి చ సంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయ ఇత్యాదినా.

౪౫౬- సూ॥ విశేషానుగ్రహశ్చ॥ ఆశ్రమానియతధర్మవిశేషేణ విద్యానుగ్రహశ్శ్రూయతే చ *తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విచ్ఛేదితి.

౪౫౭- సూ॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ॥ అతః - అనాశ్రమిత్వాదితరత్ - ఆశ్రమిత్వం జ్యాయః - ధర్మభూయస్త్వాత్ లిఙ్గాచ్చ- స్మృతేశ్చేత్యర్థః. * అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇతి హి స్మర్యతే. తస్మాదనాశ్రమిత్వేన విద్యానిష్ఠత్వమాపద్విషయమిత్యభిప్రాయః. .... *

అ-౧౧౮.— ౪౫౮-సూ॥ {తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥}

నైష్ఠికవైఖానస పరివ్రాజకానాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి విద్యాధికారోఽస్తి- నేతి సంశయః. విధురాదివజ్జపాదిభిరను

గ్రహాసమ్భవాదస్త్యేవాధికారఇతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- నైష్ఠికాదీనాంస్వాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణాచ్ఛిష్టబహిష్కృతత్వాచ్చ తేషామనధికారః. సూత్రార్థస్తు (తద్భూతస్యతు నాతద్భావః) నైష్ఠికాదిభూతస్యాతద్భావోనసమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యశ్శాస్త్రైర్నియమాత్. తద్రూపాభావాః- నైష్ఠికాద్యాశ్రమధర్మాభావాః. తేభ్యోనియచ్ఛన్తిహిశాస్త్రాణి. *బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీతృతీయోఽత్యన్తమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి నైష్ఠికస్యతత్రైవనియమః. అరణ్యమియాత్తతోనపునరేయాదితిచవైఖానసస్య. *సన్న్యస్యాగ్నింనపునరావర్తయేదితిచ పరివ్రాజకస్య. అతఏవతేషామనాశ్రమిత్వేనావస్థానాభావాద్విద్యాధికారోనసమ్భవతి. జైమినేరప్యవిగీతోఽయం.

౪౬౯- సూ॥ నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ ఆధికారికం- అధికారలక్షణోక్తం *అవకీర్ణిపశుశ్చతద్వదిత్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తంనైష్ఠికస్యనసమ్భవతి. కుతః. పతనానుమానాత్ నైష్ఠికస్యతదయోగాత్. తస్యహిపతనం స్మర్యతే ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనేన *ఆరూఢోనైష్ఠికంధర్మంయస్తుప్రచ్యవతేద్విజః। ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామి యేనశుద్ధ్యేత్సఆత్మహేతి. అత ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారివిషయమాధికారికం.

౪౭౦- సూ॥ ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తం॥ ఏకేప్రాయశ్చిత్తభావమపిమన్యన్తే- యతఉపపూర్వం- ఉపపాతకమిదం. అశనవత్ - మధ్వశనాదినిషేధవత్ప్రాయశ్చిత్తవద్భవతీత్యర్థః. అతఉపకుర్వాణస్యబ్రహ్మచారిణఃఉక్తమాధికారికమస్యాపిభవతీతి. తదుక్తంస్మృతికారైః *ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీతి. ఉపకుర్వాణేబ్రహ్మచారిణ్యుక్తోధర్మ ఉత్తరేషాంచాశ్రమిణాంస్వాశ్రమావిరోధీభవత్యేవేత్యర్థః.

౪౭౧- సూ॥ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥ ఉభయథాపి- ఉపపాతకత్వేమహాపాతకత్వేపినైష్ఠి

కాత్ప్రచ్యుతోబహిర్భూతః కర్మాధికారాత్ - *ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీతిస్మృతేః, ఆచారాచ్చ. వర్జయన్త్యేనం శిష్టావిద్యోపదేశాదౌ. యద్యపికల్మషనిబర్హణాయకైశ్చిత్ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే-తథాపికర్మాధికారాపాదినీశుద్ధిస్తేషాంనసమ్భవతీత్యభిప్రాయః······*

అ- ౧౧౯.—
౪౬౨- సూ. {స్వామినః ఫలశ్రు తేరిత్యాత్రేయః॥}

ఉద్గీథాద్యుపాసనంకింయజమానేనానుష్ఠేయం- ఉతర్త్విజేతిసంశయః. *యదేవవిద్యయాకరోతి- తదేవవీర్యవత్తరమితి క్రతువీర్యవత్తరత్వఫలంయజమానస్యేతిదహరోపాసనాది వద్యజమానేనానుష్ఠేయమితిపూర్వఃపక్షః. కర్మాఙ్గాశ్రయత్వాదస్యోపాసనస్య, కర్మణశ్చార్త్విజ్యత్వేన, తదపిఋత్విజాఽనుష్ఠేయంగోదోహనాదివదితిరాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు-స్వామినః-యజమానస్యోద్గీథాద్యుపాసనేకర్తృత్వం. కుతః. తస్యైవఫలశ్రుతే రిత్యాత్రేయోమన్యతే.

౪౬౩- సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రీయతే॥ క్రత్వఙ్గాశ్రయత్వేనక్రత్వధికృతస్యైవాస్మిన్నుపాసనేఽధికారః, తత్క్రతోశ్చార్త్విజ్యత్వేన, తదప్యార్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే. యజమానఫలసాధనత్వేపిక్రతో స్తదనుష్ఠానాయహిఋత్విక్పరిక్రీయతే. ······*

అ- ౧౨౦.—
౪౬౪- సూ. {సహకార్యన్తరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతో విధ్యాదివత్॥}

* తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యంనిర్విద్యబాల్యే నతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాణ్డిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరిత్యత్రమౌనం విద్యాఙ్గతయా విధీయతే- ఉతానూద్యతఇతిసంశయః. మౌనస్యమననరూపత్వాత్ *శ్రోతవ్యోమన్తవ్యఇతివత్ ప్రాప్తత్వేనానూద్యతఇతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - మునిశబ్దస్యప్రకృష్టమననశీలేప్రసిద్ధేః ప్రకృష్టమననముపాస్యవిషయాభ్యాసరూపం విద్యానిష్పత్తయేవిధీయతఇతి. సూత్రార్థస్తు- తద్వతః- విద్యావతఃసహకార్యన్తరం- మౌనంవిధిః. విధీ

యతఇతివిధిరితి మౌనంవిధిరిత్యుక్తం. (విధ్యాదివత్) అత్రాపివిధీయతఇతివిధిః- యజ్ఞదానప్రభృత్యాశ్రమధర్మః. ఆదిశబ్దాచ్ఛ్రవణమననేగృహ్యేతే ఆశ్రమధర్మవచ్ఛ్రవణమననవచ్చపాణ్డిత్యబాల్యయోస్తృతీయమిదంసహకార్యన్తరంమౌనమపూర్వంవిధీయతే. కుతఇత్యతఆహ (పక్షేణేతి) మునిశబ్దస్యప్రకృష్టమననయుక్తే పక్షేణప్రసిద్ధేరిత్యర్థః.

౪౬౫- సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ సర్వాశ్రమిణాంవిద్యావత్త్వేపిచ్ఛాన్దోగ్యే *సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతఇతిగృహస్థధర్మేణోపసంహారఃసర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థః. కుతః కృత్స్నభావాత్- కృత్స్నేషుభావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమేషువిద్యాయాస్సద్భావాదిత్యర్థః.

౪౬౬- సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ *అథమునిరిత్యస్మిన్వాక్యే *భిక్షాచర్యంచరతీతిపారివ్రాజ్యైకాన్తధర్మేణోపసంహారోపిసర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థః- భిక్షాచర్యమౌనాదివదితరేషామాశ్రమధర్మాణాంయజ్ఞాదీనామప్యుపదేశాత్....*

అ - ౧.౨౧.—
౪౬౭ - సూ. { అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్॥ }

*తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యంనిర్విద్యబాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాణ్డిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరిత్యత్రకింబాలస్యకర్మ- కామచారాదికంసర్వంవిదుషోపాదేయం- ఉతవిద్యామాహాత్మ్యానావిష్కారఇతిసంశయః. *బాల్యేనతిష్ఠాసేదిత్యవిశేషవిధానాత్కామచారాదికంసర్వముపాదేయమితిపూర్వఃపక్షః- విదుషోవిశేషవిధానాత్ విద్యామాహాత్మ్యాన్నిషేధశాస్త్రాణినబాధితానిభవేయురితి. రాద్ధాన్తస్తు- పాణ్డిత్యప్రయుక్తస్వమాహాత్మ్యానావిష్కారఏవవిద్యాస్వయోగ్యతయోపాదేయః- ఇతరస్యకామచారాదేః * నావిరతోదుశ్చరితాదిత్యాదిశాస్త్రైర్విద్యోత్పత్తివిరోధిత్వావగమాత్. అతోయ

ధాబాలః స్వాభిజనాద్యనావిష్కుర్వన్వర్తేత- తథావిద్వాన్వర్తేతేత్యేతదేవయుక్తం. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతమ్. .... *

అ. ౧.౨.౨.—— ౨౬౭ - సూ. { ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ॥ }

మోక్షాతిరిక్తాభ్యుదయఫలముపాసనం కింస్వసాధనభూతపుణ్యకర్మానన్తరమేవోత్పద్యతే- ఉతానన్తరమన్యదా వేత్యనియమ ఇతి సంశయః. సాధననిర్వృత్తౌ విళమ్బహేత్వభావాదనన్తరమేవేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు * అప్రస్తుతే ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధే సత్యనన్తరం, ప్రస్తుతే తదుత్తరకాలమిత్యనియమః,. దృశ్యతే హి ప్రబలకర్మాన్తరేణఫలప్రతిబన్ధః- *యదేవవిద్యయాకరోతి - తదేవవీర్యవత్తరమితి- ఉద్గీథోపాసనస్య క్రతోః కర్మాన్తరేణ ఫలాప్రతిబన్ధఃఫలమితి * పృథక్త్వప్రతిబన్ధఃఫలమిత్యభ్యుపగమాత్. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం. ఐహికం- అభ్యుదయఫలమిత్యర్థః................... *

అ- ౧.౨.౩.—— ౨౬౮ - సూ. { ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ }

కింముక్తిఫలాన్యుపాసనానిస్వసాధనభూతాతిశయితపుణ్యకర్మానన్తరముత్పద్యన్తే- ఉతపూర్వవదనియమ ఇతిసంశయః. ముక్తిఫలోపాసనసాధనభూతకర్మణాంసర్వకర్మభ్యోబలవత్తరత్వేనప్రతిబన్ధాభావాదనన్తరమేవోత్పద్యత ఇతిపూర్వః పక్షః. తత్రాపిబ్రహ్మవిదపచారస్యతతోఽపిబలవత్తరత్వేనప్రతిబన్ధసమ్భవాదనియమ ఏవేతి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - ముక్తిఫలానామప్యేవమనియమః. కుతః. తదవస్థావధృతేః - ప్రతిబన్ధాభావేసతిఫలావధృతేః. ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. .... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః. చతుర్థాధ్యాయే- ప్రథమఃపాదః.

అ-౧-౨౮. ౪౭౦-సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్॥

* బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *తమేవంవిద్వానమృత ఇహభవతీత్యాదివేదాన్తవిహితంవేదనంకింసకృత్కృతమేవశాస్త్రార్థః-ఉతాసకృదావృత్తమితిసంశయః. * సకృత్కృతమేవేతి పూర్వఃపక్షః- * సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీత్యాదౌ వేదనస్యైవముక్త్యుపాయత్వప్రతిపాదనాత్ సకృత్కృతేపివేదనే శాస్త్రార్థనిర్వృత్తేః, తస్యాసకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాత్,. రాద్ధాన్తస్తు * యస్తద్వేదయత్సవేదసమయైతదుక్తమిత్యుపక్రమ్య *అనుమ ఏతాం భగవోదేవతాంశాధియాం దేవతాముపాస్సఇత్యేకస్మిన్వాక్యే విద్యుపాస్త్యోర్వ్యతికరేణప్రయోగదర్శనాత్, సమానార్థేషు * బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం *ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదిషు ధ్యానవిద్యోర్వ్యతికరదర్శనా, చ్చ ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్య మసకృదావృత్తంస్మృతి సన్తానరూపం వేదనమేవశాస్త్రార్థ ఇతినిశ్చీయతే. సూత్రార్థస్తు (ఆవృత్తిరసకృత్) బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం వేదనమసకృదావృత్తమేవశాస్త్రార్థః. వేదనంధ్యానశబ్దవాచ్యమిత్యర్థః. కుతః. (ఉపదేశాత్) *ఓమిత్యేవాత్మానంధ్యాయథ*నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే * ఆత్మానమేవలోకముపాసీత * ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్యఇత్యాదినా ఉపాసనోపసంహారోపదేశాత్. ఉపాసనంచావిచ్ఛిన్నస్మృతి సన్తానరూపమితిపూర్వమేవోక్తం.

౪౭౧- సూ. లిఙ్గాచ్చ॥ లిఙ్గం-స్మృతిః. స్మర్యతేచాయమర్థః *మాంధ్యాయన్తఉపాసతే। తేషామహంసముద్ధర్తామృత్యుసంసారసాగరాత్ *యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తంపర్యు

పాసతే*తద్రూపప్రత్యయైకాసన్తతిశ్చాన్యనిస్పృహా।తద్ధ్యానం ప్రథమైష్షడ్భిరఙ్గైర్నిష్పాద్యతేతదేతి. .... *

అ- ౧౨౫.— ౪౬౨- సూ. { ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ॥ }

కిముపాస్యంబ్రహ్మోపాసితురన్యత్వేనానుసన్ధేయం - ఉతాత్మత్వేనేతిసంశయః. * అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ * అధికోపదేశాదిత్యాదిషూపాసితురుపాస్యస్యార్థాన్తరత్వేనైవోపపాదనా, ద్యథావస్థితస్యైవోపాస్యత్వా, చ్చాన్యత్వేనోపాస్యమితిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు * త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతేఇతిపూర్వే ఉపాసితారఉపాస్యమాత్మత్వేనోపగచ్ఛన్తి. అతఆత్మేత్యేవోపాస్యం. తానుపాసితౄన్ప్రత్యర్థాన్తరభూతస్యాపిబ్రహ్మణ ఉపాసితురాత్మత్వంగ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి * యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయ మాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరంయ ఆత్మానమన్తరోయమయతిసత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాదిభ్యోపాసితా పరమాత్మనశ్శరీరం - పరమాత్మాచోపాసితురాత్మేతిప్రతిపాదనేన, తథా * సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానితి *సమ్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాఃప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమితిచతదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాంప్రతిపాదనేన, చ. ఏవముపాసితుస్స్వాత్మనోప్యాత్మత్వాద్బ్రహ్మణో యథావస్థితస్వాత్మశరీరకబ్రహ్మానుసన్ధానే ఽహమిత్యేవానుసన్ధేయం. యథామనుష్యోహమస్మీతిస్వశరీరస్య స్వప్రకారతైకస్వభావతయా ప్రకారిణిస్వాత్మనిపర్యవసానం - తథాస్వాత్మనోఽహంప్రత్యయోఽహంశబ్దశ్చనకేవలస్వాత్మవిషయా- పరమాత్మశరీరతయాతద్విశేషణత్వేనైవస్వాత్మనోఽవస్థానాత్. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం. ... *

అ-౧౨౬. ౪౬౩-సూ. నప్రతీకేనహిసః॥

౪౬౪- సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్॥ *మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదిషు ప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్మత్వేనాను

సన్ధానం కర్తవ్యం- ఉత నేతి సంశయః. *మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి బ్రహ్మోపాసనత్వావిశేషాదాత్మత్వేనానుసన్ధానమితి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-న ప్రతీకే ఆత్మత్వానుసన్ధానం కార్యం. కుతః. న హి మనఆదిరుపాసితురాత్మా, న చ తత్ర బ్రహ్మోపాస్యం,-బ్రహ్మదృష్ట్యా మన ఆదిరుపాస్యః. అపకృష్టే హ్యుత్కృష్టదృష్టిరభ్యుదయాయ భవతి-యథా భృత్యాదౌ రాజదృష్టిః. సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతం.

అ- ౧౩౭.— ౪౭౫- సూ. ॥ ఆదిత్యాదిమతయ శ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః॥

*య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీతేత్యాదిషు కర్మాఙ్గాశ్రయోపాసనేషు కిముద్గీథాదావాదిత్యదృష్టిః కార్యా- ఉతాదిత్యాదావుద్గీథదృష్టిరితి సంశయః. కర్మణః ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వా, దాదిత్యాదేర్దేవతాత్వేన తద్గుణత్వా, చ్చాదిత్యాదావుద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - కర్మణోఽపి ఫలసాధనత్వమాదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి ఆదిత్యాదేరేవోత్కర్షోపపత్తే రాదిత్యాదిమతయ ఏవ కర్మాఙ్గోద్గీథాదౌ కార్యాః. సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం. *

అ-౧౩౮. ౪౭౬-సూ. ॥ ఆసీనస్సమ్భవాత్॥

కిమిదం బ్రహ్మోపాసనమాసీనః కుర్యాత్-ఉతాసీనశ్శయానస్తిష్ఠన్గచ్ఛన్వేత్యనియమో నేతి సంశయః. విశేషాశ్రవణాదనియమో నేతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఆసీనస్యైవైకాగ్రతాసమ్భవా, దేకాగ్రతామూలత్వాచ్చోపాసనస్య, ఆసీనః కుర్యాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం.

౪౭౭- సూ. ॥ ధ్యానాచ్చ॥ *నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాచ్చైకాగ్రచిత్తతా వశ్యమ్భావినీ. ధ్యానం హి- విజాతీయప్రత్యయాన్తరావ్యవహితం తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపం

౪౭౮- సూ. ॥ అచలత్వం చాపేక్ష్య॥ నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య ధ్యానవాచోయుక్తిః పృథివ్యాదిషు దృశ్యతే *ధ్యాయ

తీవ పృథివీధ్యాయతీవాన్తరిక్షం ధ్యాయతీవద్యౌరిత్యాదికా. అతో ధ్యాయతః పృథివ్యాదివదచలత్వమాసీనస్యైవసమ్భవతి.

౪౭౯- సూ, ॥ స్మరన్తిచ ॥ స్మరన్తిచాసీనస్యైవధ్యానం *ఉపవిశ్యాసనే యుఞ్జ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయఇతి.

౪౮౦-సూ. ॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥ యస్మిన్దేశేయస్మిన్కాలేమనసఏకాగ్రతా- తత్రదేశకాలేచోపాసనంకార్యం. *శర్కరాదిరహితే మనోనుకూలే శుచౌదేశ ఇత్యేతదతిరిక్తవిశేషాగ్రహణాత్. యథాదేశకాలయోరేకాగ్రతాయాంవిశేషః- న తథాస్థితిగత్యాదౌ. ఆసీనస్యైవవిశేషోస్తిత్యభిప్రాయః. ...... *

అ- ౧౨౯.—
౪౮౧- సూ. ॥ {ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టం॥} ॥

తదిదమపవర్గసాధనముపాసనమేకస్మిన్నహనికార్యం - ఉత ప్రత్యహమాప్రయాణాదనువర్తనీయమితిసంశయః. ఏకస్మిన్నేవాహనిశాస్త్రార్థస్యకృతత్వాత్తావతైవపతిసమాపనీయం. * యావదాయుషమింతితువచనంవిధిశబ్దస్యాభావాన్నాద్యాయాః ఫలేనోపసంహారపరమితిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - ఆప్రయాణాదనువర్తనీయం. కుతః. తత్రాపిహిదృష్టం * సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతఇతి. అప్రాప్తత్వేనానువాదత్వాసమ్భవాద్విధిరేవాయమితి.............................. *

అ- ౧౩౦.—
౪౮౨- సూ. ॥ {తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్॥} ॥

విదుషఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌకింసమ్భవతః- ఉత నేతిసంశయః. *నాభుక్తంక్షీయతేకర్మకల్పకోటిశతైరపీతిభోగాదేవకర్మక్షయశ్రవణాదశ్లేషవినాశశ్రుతిః కథంచిద్విద్యాస్తుత్యర్థతయానేయేతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- ద్వయోశ్శాస్త్రయోర్భిన్నవిషయత్వేనవిరోధాభావాత్సమ్భవతఏవ. కర్మణాంఫలజననసామర్థ్యందృష్టయతి *నాభుక్తంక్షీయతఇతి. *ఏవమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే

*ఏవంహాస్యసర్వేపాప్మానఃప్రదూయన్తఇతిచ శ్రుతిర్విద్యాయాస్తత్సామర్థ్యనివారణశక్తివిషయేతి. యథాఽగ్నైజసాశ్మితజననతన్నివారణశక్తివిషయే ప్రమాణేనవిరుధ్యేతేఇతి. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం. *

అ- ౧౩౧.——
౪౧౩- సూ. {ఇతరస్యాప్యేవ మసంశ్లేషఃపాతేతు॥}

కిమశ్లేషవినాశౌ పుణ్యకర్మణోఽపిసమానౌ- ఉత నేతిసంశయః. పుణ్యకర్మఫలస్యసుఖరూపత్వేనవిదుషోఽనిష్టత్వాభావాన్నసమానావితిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- ముముక్షోర్మోక్షవిరోధిత్వేనానిష్టత్వసామ్యాదశ్లేషవినాశౌసమానావేవ. సూత్రార్థస్తు- ఇతరస్య-పుణ్యస్యాప్యనిష్టఫలత్వసామ్యాదేవం-అశ్లేషవినాశౌ. విద్యానుగుణస్యతువృష్ట్యన్నారోగ్యాదిఫలస్యశరీరపాతాదూర్ధ్వమనిష్టత్వాదశ్లేషః.

అ- ౧౩౨.——
౪౧౪- సూ. {అనారబ్ధకార్యే ఏవ తుపూర్వేతదవధేః॥}

విద్యోత్పత్తేఃపూర్వకృతయోః పుణ్యపాపయోరవిశేషేణవినాశః- ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతిసంశయః. *సర్వేపాప్మానః ప్రదూయన్తఇతివిశేషాభావాదవిశేషేణేతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇత్యుత్పన్నవిద్యస్యాపిశరీరమోక్షావధిత్వశ్రుతేః, సర్వవినాశేశరీరస్థిత్యనుపపత్తేశ్చానారబ్ధకార్యయోరేవవినాశః. సూత్రంచవ్యాఖ్యాతం. *

అ- ౧౩౩.——
౪౧౫- సూ. {అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్॥}

అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మః కింవిదుషోఽనుష్ఠేయః-ఉత నేతిసంశయః. సుకృతదుష్కృతయోరశ్లేషవినాశాభిధానా, దాశ్రమధర్మస్యాపిసుకృతత్వ సామ్యేనకార్యాశ్లేషా, దననుష్ఠేయఇతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-ఆశ్రమధర్మస్యతువిద్యోత్పత్తిరేవకార్యమితి తత్కార్యాయైవానుష్ఠేయః. దృశ్యతేహి * తమేవంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషన్తీత్యాదినావిద్యోత్పత్తికార్యత్వం. విద్యా

చాప్రయాణా దహరహారభ్యాసాభేయాతిశయోత్పాద్యైవ. సూత్రంచవ్యాఖ్యాతం.

యద్యగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యావిద్యోత్పత్త్యర్థా, పూర్వకృతాచసాధుకృత్యా అనుభూతఫలా ప్రారబ్ధఫలా, చ *సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యస్యవిషయః క ఇత్యాశఙ్క్యాహ.

౪౧౬-సూ. అతోన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః॥ అతః-అగ్నిహోత్రాదిసాధుకృత్యాయాః అన్యాపి విద్యాధిగమాత్ పూర్వోత్తరయోః పుణ్యకర్మణోరుభయోశ్చ కారీర్యాదికావృష్ట్యన్నాద్యర్థతయావిదుషానుష్ఠితా, విద్యోత్పత్తేః పూర్వంకృతాఽనాదికాలప్రవృత్తా, చ ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబద్ధఫలాసాధుకృత్యాస్తి హి. అతఏకేషాంశాఖినాం * సుహృదస్సాధుకృత్యామితివచనంతద్విషయం. విద్యయాఽశ్లేషవినాశశ్రుతిశ్చతద్విషయా.

అనుష్ఠితస్యకర్మణః ప్రబలకర్మ ప్రతిబన్ధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మారయతి.

౪౧౭- సూ. యదేవవిద్యయేతిహి॥ ఉక్తం హ్యుద్గీథవిద్యాయాః క్రతోః కర్మాన్తర ప్రతిబన్ధాభావః ఫలమితి. అతః ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యస్యైవసుహృత్సఙ్క్రమణం. .... *

అ- ౧౩౪. —
౪౧౮- సూ. {భోగేనత్వితరేక్షపయి త్వాఽథసమ్పద్యతే॥}

ఇతరే- ఆరబ్ధకార్యపుణ్యపాపేకింవిద్యాయోని శరీరావసానఏవవినశ్యేతే - ఉతతచ్ఛరీరావసానే శరీరాన్తరావసానే వేత్యనియమ ఇతిసంశయః. *యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్య ఇతిసమ్పత్తేశ్శరీరమోక్షవిళమ్బమాత్రశ్రుతేః తచ్ఛరీరావసాన ఇతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- ప్రారబ్ధఫలయోః కర్మణోః భోగేనైవక్షపయితవ్యత్వాభిప్రాయేణ *యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్పత్స్య ఇత్యుచ్యతే - నశరీరమాత్రం- కర్మవిషయాహిబన్ధమోక్షౌ. అతః ప్రార

ఖ్షఘలేపుణ్యపాపేయావతాశరీరేణసమాపనీయే - తావతాక్షపయిత్వా అథసమ్పద్యతఇత్యనియమఏవ. సూత్రంచవ్యాఖ్యాతం.... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః. చతుర్థాధ్యాయే- ద్వితీయఃపాదః.

అ-౧౩౫.౪౮౯-సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ॥

* అస్యసోమ్యపురుషస్యప్రయతోవాఙ్మనసిసమ్పద్యతేమనః ప్రాణఇత్యాదికోత్క్రాన్తివిషయామ్నాయతే. తత్రకింవాగిన్ద్రియం మనసిసమ్పద్యతే- ఉతవాగ్వృత్తిమాత్రమితిసంశయః. వాచోమనఃప్రకృతిత్వాభావాత్స్వరూపలయస్తత్రనసమ్భవతీతి వాగ్వృత్తిమాత్రాభిప్రాయమితిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-అకారణే సమ్పత్త్యభావస్యవాగ్వృత్తావపి తుల్యత్వదర్శనాత్ * వాఙ్మనసీతివాక్స్వరూపస్యైవసమ్పత్తిః. శబ్దాచ్చస్వరూపమేవసమ్పద్యతే *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవహిశబ్దః- నవృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. అకారణేలయాభావాత్సమ్పత్తిశబ్దస్సంయోగాభిప్రాయః. సూత్రంచవ్యాఖ్యాతం.

౪౯౦- సూ. అతఏవసర్వాణ్యను॥ యతోవాచోమనసిసంయోగమాత్రముచ్యతే-నతులయః- అతఏవతదానీంసర్వాణీన్ద్రియాణి వాచమనుమనసిసమ్పద్యన్త ఇతివచనం *వాఙ్మనసిసమ్పద్యతఇతివచనవదుపపన్నం *తస్మాదుపశాన్తతేజాఃపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసిసమ్పద్యమానైరితి.................. *

అ- ౧౩౬. ౪౯౧-సూ. తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్॥

* మనఃప్రాణఇత్యత్రకింప్రాణశబ్దేనాపఉచ్యన్తే- ఉతప్రాణఏవేతిసంశయః. ప్రాణస్యమనఃప్రకృతిత్వాభావాత్ * అన్నమ

యం హి సోమ్య మన ఇతి మనసోఽన్నమయత్వశ్రవణాత్, తస్యచాన్న ప్రకృతిత్వేన, తత్సంపత్తిరుపపద్యత ఇతి ప్రాణశబ్దేనాప ఉచ్యన్త ఇతి పూర్వపక్షః- *ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి హ్యప్మయత్వాత్ ప్రాణస్య ప్రాణశబ్దేనాపో వక్తుం యుజ్యన్త ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు- * అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి మనః ప్రాణయోరన్నతత్ప్రకృతిత్వముచ్యతే- అపితు తదాప్యాయనం- ఆహారాధీనత్వాన్మనసః, ప్రాణస్య చాకాశప్రకృతిత్వాత్,. అతః * వాఙ్మనసి ఇతివత్ తదుత్తరాత్ *మనః ప్రాణ ఇతి శబ్దాత్ తత్ - సర్వేన్ద్రియసంయుక్తం మనః ప్రాణే సంయుజ్యతే. .... *

అ- ౧౩౬.— ౪౯౨- సూ. { సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ }

ప్రాణః కిం తేజసి సంయుజ్యతే- ఉత జీవ ఇతి సంశయః. *ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్తేజస్యేవేతి పూర్వపక్షః రాద్ధాన్తస్తు - ఉత్క్రాన్తౌ ప్రాణస్య జీవోపగమాది శ్రుతేః ప్రాణః కరణాధ్యక్షే జీవే సంయుజ్యతే. ఏతదవిరోధాయ జీవే సంయుజ్య పశ్చాత్తైజసం యోగం *ప్రాణస్తేజసీతి వదతి. శ్రూయతే హి ప్రాణస్య జీవోపగమనాదయః * ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి *తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి* కస్మిన్న్వహముత్క్రాన్త ఉత్క్రాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీత్యాదిషు.

అ-౧౩౭. ౪౯౩-సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

౪౯౪- సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥ * ప్రాణస్తేజసీతి- కిం తేజోమాత్రే ప్రాణస్సంయుజ్యతే- ఉత భూతాన్తర సంసృష్ట ఇతి సంశయః. *తేజసీతి వచనాత్తేజోమాత్ర ఇతి పూర్వపక్షః. *పృథివీమయ ఇత్యాదినా సఞ్చరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతేః, త్రివృత్కరణశ్రుతిస్మృతిభ్యాం చ తేజస ఏకస్య కార్యాక్షమత్వాత్, భూతాన్తరసంసృష్ట ఇతి రాద్ధాన్తః. సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాతం. .... *

అ- ౧౩౯.— ౪౯౫- సూ. {సమానా చాసృత్యుపక్రమా దమృతత్వం చానుపోష్య॥}

ఇయముత్క్రాన్తిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా - ఉత విషమ వేతి సంశయః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వప్రాప్తిశ్రుతేర్విషమేతి పూర్వః పక్షః- శ్రూయతే హి విదుషోఽత్రైవామృతత్వప్రాప్తిః *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు- విదుషోఽర్చిరాదికయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. అర్చిరాదిగత్యుపక్రమాత్ప్రాగియముత్క్రాన్తిస్సమానా. గతిశ్చ మూర్ధన్యనాడ్యా- *శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతేః. *యదా సర్వే ప్రముచ్యన్త ఇత్యనేన గతిశ్రుత్యవిరోధాయామృతత్వసాధనభూతోపాసననిష్పత్తిరుచ్యతే - హృది శ్రితాః కామా యదా ప్రముచ్యన్తే- తదైవోపాసనారమ్భాన్మర్త్యోఽమృతో భవతీతి. అత్ర- కామవిమోకపూర్వకోపాసనేనైతోఽర్చిరాదికయా గత్యా బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యర్థః. సూత్రార్థస్తు-సృతిః - గతిః. ఆసృత్యుపక్రమాదుత్క్రాన్తిర్విదుషోఽవిదుషోఽపి సమానా. విదుషోఽర్చిరాదిగతిశ్రుతేః. *అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యుచ్యమానమమృతత్వం అనుపోష్య చ అదగ్ధ్వైవ శరీరేన్ద్రియాదిసమ్బన్ధం. ఉపాసనారమ్భపరికరరూపమిత్యర్థః.

౪౯౬-సూ॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్॥ తత్. అమృతత్వముక్తప్రకారమేవ. కుతః. (ఆపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్) అపీతిః-బ్రహ్మప్రాప్తిః. అర్చిరాదికయా గత్యా దేశవిశేషం గత్వా యావద్బ్రహ్మ ప్రాప్యతే- తావత్సంసారః-శరీరసమ్బన్ధో హి వ్యపదిశ్యతే.

గతివ్యపదేశాదేవ శరీరాదుత్క్రాన్తస్య కథం శరీరసమ్బన్ధ ఇత్యత్రాహ.

౪౯౭-సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥ సూక్ష్మశరీరమనువర్తతే- గతివ్యపదేశాత్. న కేవలం గతివ్యపదేశాదేవ-

ప్రమాణాన్తరతశ్చతథా - సూక్ష్మశరీరసత్త్వస్యోపలబ్ధేశ్చ. విదు షోఽర్చిరాదికయాగత్యాగచ్ఛతశ్చన్ద్రమసాసంవాదోఽయముపదిశ్య తే *తం ప్రతిబ్రూయాత్సత్యం బ్రూయాదిత్యాదినా.

౧౯౮- సూ. నోపమర్దేనాతః॥ అతః- ఉక్తాద్ధేతుకలాపాత్ *అథమర్త్యోఽమృతో భవతీతివచనం నదేహసమ్బన్ధోపమర్దేనామృతత్వంవదతి- అపితూక్తమేవోపాసనారమ్భరూపంవదతీత్యర్థః.

౧౯౯- సూ. అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా॥ అస్య- సూక్ష్మశరీరస్యవిద్యమానత్వోపపత్తేశ్చ నదేహసమ్బన్ధోపమర్దేన. ఉపలభ్యతేహ్యుత్క్రమమాణస్యవిదుషఃక్వచిదూష్మాసూక్ష్మదేహగుణః. నచాయంస్థూలదేహగుణః- అన్యత్రానుపలబ్ధేః. అతోవిద్వాన్సూక్ష్మశరీరేణోత్క్రామతి.

౨౦౦- సూ. ప్రతిషేధాదితిచేన్న శారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషామ్॥ *సపతాన్తేజోమాత్రాఇత్యారభ్య*ఇతితుకామయమానఇత్యన్తేనావిదుషఉత్క్రాన్తిప్రకారంలోకాన్తరగమనంపునరావృత్తించాభిధాయ *అథాకామయమానఇత్యాదినా *నతస్యప్రాణాఉత్క్రామన్తిబ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీతివిదుషఉత్క్రాన్తిప్రతిషేధాదుక్తప్రకారోనోపపద్యతఇతిచేత్. తన్న-శారీరాత్ప్రాణానామవిశ్లేషోఽనేనోచ్యతే. తస్య-అకామయమానస్యవిదుషశ్శారీరస్యప్రాణాస్స్వస్మాన్నోత్క్రామన్తి- దేవయానేనగమనాయసహైవతిష్ఠన్తి. అయమర్థస్స్పష్టోహ్యేకేషాం- మాధ్యన్దినశాఖినాంపాఠే*యోఽకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామోనతస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతి.

౨౦౧- సూ. స్మర్యతేచ॥ స్మర్యతేచవిదుషోపిమూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః *ఊర్ధ్వమేకస్స్థితస్తేషాంయోభిత్వాసూర్యమణ్డలం। బ్రహ్మలోకమతిక్రమ్య తేనయాతిపరాంగతిమితి.

అ-౧౮౦. ౨౦౨-సూ. తానిపరేతథాహ్యాహ॥
* ప్రాణస్తేజసీతితేజశ్శబ్దనిర్దిష్టానిభూతానిజీవపరిష్వక్తానికిం

పరస్యాందేవతాయాంసమ్పద్యన్తే- ఉతయథాకర్మయథావిద్యంచ గచ్ఛన్తీతిసంశయః తదానీంసుఖదుఃఖోపభోగాస్యభావేన పరసమ్పత్త్యాప్రయోజనాభావాద్యథాకర్మయథావిద్యమితి పూర్వఃపక్షః. సర్వస్య పరదేవతాకార్యత్వేన తదాత్మకత్వాద్గన్తవ్యస్థానమిదం *పరస్యాందేవతాయామిత్యుచ్యతే. రాద్ధాన్తస్తు- తానిపరే-పరస్మిన్బ్రహ్మణిసమ్పద్యన్తే- *తేజఃపరస్యాందేవతాయామితిహ్యాహ శ్రుతిః. యథాశ్రుతివిశ్రమస్థానత్వేన కార్యంపరికల్ప్యమిత్యర్థః. సూత్రంచవ్యాఖ్యాతం. ....*

అ-౧౪౧. ౫౦౩-సూ. అవిభాగోవచనాత్॥

సేయంపరమాత్మనిసమ్పత్తిఃకింప్రాకృతప్రళయవత్కారణాపత్తిరూపా- ఉతమనః ప్రభృతిసమ్పత్తివదవిశ్లేషమాత్రమితిసంశయః. పరమాత్మనఃకారణత్వాత్ తత్సమ్పత్తివచనాచ్చ కారణాపత్తిరేవేతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *వాఙ్మనసి సమ్పద్యతఇతి శ్రుతస్యైవసమ్పత్తివచనస్య సర్వత్రానుషఙ్గాదత్రానుషక్తస్యచాభిధానవైరూప్యాసమ్భవా, దత్రాప్యవిభాగః- అవిశ్లేషఏవోచ్యతే. సూత్రమపివ్యాఖ్యాతం. .... *

అ- ౧౪౨.— ౫౦౪- సూ.

తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశి
తద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్త
చ్ఛేషగత్యనుస్మృతి యోగాచ్చ
హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥

* శతంచైకాచహృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా।తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణేభవన్తీతిశతాధికయామూర్ధన్యయా నాడ్యావిదుషోగమనమితి నియమస్సమ్భవతి - నేతిసంశయః. నాడీనామతిసూక్ష్మత్వేన దుర్వివేచత్వాన్నియమోనసమ్భవతీతియాదృచ్ఛికీంతయాగతి మనువదతీదంవచనమితిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-పరమపురుషారాధన భూతయావిద్యయాతదఙ్గభూతగతిచిన్తనేనచప్రీతేన పరమపురుషేణాను

గృహీతో జీవస్తత్ప్రసాదప్రకాశితద్వారస్తయైవ మూర్ధన్యనాడ్యా గచ్ఛతీతి. సూత్రార్థస్తు- హార్దపరమపురుషారాధనరూపవిద్యాసామర్థ్యాత్ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ ప్రీతహార్దానుగృహీతో భవతి జీవః. తతస్తదోకః- జీవస్య స్థానం హృదయమగ్రజ్వలనం- ప్రకాశితాగ్రం భవతి. ఏవం పరమపురుషప్రకాశితద్వారశ్శతాధికయా గచ్ఛతి. *తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః *సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్ట ఇతి హార్దః - పరమాత్మా. .... *

అ-౧౮౩. ౫౦౫-సూ. రశ్మ్యనుసారీ॥

* అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత ఇతి విద్వాన్ రశ్మ్యనుసారీ గచ్ఛతీతి నియమస్సంభవతి- నేతి సంశయః. నిశి మృతస్య విదుష ఆదిత్యరశ్మ్యనుసారాసంభవాదనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః. వచనం తు పక్షప్రాప్తమనువదతి. రాద్ధాన్తస్తు- వచనస్య పక్షప్రాప్త్యనువాదిత్వే * అత్రైతైరేవేత్యవధారణవిరోధః. నచ నిశి రశ్మయో న సన్తీతి- నిశ్యపి నిదాఘసమయే ఊష్మోపలబ్ధేః సూత్మ్యాస్సన్త్యేవేతి రశ్మ్యనుసార్యేవ గచ్ఛతి. హేమన్తేఽనుపలబ్ధిః దుర్దిన ఇవ హిమాభిభవాత్ .... *

అ- ౧౮౪.— ౫౦౬- సూ. {నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥}

విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి- నేతి సంశయః. *దివా చ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవ చ। ముమూర్షూణాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి నిశామరణస్య గర్హితత్వేన అధోగతిహేతుత్వాన్న బ్రహ్మప్రాప్తిస్సంభవతీతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - విద్యామాహాత్మ్యాదుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశశ్రుతేరశ్లిష్టవినష్టత్వాత్, ప్రారబ్ధస్యాపి కర్మణః చరమదేహావధిత్వాత్, తద్దేహహేత్వభావాన్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవేత్యవిద్వద్విషయా నిశామరణనిన్దా. సూత్రార్థస్తు- నిశామరణనిన్దయా నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న (సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్) అసా

రబ్ధకార్యకర్మసమ్బన్ధస్యవిద్యయాఽనష్టత్వాత్, ప్రారబ్ధకార్యకర్మసమ్బన్ధస్యాపి యావచ్ఛరమదేహభావిత్వాత్, ద్బన్ధహేత్వభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవేత్యర్థః. తదేతచ్ఛ్రుతిశ్చదర్శయతి *తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఅథసమ్పత్స్యఇతి. .... *

అ-౧౮౫. ౫౦౭-సూ. అతశ్చాయనేపిదక్షిణే॥

దక్షిణాయనేమృతస్యవిదుషోబ్రహ్మప్రాప్తిరస్తి-నేతిసంశయః. *అథయోదక్షిణేప్రమీయతేపితౄణామేవమహిమానంగత్వాచన్ద్రమసస్సాయుజ్యంగచ్ఛతీతివిదుషోదక్షిణాయనేమృతస్య చన్ద్రసాయుజ్యశ్రవణాచ్చన్ద్రంప్రాప్తానాం *అతైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తఇతివచనాచ్చదక్షిణాయనమృతస్యబ్రహ్మప్రాప్తిర్నసమ్భవతీతి పూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-పూర్వోక్తాద్బన్ధహేత్వభావాద్విదుషశ్చన్ద్రంప్రాప్తస్యాపిపునరావృత్తిర్నసమ్భతి. చన్ద్రసాయుజ్యవచనంవిదుషోబ్రహ్మప్రేప్సోర్విశ్రమస్థానమాత్రవిషయం. ఆవృత్తివచనంత్వవిదుషామేవ. సూత్రార్థస్తు-యతోహేతోర్నిశిమృతస్యాపిబ్రహ్మప్రాప్తిః-తతఏవబన్ధహేత్వభావాద్దక్షిణాయనేమృతస్యాపిబ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవ.

*యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగిన ఇతిమరణకాలవిశేషస్స్మర్యతఇతిచేత్. తత్రాహ.

౫౦౮-సూ. యోగినః ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తేచైతే॥ యోగినః-బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠాన్ప్రతిపతే-దేవయానపితృయాణగతీస్మార్తేస్మర్యేతే స్మార్తే-స్మృతివిషయభూతే. అహరహస్స్మర్తవ్యేస్మర్యేతేఇత్యర్థః. *యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినఇత్యాదినా *నైతేసృతీపార్థజానన్యోగీముహ్యతికశ్చన। తస్మాత్సర్వేషుకాలేషుయోగయుక్తోభవార్జునేత్యన్తేన నముముక్షూన్ప్రతికాలవిశేషోపాదానంస్మర్యతే. ఆతివాహికగణస్యకాలాభిమానిదేవతావిశేషభూయస్త్వేన *యత్రకాలఇత్యుచ్యతే. ... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

అ-౧౪౬. ౫౦౯-సూ. ॥ అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః॥

కింవిద్వానర్చిరాదినైకేనమార్గేణగచ్ఛతి - ఉత తేనవాన్యేన వేత్యనియమఇతిసంశయః. తదర్థంపరీక్ష్యతే- కింసర్వాసుశ్రుతిష్వర్చిరాదిరేకఏవమార్గఆమ్నాయతే - ఉతతత్రతత్రాన్యఇతి. యదాఽర్చిరాదిరేవసర్వత్రోక్తః- తదా తేనైవగచ్ఛతి. యదాతత్రతత్రామ్నాతాఅన్యే - తదాఽనైయత్యాఽనేన వేత్యనియమఇతి ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకాదిషునానావిధాః గతిప్రకారాశ్శ్రూయన్తే- ఛాన్దోగ్యే *యథాపుష్కరపలాశఆపోనశ్లిష్యన్తఇత్యుపక్రమ్య *సర్వాణినయతిసర్వేషులోకేషు భాతియఏవంవేదఅథయదుచాస్మిన్ఛవ్యంకుర్వన్తి యదుచనార్చిషమేవాభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్నఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరంసంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చన్ద్రమసంచన్ద్రమసోవిద్యుతంతత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేషదేవపథోబ్రహ్మపథఏతేనప్రతిపద్యమానాఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తఇతి. బృహదారణ్యకే *యఏవమేతద్విదుర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాసత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభి సమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్యఏతిమాసేభ్యో దేవలోకందేవలోకాదాదిత్య మాదిత్యాద్వైద్యుతంవైద్యుతాత్పురుషోఽమానవస్సఏత్యబ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి. తత్రైవాన్యథా *యదావైపురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసవాయులోకమాగచ్ఛతి తస్మైసతత్రవిజిహీతే యథారథచక్రస్యఖం తేనసఊర్ధ్వమాక్రమతేసఆదిత్యమాగచ్ఛతితస్మైసతత్ర విజిహీతే యథాడమ్బరస్యఖం తేనసఊర్ధ్వమాక్రమతేసచన్ద్రమసమాగచ్ఛతి తస్మైసతత్రవిజిహీతే యథాదున్దుభేఃఖమిత్యాదిషు తేషాంబ్రహ్మప్రాప్త్యైకరూప్యేణశ్రవణాత్తైర్వాఽర్చిరాదినా వేతివికల్పఇతిపూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- సర్వత్రార్చిరాద్యన్తర్భావాదిత్యాదీనాం దర్శ

నాత్యపవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాదస్య శ్రోక్తానామస్యత్రాప సంహారాచ్చ స
ర్వత్రార్చిరాదిరేక ఏవమార్గ ఇతి తేనైవగచ్ఛతీతి సిద్ధాన్తః. సూత్రా
ర్థస్తు - అర్చిరాదినైవగచ్ఛతీతి సిద్ధాన్తః. కుతః (తత్ప్రథితేః) ప్రథి
తేః - ప్రసిద్ధేః. సర్వత్ర తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. .... *

అ- ౧౮౭.—— ౪౧౦- సూ. ** { వాయుమబ్దాదవిశే ష విశేషాభ్యామ్॥ } **

*తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరహ్న ఇత్యారభ్య *మా
సేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమితి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతం. తత్ర
సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యే దేవలోకో వాయుశ్చ శ్రుతౌ. శ్రుత్యన్తరే.
ద్వయోః ప్రమాణయోః ప్రకరణయోః కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్థా
న్తరభూతౌ - ఉత వాయురేక ఏవేతి సంశయః. శబ్దభేదాదర్థాన్తరభూ
తావితి పూర్వః పక్షః. అర్థాన్తరత్వే సతి *దేవలోకాదాదిత్యమితి దే
వలోకస్య, *తేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్యమితి వాయోః, శ్చా
దిత్యాత్పూర్వత్వేన శ్రౌతక్రమనిర్దిష్టత్వాద్దేవలోకవాయూ యథేష్ట
క్రమేణ నివేశ్యౌ. రాద్ధాన్తస్తు - వాయురేవ దేవలోకశబ్దేన నిర్దిష్ట ఇ
తి తస్మాదనన్యః. దేవానాం లోకః - దేవలోకః. దేవానామావాస
స్థానమిత్యవిశేషేణ నిర్దిష్టం. *యోఽయం పవత ఏష ఏవ దేవానాం గృ
హా ఇతి వాయోర్విశేషేణ దేవానాం వాసస్థానత్వేన శ్రుతత్వాదవిశే
షనిర్దిష్టో దేవలోకో వాయురేవేతి నిశ్చీయత ఇతి. సంవత్సరాదూర్ధ్వం
వాయ్వాదిత్యయోరాదిత్య ఇతి క్రమశ్చ స్యాత్. సూత్రార్థస్తు - అబ్దాత్ -
సంవత్సరాదూర్ధ్వం ఆదిత్యాత్పూర్వం వాయుమేకమేవ నివేశయేత్ -
దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయోరేకస్యైవ
నిర్దిష్టత్వాత్ దేవానాం వాసస్థానమిత్యవిశేషేణ హి దేవలోకశబ్దో
వాయుం దేవానామావాసస్థానభూతమభిదధాతి - వాయుశబ్దస్తమే
వ విశేషేణేతి ద్వయోః ప్రకరణద్వయవిహితయోరేకత్వాదిత్యర్థః.*

అ-౧౮౮.——౪౧౧- సూ. **తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్.**

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకకౌషీతకిప్రభృతిష్వామ్నాతస్యార్చి

రాదిమార్గస్యార్చి రహరాపూర్యమాణపక్షో త్తరాయణ సంవత్సర
వాయ్వాదిత్యచన్ద్రవిద్యుద్వరుణేన్ద్రప్రజాపతి రూపస్యోపసంహారే
వాయుపర్యన్తస్య శ్రుత్యాదిభిః క్రమప్రకార ఉక్తః. వరుణేన్ద్రప్రజా
పతీనాం కిం విద్యుత ఉపరి నివేశః- ఉత వాయోరుపరీతి సంశయః. *స
వాయులోకం స వరుణలోకమితి కౌషీతకీపాఠక్రమేణ వాయోరుపరి
వరుణస్య నివేశః. ఇన్ద్రాదేరపి వరుణనివేశాయ వాయ్వాదిత్యయోః
క్రమస్య బాధితత్వాత్తత్రైవ వరుణోపరీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు-
విద్యుతో మేఘోదరవర్తిత్వేన విద్యుద్వరుణయోర్లోకే వేదే చ సమ్బద్ధ
త్వాత్ క్రమాదర్థక్రమస్య బలీయస్త్వేన వరుణస్య విద్యుత ఉపరి నివేశః
కార్యః. ఇన్ద్రాదేరపి వరుణనివేశాయ విద్యుతో వ్యవధానసహత్వాద
ర్శనాద్వరుణోపరి నివేశః. సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతం. .... *

అ-౧౮౯. ౪.౧.౨-సూ. ॥ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గాత్.॥

కిమర్చిరాదయో విదుషో బ్రహ్మప్రేప్సోర్మార్గచిహ్నభూతాః-
ఉత గమయితార ఇతి సంశయః. అముకం వృక్షమముం నదీమముకం
పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేత్యతిదేశికోపదేశప్రకా
రదర్శనాన్మార్గచిహ్నభూతా ఇతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *స ఏనా
న్బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతపురుషస్య గమయితృత్వదర్శనాత్ ఇతరే
షాం చావిశేషనిర్దిష్టానాం స ఏవ సమ్బన్ధ ఇతి నిశ్చీయతే. *అగ్నిలోకమి
త్యాదిలోకశబ్దోఽపి మధ్యే భోగాభావాద్గమయితృత్వేనైవోపపద్యతే.
సూత్రార్థస్తు- ఆతివాహికాః- విదుషామతివాహాయ పరమపురుషేణ
నియుక్తా అర్చిరాద్యభిమానిదేవతావిశేషా గమయితార ఇత్యర్థః. *స
ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీతి లిఙ్గాత్.

౪.౧౩- సూ. ॥వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః.॥ త
తః- విద్యుత ఉపరి వైద్యుతేన విదుషో గమనం. తచ్ఛ్రుతేః- * స ఏనా
న్బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యైవ శ్రుతేః. వరుణాదీనాం తత్సహాయక
త్వేన గమయితృత్వమితి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః.

అ-౧౫౦——౫౧౪- సూ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥

కిమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి- ఉతపరం బ్రహ్మోపాసీనాన్- అథపరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, స్వప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాం, శ్చేతి సంశయః. కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనానితి పూర్వః పక్షః- తేషామేవ గత్యుపపత్తేః. న హి పరిపూర్ణం సర్వగతం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం తత్ప్రాప్తయే గతిరుపపద్యతే- నిత్యప్రాప్తత్వాత్. అవిద్యానివృత్తిరేవ హి కార్యా. పరమేవోపాసీనానితి పరః పక్షః- *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. విద్యానిష్పత్తేః ఫలాభిసన్ధిరహితయజ్ఞాద్యపేక్షావచ్ఛ్రవణాద్యపేక్షావచ్చ గతిశ్రుత్యా దేశవిశేషాపేక్షా చ విద్యత ఇతి నిశ్చీయతే. రాద్ధాన్తస్తు- పరముపాసీనానన్యానపి నయతి- *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిదాం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం చార్చిరాదిగతిశ్రుతేః. పఞ్చాగ్నివిదో హి- ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తే చ తత్ప్రాప్య పునర్న నివర్తన్తే. పరం బ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరం బ్రహ్మైవ ప్రాప్య పునర్న నివర్తన్తే- *తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తీత్యుభయవిధానభేదేనోపాదాయార్చిరాదిగతిశ్రుతేరపునరావృత్తిశ్రుతేశ్చైవమితి నిశ్చీయతే. సూత్రార్థస్తు- కార్యం- హిరణ్యగర్భముపాసీనమాతివాహికో గణో నయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే- అస్యైవ గత్యుపపత్తేః. పరముపాసీనస్య హి న తత్ప్రాప్తయే గతిరుపపద్యతే- సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః.

౫౧౫- సూ॥ విశేషితత్వాచ్చ॥ *పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతి *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇతి చ ప్రాప్యస్థానస్య విశేషితత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భముపాసీనమేవ నయతి.

ఏవం నిశ్చితే సతి *స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మశబ్దవ్యపదేశః కథమిత్యత ఆహ.

౫౧౬- సూ॥ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ *స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీతి హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మశబ్దవ్యపదేశో బ్రహ్మసామీప్యాత్ *యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమితి ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామీప్యం విద్యతే.

౫౧౭- సూ॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్॥ హిరణ్యగర్భప్రాప్తావప్యపునరావృత్తిరుపపద్యతే- కార్యస్య- హిరణ్యగర్భలోకస్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ - హిరణ్యగర్భేణాధికారికపురుషేణ విదుషా సహ పరప్రాప్త్యభిధానాత్ *తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వ ఇతి.

౫౧౮- సూ॥ స్మృతేశ్చ॥ *బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే। పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమితి స్మృతేశ్చైదమవగమ్యతే.

౫౧౯- సూ॥ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥ పరం బ్రహ్మోపాసీనమేవ నయత్యాతివాహికో గణ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే- *బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. *బ్రహ్మలోకానితి శబ్దశ్చ బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి కర్మధారయపరిగ్రహస్యైవ న్యాయ్యత్వాదుపపద్యతే. ఏవం నిశ్చితే సతి బహువచనం *అదితిః పాశానితివదుపపన్నం.

౫౨౦- సూ॥ దర్శనాచ్చ॥ *అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యర్చిరాదినాగతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిం దర్శయతి చ.

౫౨౧- సూ॥ న చ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః॥ *ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య ఇతి ప్రత్యభిసన్ధిశ్చ న కార్యే- *ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసమ్భవామీత్యకృతం బ్రహ్మలోకమితి తత్రైవ విశేషితత్వాత్, *యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మభావాభిసన్ధానాచ్చ.

౫౨౨- సూ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరా

యణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ కార్యముపాసీనా
నేవేతి నాయం నియమః, పరమేవోపాసీనాన్నయతీతి చ నియమో న స
మ్భవతి. కుతః. (ఉభయథా చ దోషాత్) కార్యముపాసీనానేవే
తి నియమే * అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వే
న రూపేణాభినిష్పద్యతే * యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యాది శ్రుత
యః ప్రకుప్యేయుః. పరమేవేతి నియమే * తద్య ఇత్థం విదురితి ప్రకు
ప్యేత్. తస్మాదప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి భగవాన్బాదరాయణోఽమ
న్యతే. ప్రతీకాలమ్బనాస్తు - అచిన్మిశ్రం, కేవలమచిద్వస్తు, చ సిం
హదృష్ట్యా దేవదత్తవత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా - స్వరూపేణ వా తద్వస్తు య ఉ
పాసతే- తే. అప్రతీకాలమ్బనాః- తద్వ్యతిరిక్తాః. సర్వజ్ఞం స
ర్వకారణం సత్యసఙ్కల్పం నిఖిలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయాన
న్దస్వరూపం బ్రహ్మోపాసతే యే, యే చ ప్రత్యగాత్మానం భూతసూ
క్ష్మసమ్పరిష్వక్తం సర్వత్ర వర్తమానం భూతసూక్ష్మవ్యతిరిక్తం జ్ఞానై
కస్వరూపం నిత్యం నిర్వికారం * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినావగతబ్ర
హ్మాత్మభావం పఞ్చాగ్నివిద్యోదితముపాసతే, - తానుభయవిధాన్న
యతి - * తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్య ఇత్యుభయవిషయశ్రుతేః.
(తత్క్రతుశ్చ) * యథా క్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రే
త్య భవతీత్యుభయేషామేవాపునరావృత్తిస్సమ్భవతి. అచిన్మిశ్రం కేవ
లమచిద్వస్తు చోపాసీనానాం తత్క్రతున్యాయాదేవ పునరావృత్తి
రవర్జనీయా.

౪-౩౩- సూ॥ విశేషం చ దర్శయతి॥ ప్రతీకా
ద్యుక్తలక్షణమచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తు చోపాసీనానాం సర్వేషాం
గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషం చ దర్శయతి శ్రుతిః * యావన్నా
మ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీత్యాదికా. అతః * బ్ర
హ్మణా సహ తే సర్వ ఇతి వచనం నార్చిరాదినా గతానాం గతిప్రకారవిష
యం- అర్చిరాదినా గతానాం దేహావసానసమయ ఏవ సుకృతదుష్కృ
తయోర్హానాద్ధిరణ్యగర్భలోకావాప్తితద్వాసతత్రస్థభోగానుభవ

హేత్వభావాత్, తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్, తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతివిరోధాచ్చ. * బ్రహ్మణా సహ తే సర్వ ఇతి వచనం తు పుణ్యకర్మవిశేషేణ హిరణ్యగర్భలోకం ప్రాప్తానాం * తదుపర్యపి బాదరాయణ ఇతి న్యాయేన తత్రైవ నిష్పన్నవిద్యానాం గతిప్రకారవిషయం. * తే బ్రహ్మలోక ఇతి తు బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్మధారయవృత్త్యా బ్రహ్మవిషయత్వాత్ బ్రహ్మణ్యుపాస్యే వర్తమానాః పరాన్తకాలే- చరమదేహావసానసమయే పరామృతాత్ - పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉపాసనప్రీతాద్ధేతోః పరిముచ్యన్తి సర్వే- సర్వస్మాద్బన్ధాద్విముచ్యన్త ఇతి * వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా ఇతి ప్రకరణాదవగమ్యతే. * తద్య ఇత్థం విదురితి- పఞ్చాగ్నివిదో బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్ తత్క్రతున్యాయేనాచిద్వియుక్త బ్రహ్మాత్మకభూతసూక్ష్మవ్యతిరిక్తాత్మస్వరూపోపాసనం వివక్షితమితి నిశ్చీయతే. తథైవ తత్ర శ్రుతిరపి * ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి * రమణీయచరణా ఇతి చ కర్మహేతుకమనుష్యాదిభావోఽపామేవ భూతాన్తరసంసృష్టానామితి చిదచిద్వివేకం ప్రతిపాద్య * తద్య ఇత్థం విదురితి భూతసూక్ష్మవ్యతిరిక్తాత్మస్వరూపోపాసనమేవ విదధాతి. .... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమద్వేదాన్తదీపః - చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అ-౧౫౧.— ౫౭౪- సూ॥ { సమ్పద్యావిర్భావ స్స్వేన శబ్దాత్ ॥ }

ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి కిం పరం జ్యోతిరుపసమ్పన్నస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే- ఉత సాధ్యే

నాన్యేనరూపేణసమ్బన్ధఇతిసంశయః. స్వస్వరూపస్యసుషుప్త్యాదౌ నిరానన్దత్వదర్శనాత్, తత్స్వరూపమాత్రస్యనిత్యావిర్భూతత్వాచ్చ పార్థ్యేనసుఖైకతానేనరూపేణసమ్బధ్యతే. ఏవంచ *అభినిష్పద్యత ఇతివచనంసఙ్గచ్ఛతే. పరంజ్యోతిరుపసమ్పన్నస్యానన్దవత్త్వంశ్రూయతే *రసం హ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి *సఏకోబ్రహ్మణఆనన్దః శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్యేత్యాదిషు. అతస్సాధ్యరూపేణేతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు-*స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతివిశేషణాత్స్వరూపావిర్భావఏవ. స్వరూపస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకతయాప్రజాపతివాక్యోదితస్యకర్మకృతదేహసమ్బన్ధతత్కృత తిరోధానస్యపరంజ్యోతిరుపసమ్పత్త్యా సూక్ష్మదేహ వినిర్ముక్తస్యాసఙ్కుచితజ్ఞానాది గుణకస్వరూపావిర్భావాత్ స్వయాథాత్మ్యానుభవఫూర్వకానవధికాతిశయానన్ద బ్రహ్మానుభవస్సమ్పత్స్యతఇత్యభినిష్పద్యతఇతిచోపపన్నతరం. సూత్రార్థస్తు - పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యస్వస్వరూపావిర్భావఃప్రతిపాద్యతే. కుతః. (స్వేనశబ్దాత్) సాధ్యస్యరూపస్యస్వాసాధారణత్వాభావేనస్వేనేతివిశేషణమనర్థకం.

స్వస్వరూపమాత్రస్యాహంజ్ఞానామీతినిత్యా విర్భూతత్వేన *పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్యేత్యనర్థకమిత్యాశఙ్క్యాహ.

౪-౨౪- సూ॥ ❀ ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ ❀ కర్మబన్ధతత్కృతదేహవినిర్ముక్తస్వరూపమత్ర *స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్యతే. కథమిదమవగమ్యతే.*ఏతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతికర్మహేతుకదేహసమ్బన్ధతత్కృతజాగరితాద్యవస్థావినిర్ముక్తస్వరూపస్యాత్రవక్తవ్యతయాప్రతిజ్ఞానాత్.

ఏవమపిస్వరూపమాత్రావిర్భావస్య పురుషార్థత్వంనసిధ్యతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౪-౩౬- సూ॥ ❀ ఆత్మాప్రకరణాత్ ॥ ❀ దేహాది వినిర్ముక్తః స్వరూపేణావస్థిత ఆత్మాఽపహతపాప్మత్వాది సత్యసఙ్కల్పత్వపర్యన్తగుణ[illegible] తస్యహ్యావిర్భావఉచ్యతే. కుతః. * ఏష

ఆత్మాఽపహతపాప్మేతిప్రకృత్యహి * ఏతంత్వేవ తేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యాదినోచ్యతే. అతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణస్వరూపస్యకర్మాఖ్యావిద్యాతిరోహితస్యపరజ్యోతిరుపసమ్పత్త్యానివృత్తతిరోధానస్యావిర్భావఃప్రతిపాద్యతే.

అ-౧౫౨. ౫౨౭-సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥

కిమయంముక్తఆవిర్భూతస్వరూపఃప్రత్యగాత్మాపరంబ్రహ్మస్వాత్మనోవిభక్తమనుభవతి - ఉతస్వాత్మనోప్యాత్మతయాఽవిభాగేనాహంబ్రహ్మాస్మీతీతిసంశయః.*నిరఞ్జనఃపరమంసామ్యముపైతి *సోశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహబ్రహ్మణావిపశ్చితేతి * ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతా ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యాంవిభక్తమనుభవతీతిపూర్వఃపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ * ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం * తత్త్వమసీత్యాదినాసామానాధికరణ్యేన *యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ - యస్యపృథివీశరీరం *యఆత్మనితిష్ఠన్- యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదిషుసర్వస్యచిదచిద్వస్తునోబ్రహ్మశరీరత్వరూపబ్రహ్మప్రకారతయా తత్తద్వస్తుబుద్ధిశబ్దాస్తత్పర్యన్తవిషయాఇత్యవగమ్య *ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తీతిన్యాయేనస్వాత్మనోప్యాత్మతయాఽహంబ్రహ్మాస్మీత్యుపాసనేనయథావస్థిత పరమాత్మాత్మకస్వాత్మనోదృష్టత్వాత్ ముక్తః స్వాత్మనోప్యాత్మభూతం బ్రహ్మాహంబ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనైవానుభవతీతి. సూత్రార్థస్తు- అహంబ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనైవబ్రహ్మానుభవతిముక్తః- స్వాత్మనోప్యాత్మతయోపాసనేన యథావస్థితపరమాత్మస్వరూపస్య దృష్టత్వాత్. సాధర్మ్యశ్రుతిస్తుపరమాత్మశరీరభూతస్యప్రత్యగాత్మనో ఽపహతపాప్మత్వాదిగుణైస్తత్సాధర్మ్యంప్రతిపాదయతి. *సోశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహబ్రహ్మణావిపశ్చితేతిబ్రహ్మశరీరతయాబ్రహ్మప్రకారభూతత్వాత్స్వాత్మభూతేనబ్రహ్మణా సహతద్గుణానుభవంవదతి. కామ్యన్తఇతికామాః - కల్యాణగుణాః. కల్యాణగుణవిశిష్టంబ్రహ్మానుభవతీత్యర్థః. ...... *

అ-౧౫౩.— ౫౨౮-సూ. { బ్రాహ్మేణజైమిని రుపన్యాసాదిభ్యః॥ }

కింజీవస్య స్వాభావికంరూపమపహతపాప్మత్వాదిగుణకం-ఉత చైతన్యమాత్రం- ఉతోభయమితిసంశయః. అపహతపాప్మత్వాదిగుణమితిప్రథమః పక్షః- *యఆత్మాఽపహతపాప్మేతి ప్రతిపాదనాత్. చైతన్యమాత్రమితిద్వితీయఃపక్షః-*ఏవం వాఅరేఽయమాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యఃకృత్స్నఃప్రజ్ఞానఘనఏవ *విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణాత్. రాద్ధాన్తస్తు- జ్ఞానస్వరూపస్యైవాపహత పాప్మత్వాదిగుణకత్వప్రతిపాదనాదవిరోధాచ్చోభయం స్వరూపం. నచ *విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణంగుణాన్తరాసహం-యథాసైన్ధవఘనస్య *రసఘనఏవేత్యవధారణేఽపినద్రవ్యం రూపస్పర్శాదిగుణాన్తరంచనసహతే. *రసఘనఏవేత్యవధారణంతురసవద్ద్రవ్యాన్తరస్వభావవ్యావృత్తిపరం. ద్రవ్యాన్తరాణాంహిస్వైకదేశేభిన్నరసవత్త్వం - సైన్ధవఘనస్యతుసర్వత్రైకరసత్వం. ఏవమత్రాప్యచిద్వస్తువ్యావృత్త్యా స్వస్వభావస్యసగుణస్యాత్మనఃస్వప్రకాశతావధారణం *విజ్ఞానఘనఏవేతిక్రియతే. సూత్రార్థస్తు-బ్రాహ్మేణాపహతపాప్మత్వాదినా స్వరూపావిర్భావః. అపహతపాప్మత్వాదయోదహరవాక్యేబ్రహ్మగుణాః శ్రుతాః. (ఉపన్యాసాదిభ్యః) తేషాం బ్రహ్మగుణానాం ప్రత్యగాత్మన్యపి *యఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యాదినోపన్యాసాత్. ఆదిశబ్దాత్ *జక్షత్క్రీడన్రమమాణ ఇత్యాదిభ్యోఽపిసత్యసఙ్కల్పత్వాదయోఽవగమ్యన్తఇతిజైమినిరాచార్యోమన్యతేస్మ. ...... *

౫౨౯- సూ. చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ చైతన్యమాత్రేణస్వరూపావిర్భావః- *విజ్ఞానఘనఏవేతితదాత్మకత్వావధారణాదిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే.

౫౩౦ - సూ॥ ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణః॥ ఏవం-విజ్ఞానఘనస్వరూపస్యైవ. స్వప్రకాశస్వరూపస్యైవపూర్వేషాం-అపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్క—

ల్పత్వపర్యన్తానామపి *య ఆత్మాఽపహతపాప్మేత్యుపన్యాసాత్సద్భా
వావగమాదుభయోః స్వరూపయోరవిరోధం భగవాన్బాదరాయ
ణోమన్యతే. ఉభయశ్రుత్యవగతస్యేతరేతరవిరోధాభావాన్నాన్య
తరబాధే ప్రమాణమస్తీత్యభిప్రాయః. .... *

అ-౧౫౪. ౫౩౧-సూ. సఙ్కల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః॥

*పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్త
మః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రీడన్రమమాణః స్త్రీభిర్వాయా
నైర్వా జ్ఞాతిభిర్వేత్యాదిగామ్నాయతే. కిమేతే జ్ఞాత్యాదయో ముక్త
స్య సఙ్కల్పాదేవ భవన్తి - ఉత ప్రయత్నాన్తర సవ్యపేక్షాత్సఙ్క
ల్పాదితి సంశయః. లోకే రాజాదీనాం సత్యసఙ్కల్పత్వే నవ్యవహ్రి
యమాణానామపి కార్యే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వ దర్శనాన్ముక్త
స్యాపి తథైవ సాపేక్షాదితి పూర్వః పక్షః. *సఙ్కల్పాదేవేత్యవధార
ణం *విజ్ఞానఘన ఏవేతివద్భవిష్యతీతి. రాద్ధాన్తస్తు-*సఙ్కల్పాదేవా
స్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తీత్యవధారణాన్నాన్యాపేక్షత్వం. నచేహ సత్య
కామత్వాద్యుపన్యాసవత్ తస్యాన్యాపేక్షత్వే ప్రమాణమస్తి. లో
కే సత్యసఙ్కల్పత్వాభావాదేవ ప్రయత్నాన్తరాపేక్షత్వం. నహి ప
రమపురుషవ్యతిరిక్తః కశ్చిత్సత్యసఙ్కల్పోఽస్తి. ముక్తశ్చ తత్ప్రసా
దాత్తత్సామ్యముపగతస్తథైవ. . సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం.

౫౩౨- సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. అతః-శ్రు
తేరేవముక్తోఽనన్యాధిపతిశ్చ. అనన్యాధిపతిత్వం-కర్మానధీనత్వం.*అ
పహతపాప్మా-సత్యసఙ్కల్ప ఇతి శ్రూయతే-అతోఽనన్యాధిపతిః. *

అ-౧౫౫.—
౫౩౩-సూ. { అభావం బాదరి రాహ హ్యేవం॥ }

కింముక్తస్యశరీరేన్ద్రియాద్యస్తి- ఉతన - అథయథాసఙ్క
ల్పమస్తిచ నేతిచ సంశయః. *నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియ
యోరపహతిరస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి
ముక్తస్యాశరీరత్వశ్రవణాన్నాస్త్యేవేత్యేకః పక్షః. *స ఏకధా భవతి

త్రిధా భవతీతి సశరీరత్వశ్రుతేః అశరీరత్వశ్రుతిః కర్మకృతశరీరవిష యేతి శరీరేన్ద్రియాద్యస్త్యేవేతి ద్వితీయః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు- * మన సైతాన్కామాన్పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇత్యశరీరస్యైవ భోగశ్రుతేః * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి శ్రుతేశ్చ యథాసఙ్కల్ప మస్తి చ న చేతి. సూత్రార్థస్తు- శరీరాభావం బాదరిర్మేనే - ఏవమాహ హి శ్రుతిః * అశరీరం వావ సన్తమితి.

౫౩౪- సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ ॥ శరీరాదిభావం జైమినిర్మేనే. కుతః (వికల్పామననాత్) వివిధః కల్పః- వికల్పః. * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదినాముక్తస్య హి వివిధం కల్పనమామ్నాయతే. ఆత్మన ఏకరూపస్యాచ్ఛేద్యస్య వైవిధ్యాసమ్భవాచ్ఛరీరద్వారేణైవ హి విజ్ఞాయతే వైవిధ్యం.

౫౩౫- సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః ॥ అతః-ఉభయశ్రుతేరిచ్ఛాత ఉభయవిధం- శరీరవత్త్వమశరీరత్వం చ భగవాన్బాదరాయణో మేనే. (ద్వాదశాహవత్) యథా ద్వాదశాహ ఉభయశ్రుతేస్సత్రమహీనం చ. * ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయురితి సత్రం భవతి. * ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదిత్యహీనం.

౫౩౬- సూ. తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః ॥ స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషసృష్టైరుపకరణైర్భోగోపపత్తేస్సత్యసఙ్కల్పోఽపి స్వయం న సృజతి. (సన్ధ్యవత్) యథా స్వప్నే * అథ రథాన్ రథయోగాన్పథస్సృజత ఇత్యారభ్య * స హి కర్తేతి * య ఏష సుప్తేషు జాగర్తీత్యారభ్య * తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి చేశ్వరసృష్టైరుపకరణైర్జీవో భుఙ్క్తే- తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేశ్వరసృష్టైః పితృలోకాదిభిర్లీలారసం భుఙ్క్తే.

౫౩౭- సూ. భావే జాగ్రద్వత్ ॥ స్వసఙ్కల్పసృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణసద్భావే జాగ్రత్పురుషభోగవన్ముక్తో లీలారసం భుఙ్క్తే. పరమపురుషోఽపి దశరథవసుదేవాదిపితృలోకాదికమాత్మనస్సృష్ట్వా తైర్మనుష్యధర్మలీలారసం భుఙ్క్తే. తథా ముక్తశ్చ సత్యస

సంకల్పత్వాత్ పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్య పితృలోకాదికంస్వయమేవసృష్ట్వా తైర్లీలారసమనుభవతి.

నన్వాత్మాఽణుపరిమాణఇత్యుక్తం - కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమానస్సమ్భవతీత్యత్రాహ.

౨౩౮-సూ ❀ ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి॥ ❀ యథాప్రదీపస్యైకస్యైకదేశవర్తినస్స్వయాప్రభయాఽనేకదేశప్రవేశః- తద్వదాత్మనోప్యేకదేశస్థస్య స్వప్రభారూపేణజ్ఞానేనసర్వదేహేషుయథా సఙ్కల్పమాత్మాభిమానానుగుణావ్యాప్తి స్సమ్భవతి. యథైకస్మిన్దేహేహృదయాదిదేశే వర్తమానస్యాణోరపిసర్వస్మిన్దేహేఽహమిత్యభిమానానుగుణవ్యాప్తిస్స్వప్రభారూపచైతన్యేన- తద్వత్. తథాదర్శయతిహి శ్రుతిః * వాలాగ్రశతభాగస్య శతధాకల్పితస్యచ । భాగోజీవస్సవిజ్ఞేయస్సచానన్త్యాయకల్పతఇతి. ప్రత్యగాత్మనోహ్యణుత్వమేవస్వరూపమితిసూత్రకారమతం- *నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాదితి పరస్యైవమహత్త్వవచనాత్.

ననుపరంబ్రహ్మప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపందర్శయతి శ్రుతిః *ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమ్పరిష్వక్తోనబాహ్యంకిఞ్చనవేదనాన్తరమితి. తత్కథంముక్తస్యజ్ఞానానన్త్యముచ్యతఇత్యత్రాహ.

౨౩౯- సూ॥ ❀ స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి॥ ❀ నేదంముక్తవిషయం. సుషుప్తిమరణయోరన్యతరాపేక్షం. ఆవిష్కృతంహి శ్రుత్యాసుషుప్తిమరణయోర్నిస్సమ్బోధత్వం, మోక్షదశాయాంసర్వజ్ఞత్వం, చ. సుషుప్తౌతావత్ *నాహఖల్వయమేవంసమ్ప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినోఏవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతీతి. వినాశం- అదర్శనమిత్యర్థః. మరణేచ *ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయతాన్యేవానువినశ్యతీతి. వినశ్యతి- నపశ్యతీత్యర్థః. మోక్షేతు *సవాఏషదివ్యేనచక్షుషామనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతేయ ఏతేబ్రహ్మలోకఇతి *సర్వంహపశ్యఃపశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశఇతిచ.

అ-౧౫౬.—— ౫౪౦-సూ. { జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ }

కిం ముక్తస్య భోగో నిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానసకలేతరవిలక్షణానవధికాతిశయానన్దమహావిభూతిపరబ్రహ్మా౽నుభవ ఏవ- ఉత జగత్సృష్ట్యాదిజగన్నియమనరూపలీలాపీతి సంశయః. * నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీతి శ్రుతేర్జగన్నియమనరూపలీలాపీతి పూర్వః పక్షః. రాద్ధాన్తస్తు *యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే * సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ *బ్రహ్మ వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ *ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీదిత్యాదిషు పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్యైవ జగద్వ్యాపారశ్శ్రూయతే. తత్ర తత్ర ప్రకరణే న ముక్తస్య సన్నిధిరప్యస్తి. అతో జగన్నియమనరూపధురావర్జం *సో౽శ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా* స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యేత్యనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవే ముక్తస్య సామ్యం. బ్రహ్మ హి స్వస్య పరస్య చానుభూయమానమవిశేషేణానవధికాతిశయానన్దం భవతి- ఆనన్దస్వరూపత్వావిశేషాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతం.

౫౪౧- సూ॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః॥ ప్రత్యక్షం - శ్రుతిః. *తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ఇమాన్లోకాన్కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్నిత్యాదిశ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపారోపదేశాత్సో౽పీతి చేత్. తన్న (ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః) ఆధికారికాః-పరమపురుషేణ లోకనియమనాధికారే నియుక్తా హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని- తేషాం లోకాః. తత్స్థభోగేషు ముక్తస్య యదీచ్ఛావర్తతే- తత్ర తత్ర యథాకామం పరమపురుషానుగ్రహేణ వర్తమానస్తత్రస్థాన్భోగాన్భుఙ్క్తే ఇతి తయా శ్రుత్యోక్తేః.*కామాన్నీ*కామచారో భవతీతి హి శ్రూయతే-న నియుఙ్క్త ఇతి.

ఉత్పత్త్యాదివికారవర్తీ హేయమిశ్రో౽త్యల్పశ్చ కథం ముక్తస్య భోగో భవతి- యదిచ్ఛా తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యత ఇత్యత్రాహ.

౫౪౨- సూ॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ చశబ్దోఽవధారణే. ఉత్పత్త్యాదివికారేష్వనవర్తతఇతివికారావర్తి- పరంబ్రహ్మైవ. నిర్ధూతనిఖిలవికారంనిఖిలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానంనిరతిశయానన్దంపరబ్రహ్మసవిభూతిసకలకల్యాణగుణం ముక్తస్యభోగ్యం. తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేనవికారవర్తినాంలోకానామపిముక్తభోగ్యత్వం. తథాహిపరస్మిన్బ్రహ్మణిముక్తస్యానుభవితృత్వేనస్థితిమాహ శ్రుతిః * యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాంవిన్దతేఽథసోఽభయంగతోభవతి * రసోవైసః రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వానన్దీభవతి. బ్రహ్మనిష్ఠోబ్రహ్మైవలబ్ధ్వానన్దీభవతీత్యర్థః బ్రహ్మహినిరతిశయానన్దస్వరూపంనిరతిశయకల్యాణానన్తగుణకమనన్తమహావిభూతిచ. తత్రసవిభూతికబ్రహ్మానుభవాయవిభూత్యేకదేశభూతలోకేషుసఞ్చరతస్తత్రతత్రకామచారోభవతీత్యుచ్యతే.

౫౪౩- సూ॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ ఉత్పత్త్యాదిజగన్నియమనంపరస్యైవ- ముక్తస్యతుపరబ్రహ్మానుభవపవభోగఇత్యుక్తమేవార్థంప్రత్యక్షానుమానే- శ్రుతిస్మృతీదర్శయతః * తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూతః * భీషాస్మాద్వాతఃపవతే * ఏతస్యవాఅక్షరస్యప్రశాసనేగార్గిసూర్యాచన్ద్రమసౌవిధృతౌతిష్ఠతఇత్యాదికాశ్రుతిః, స్మృతిరపి *అహంసర్వస్యప్రభవః * అహంసర్వస్యజగతఃప్రభవః ప్రళయస్తథా * విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేనస్థితోజగత్ * మత్తస్సర్వంప్రవర్తతే *సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజాః * ప్రశాసితారంసర్వేషామిత్యాదికాపరవిషయా,* అథాకామయమానోయోఽకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామఇత్యాదికాశ్రుతిః, స్మృతిరపి * ప్రియోహిజ్ఞానినోఽత్యర్థమహం *ఆస్థితస్సహియుక్తాత్మామామేవానుత్తమాంగతిం * వాసుదేవస్సర్వమితిసమహాత్మాసుదుర్లభః * మాంచయోఽవ్యభిచారేణభక్తియోగేనసేవతే। సగుణాన్సమతీత్యైతాన్బ్రహ్మభూయాయకల్పతే। బ్రహ్మణోహిప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్యయస్య

చ। శాశ్వతస్యచ ధర్మస్యసుఖస్యైకాన్తికస్యచేత్యాదికాముక్తివిషయాః.

౫౪౪- సూ॥ భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ॥ * సోఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహబ్రహ్మణావిపశ్చితేతిముక్తస్య బ్రహ్మానుభవభోగమాత్రబ్రహ్మసామ్యవచనాల్లిఙ్గాచ్చజగద్వ్యాపారవర్జమితినిశ్చీయతే.

యదినియన్తృత్వంపరస్యైవ- ఏవంతర్హిస్వతన్త్రిత్వేనముక్తంపరఃకదాచిత్పునరావర్తయిష్యతీత్యాశఙ్క్యాహ.

౫౪౫- సూ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ అస్యముక్తస్యానావృత్తిశ్శబ్దాదవగమ్యతే. యథా * యతోవా ఇమాని భూతానిజాయన్తే * సోఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి * యః పృథివీమన్తరోయమయతి * యఆత్మానమన్తరోయమయతీతిశబ్దాత్పరమపురుషస్యస్రష్టృత్వంనియన్తృత్వంచావగమ్యతే- తథా * ఏతేనప్రతిపద్యమానా ఇమంమానవమావర్తంనావర్తన్తే * సఖల్వేవంవర్తయన్యావదాయుషంబ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతేనచపునరావర్తతే * మాముపేత్యపునర్జన్మదుఃఖాలయమశాశ్వతం। నాప్నువన్తిమహాత్మానస్సంసిద్ధింపరమాంగతాః। ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున। మాముపేత్యతుకౌన్తేయపునర్జన్మనవిద్యతే * ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేపినోపజాయన్తేప్రళయేనవ్యథన్తిచేతిశబ్దాదేవైనంకదాచిదపినావర్తయతీత్యవగమ్యతే. సూత్రావృత్తిశ్శాస్త్రసమాప్తింద్యోతయతీతిసర్వంసమఞ్జసమ్. ..... *

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీమద్వేదాన్తదీపే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.
శాస్త్రం చ పరిసమాప్తమ్.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః